

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO

LETO III.

MCMXIII.

ŠTEV. 2.

LETO III.

MCMXIII.

ŠTEV. 2.

UREJAJO :

Ivan Prijatelj
(slovstvo, kult. zgodovina,
jezikoslovje)

Bogumil Vošnjak
(pravna znanost, družbo-
slovje)

Karel Ozvald
(filozofija, psihologija,
pedagogika)

Ferdinand Seidl
(prirodoslovje)

Vladimir Knaflič
(politična ekonomija, poli-
tika, tehn. ur.)

Albert Kramer.

VSEBINA DRUGE ŠTEVILKE :

ODGOVORI NA ANKETO O JUGOSLOVANSKEM VPRAŠANJU Str. 97

Dr. Ivo Šorli
Dr. Josip Serneč
Dr. Josip Smodlaka
A. G. Matoš
Dr. Fran Ilešič

Dr. ZDENĚK TOBOLKA :	Vseslovanstvo (Konec prih.)	113
Dr. ALBERT BAZALA :	Problem ličnosti (Nastavit će se)	121
SAŠA NADIN :	O znanstveni preosnovi svetovnega so- cialnega redu (Konec prih.)	137
IVAN MOHORIČ :	Kreditno zadružništvo (Konec)	151
Dr. IVAN PRIJATELJ :	Gradivo. Ustanovitev Bleiweisovih „No- vic“. Konec prih.)	161

PREGLEDI IN REFERATI. 170

Slovstvo, kult. zgodovina, jezikoslovje. I. P.: Iz poljske literature 1919. Niko Bartulović: Jugoslavenska pitanja (Konec). M. Murko: Dr. Petar Karlić, Kraljski Dalmatin. — Bolgari ali Bulgari? Politika: I. P.: Teorije poljskega neoirendentizma. B. V.: Evropa in balkanska vojna. Furlanijeva „Politika“. V. K.: Zupanić, Albanija. Politična ekonomija. V. K.: Državni dolg. Budget za 1918. Mali finančni načrt. Izseljavanje in Canadian Pacific. Norman Angell, Pogrešeni račun ali kaj pridobiš z vojno? Sociologija. V. K.: Dr. F. Žižek, Sociologija in statistika. Statistika in higiena rase. Pedagogika in psihologija: P. Flere: Vzgoja po potrebi časa. F. V.: Slovensko srednje šolstvo. K. O.: Elsenhansova knjiga. Publicistika in polemika. V. K.: Jugoslovansko vprašanje, „Preporod“, njegova in „Slovanova“ ocena. Bjelovučićeva brošura. „Vseučilišče v Trst!“ — ali ne? Beležke.

Pričujoča številka obsega 7¼ pol, torej 1¼ pole nad navadni obseg, in ima brezplačno prilogo, Knafličevo brošuro „Vseučilišče v Trst!“

VEDA,

tretji letnik, izhaja dvomesečno, obsega letno najmanj 36 tiskovnih pol in stane na leto 8 K, v obrokih primerno, dijakom enkratno 5 K.

Gerica, dne 1. mal. travna 1913. (Prihodnja številka izide 1. rožnika).

Odgovori na „Vedino“ anketo o jugoslovanskem vprašanju.

Med slovenskim razumništvom je vzbudila mnogo pozornosti kontroverza o kulturnem, zlasti jezikovnem zbližanju med Slovenci in Srbohrvati. Ta stran jugoslovanskega vprašanja je postala v zadnji dobi tem akutnejša, ker nas sili splošni razvoj Jugoslovanstva k dejanjem, mi pa še nimamo jasnosti, niti kaj naj delamo, niti kje in kako. Doslej smo si na jasnem le v toliko, da potrebujemo medsebojnega spoznavanja. Vse ostalo pa je v sporu, ki je — za poznavalce — navzel v zadnjem času že mučne oblike, ker se navdušenejšim Jugoslovanom očitava uskoštvo. To vse je privedlo uredništvo „Vede“ do sklepa povprašati vrsto odličnejših oseb slovenskega in slovanskega javnega življenja za njihovo mnenje o kulturnem in jezikovnem zbližanju med Jugoslovani, ter se glase v 6. številki II. letnika „Vede“ priobčena in kesneje posebej razposlana vprašanja, kakor sledi. — Odgovore bomo priobčevali do konca letnika.

A. 1. Kako razmerje si želite med Slovenci in Hrvati? Ali Vas zadovoljuje današnje razmerje?

2. Ali je okrožje slovenskega jezika dovolj veliko, da se morejo uspešno razvijati vse panoge književnosti in znanosti?

B. 1. Ali je želeli, da se razvija slovenski jezik povsem neodvisno od hrvaškega?

2. Ali je želeli, da Slovenci povsem opuste svoj jezik?

3. Ali ne smatrate velike sorodnosti med obema jezikoma za uspešen predpogoj bodoče združitve?

C. 1. Ali mislite, da se more zbliževanje in končna jezikovna združitve vršiti še le vsled ustavno-političnih izprememb?

2. Katero nalogo pri procesu zbliževanja naj izvrši jezikoslovje?

3. Katera je naloga prakse?

4. Kako si mislite približevanje slovenske pravne, gospodarske in politične terminologije srbo-hrvatski? Kateri organ bi bil k temu poklican?

5. Kako si mislite približevanje slovenske tehnične terminologije srbo-hrvatski?

6. Kako si mislite približevanje slovenske medicinske terminologije srbo-hrvatski?

7. Kako si mislite približevanje slovenske filozofske terminologije srbo-hrvatski?

8. Ali naj srbo-hrvatski jezik izloči one turške, arabske, madjarske i. t. d. besede, ki se morejo odstraniti iz besednega zaklada, ne da bi pri tem trpela individualnost srbo-hrvatskega jezika?

9. Ali naj slovenščina polagoma izloča one besede, ki se povsem razlikujejo od hrvatskih izrazov, za katere pa imamo nadomestila v drugih dobrih slovenskih besedah, bližjih (če ne istih) srbo-hrvatskim?

10. Katera organizacija bi naj smotreno vodila približevanje slovenskega jezika srbo-hrvatskemu, oziroma med katere organizacije se naj deli delo?

11. Kako bi bilo doseči, da se bo bodoči uradni Pravopis, ki se bo razvil iz Letopisa Levčevega, oziral na ta načela?

12. Kako bi se moglo vplivati na pisatelje in publiciste, zlasti pa tudi na pisatelje šolskih knjig, da bi se držali zblíževalnih načel?

13. Kako bi se najuspešneje uvedli in vodili kurzi za srbo-hrvaščino na Slovenskem, najprej po mestih?

14. Kako je doseči, da se že obstoječi pouk srbo-hrvaščine na srednjih šolah metodično in materijalno izboljša in

15. doseže kvalifikacija srednješolskih prof. kandidatov za pouk srbo-hrvaščine?

16. Kakšen bodi literarni program Matice Slovenske (pri skupnih izdanih ali pri izdanih v sosednjem narečju) ter program Slovenske Šolske Matice in Socialne Matice?

Dr. Ivo Šorli, Pula.

1. febr. 1913.

Ne bom odgovarjal od besede do besede; samo dve opazki: Živim med Hrvati in prihajam čim bolj do prepričanja, da ali — ali, to je: ali se odločimo, da se Slovenci popolnoma pogrznemo vanje, ali pa pustimo lepo vse »hrvatarenje«, ki nima, dokler hočemo Slovenci obdržati lastno individualnost, skoro res nobenega praktičnega smisla. Da, meni se to »približevanje« zdi celo naravnost pogubno, (ako se ne odločimo, da izvajamo, čim bode to mogoče, i zadnjo konsekvenco: opustiti, ko bo stvar zrela, svoj posebni književni jezik), pogubno, ker se kot Slovenci pravzaprav slabimo, ko velik del svoje energije porabljamo za »zblíževanje«, namesto da bi ga porabili za svoje notranje izpopolnjevanje. In zato se mi zdi, da bi morali mi že v n a p r e j med seboj rešiti vprašanje, ali hočemo ali ne, in ako hočemo, da začnemo potem smotreno delati: začeti se mi »gorenjih 10000« nemudoma in že anticipatno čutiti Hrvate ozir. Srbohrvate ter potem pripravljati svoj del našega jugoslovanskega naroda na ta — plemeniti odpad... Drugače nima to »približevanje« smisla, iz eno-

stavnega razloga ne: ker nas nobeden zaveden Hrvat kot Slovencev noče! Kot za take, kot Slovence-Kranjce se noben inteligenten Hrvat za nas ne zanima in nima tudi nobeden simpatij za nas. Večjega preziranja naše kulture nisem našel niti v srcu Nemca ali Italijana, in kar je na vrhu tega omalovaževanja, je — fraza... Nekdaj je i mene to jezilo, zdaj čisto nič ne, ker stvar razumem. Razumem, da pridemo zanje v pošteve samo kot del njihovega naroda odnosno kot bodoči Hrvati... Toda tudi potem bodo pretekla še stoletja, predno jim bomo bivši Slovenci enakovredni: vedno še jim bomo, kar so bili n. pr. Makedonci pristnim Helenom: semibarbari, vedno bomo še — planinski Hrvati, »Gorjani«, zato, ker bo naš jezik še vedno okoren in bo žalil njih ušesa, vajena sladke njihove govornice, morda tudi zato, ker bomo n. pr. močnejši v socialni borbi. To bo povzročilo še marsikako jezico in marsikako psovko. Toda vse to izgine, ako pomislimo, da bomo proti tretjemu res eno in da postanemo celo med seboj nazadnje eno.

Moje mnenje je torej: ako mislimo, odločimo se, da postanemo najprej v srcu Hrvati, — vse drugo nam bo potem dodano... pot se bo srcu sama odprla... Kradoma bodo plemeniti izdajalci spuščali besedo za besedo v trdnjavo slovenskega dialekta, dokler neki dan ne bo trdnjava polna sovražnikov-prijateljev. Jaz ne bi jokal, ako bi doživel ta dan.

Dr. Josip Sernec, Celje.

3. febr. 1913.

Na stavljena vprašanja si dovoljujem odgovoriti sledeče:

A. 1. Današnje razmerje med Slovenci in Hrvati je v obče zadovoljivo, — izobraženci in prosto prebivalstvo obeh narodov simpatizira drugo z drugim, mnogo Slovencev živi na Hrvatskem in jih v obče radi imajo. Znanost, umetništvo, zlasti godba in petje se razvijajo pri obeh narodih vedno bolj medsebojno ter postajajo vedno bolj skupni narodni zaklad. Za sedanje razmere ne morem drugega želeti, kakor da postaja dotika obeh narodov na vseh poljih vedno ožja — in zlasti tudi na gospodarskem polju.

2. To ni mogoče, znanstvene in strokovnjaške knjige vseh strok se ne morejo tiskati v slovenskem jeziku drugače, nego s pomočjo literarnih društev, (Matice i. t. d.) in pa vlade, ker

odjemalcev ni toliko, da bi podjetnik od njihovih prispevkov mogel pokriti stroške.

B. 1. Nikakor ni želeli, da bi se slovenski jezik razvil čisto neodvisno od hrvatskega. Prosti jezik slovenski in hrvatski davno nista tako različna, kakor pismeni jezik.

Kolikor jaz opazujem, se slovenski pismeni jezik ne odmakne mnogo od govornice svojega naroda, pač pa imam vtis, da marsikateri hrvatski pisatelj, nekateri hrvatski časniki, pa tudi hrvatski pravniki nekako prisiljeno spravljajo od naroda nerabljene nove izraze v svoj jezik in se odstranjajo na ta način vedno bolj od slovenskega jezika, — menda tudi od neizobraženega Hrvata.

Želeti je seveda zблиžanje jezikov, — o tem še pozneje.

2. Bog varuj! Slovenec hoče govoriti, moliti in čitati v svojem jeziku. Ako ga nadomestite s hrvatskim, ga izgubite, sprejme še raje tuj, nemški ali laški jezik.

3. Vsekako.

C. 1. Združitev jezikov ob sedanjih političnih razmerah ni mogoča. Ne hrvatska, ne avstrijska vlada ne bi dopustila izpremembe v uradih. Narod sam bi se upiral in se moral upirati, ker časnikov in knjig v neslovenskem jeziku ne bi mogel razumeti.

O združitvi jezikov za prihodnost sedaj ni umestno govoriti.

2. Glej odgovor B 1.

Jezikoslovje naj vedno išče take slovenske in slovanske izraze, ki so najbolj prosti in kateri so najbolj v rabi pri ljudstvu, naj se ogibljejo k o l i k o r m o g o č e posebnega »znanstvenega jezika«, če tudi priznam, da se mora mnogokrat za nove pojme najti tudi nov izraz.

Tako ima n. pr. nemška filozofija po mojem mnenju že prav prisiljen jezik, v katerem se skriva mnogokrat pomanjkanje temeljitega mišljenja, kar napravi knjige nerabljive za narod. Starejši nemški filozofi so bili v tem mnogo boljši. To v izgled, kako se ne bi smelo delati.

3. Ostati z jezikom ravno tako na narodni podlagi.

4. Nanašam se na svoj odgovor pod C 1. Glavno približanje bi bilo ravno možno pri terminologiji raznih imenovanih strok.

Gotovo bi bilo koristno, ako se bi sklicale hrvatske, srbske, slovenske, pa tudi bolgarske odličnejše osebe ene in iste stroke, — rečimo sprva pravniki, tedaj od vsakega naroda nekaj odličnejših za stvar vnetih odvetnikov, sodnikov in notarjev, da pre-

rešetujejo svojo terminologijo. Geslo bi moralo biti, da se izvoli za kak pravni pojem tisti izraz, ki v slovenskem duhu najbolj odgovarja pojmu in kateri bi bil povsod najbolj razumljiv, — pri čemur bi se pa tudi morali ozirati po možnosti na dotični izraz v ruskem ali češkem jeziku. Strokovnjaki vsakega naroda bi morali imeti svoj slovar pri rokah. Ne rečem, da bi se moglo že v prvem hipu pri vseh takih besedah najti zedinjenje, ampak pri mnogih pojmih bi se po mojem mnenju lahko našel za vsa plemena skupni, prav ugodni izraz. Začetkoma bi se menda pri sodnijah na Slovenskem in Hrvatskem našel upor, ampak z doslednostjo bi se takšne besede vendar udomačile.

Že pred sklicanjem prvega shoda bi moral pripravljalni odbor iste stroke pripraviti kak imenik najvažnejših terminologičnih izrazov in ga poslati povabljenim, da bi pri prvem snidenju bilo mogoče resno delo, ne pa besedovanje.

Kar velja o pravnikih, velja ravno tako za druge sloje, tedaj

ad 5. tudi za tehnične, pri katerih se pa razvija pri novih pojmih nekaka internacionalna terminologija, na katero se bodo morali ozirati tudi slovanski tehniki.

6. Za jugoslovanske medicinece velja isto, kakor za tehnike in sicer menda še v višji meri, kakor pri zadnjih.

7. Radi terminologije pri jugoslovanskih filozofih si ne upam izraziti svojega mnenja, bojim se, da se bodo filozofi izkazali pri tem manje praktični, ko reprezentanti drugih strok. Pri njih bo treba dosti višega zatajevanja individualnosti, da bo prišlo do sporazuma glede terminologije. Na vsak način se naj najprej poskusi s skupnim posvetovanjem pravnikov, tehnikov in medicincev — sploh ne vseh na enkrat, po načelu: Ne quid nimis!

8. Na vsak način bi se morali Srbi in Hrvati (tudi Bolgari) odločiti, da se njih lepi jezik čisti orientalskih besed, — kakor tudi Rusi, da iztrebijo dosti smešnih nemških besed. V tem oziru dajemo zares Slovenci najlepši vzgled tudi glede germanizmov, izvzemši seveda tehničnih in medicinskih znanstvenih internacionalnih izrazov.

Ako bi se Jugoslovani ne odločili za to iztrebljenje, smatram namenjeno približevanje jezikov za nemogoče, — kajti Slovenci ne bi mogli nikjer sprejeti mesto slovanskega izraza kake tuje terminologije.

9. To je vsekako želeti pa vice versa tudi, da to storijo drugi Jugoslovani.

10. Sprva shodi odličnih mož iste stroke, potem stalni odbori, obstoječi iz reprezentantov vseh jugoslovanskih narodov, ki ostanejo v pismenem stiku in se snidejo po potrebi.

11. Nimam vpogleda.

12. Sklepi shodov in odborov bi se morali razglašati. Ako bodo od odbora odobrene besede srečno izbrane v slovanskem duhu, ne bodo našle upora, sicer pa morajo vedno merodajni možje vplivati in opozarjati ter po možnosti tudi sprejemati besede v šolske knjige.

Zlasti pisatelji šolskih knjig se ne smejo ustrašiti, ako bi se jim delale težave.....

13.—15. Prepustim odgovor strokovnjakom.

16. Slovenske Matice, kakor tudi vse druge jugoslovanske Matice bi morale biti obveščene o vseh sklepih dotičnih odborov in pri svojih knjigah in spisih v prvi vrsti skrbeti za uvedenje določenih besed jugoslovanske terminologije. Konečno bi se moral izdati za jugoslovansko terminologijo ene ali druge stroke tudi besednjak.

Mislim, da bi se morali povabiti na shode tudi Bolgari. Smatram, da se bodo tudi oni velikodušno poprijeli teh idej in radi sodelovali pri izpeljavi. Tako resno delo bi tudi kmalu vplivalo na ruske in češke kroge.

Dr. Josip Smodlaka, Split.

6. febr. 1913.

Ad A) Hrvati, Srbi i Slovenci sačinjavaju jedan narod i govore raznim dijalektima jednoga te istoga jezika, medju kojima je mnogo manja razlika nego medju talijanskim narečjima.

Na žalost imaju tri odeljene literature, od kojih ni jedna ne može da odoleva utecajima tudjinstva (nemačkim i talijanskim) na domaću inteligenciju. Književno ujedinjenje je preduvet za samostalan kulturni i politički život.

Ad B) Slovenski književni jezik je već tako sličan srpsko-hrvatskome, da se može smatrati starinskom varijantom istoga jezika. Mi se razumemo bez učenja jezika i bez rečnika. Neke makedonske in čakavske dijalekte teže nam je razumeti nego li Slovenca. Slovenski tip književnog jezika mogao bi se dalje

razvijati na polju lagane beletristike. To ne bi ništa škodilo nacionalnom jedinstvu. Slično je u Italiji s dijalektalnom literaturom (osobito se lepo razvija dramatska literatura lombardska i napuljska). I pučka (ljudska) literatura bi imala sačuvati dijalekt. Slovenščina je mila i uvek sveža, ona je lepo sačuvani ostatak zajedničke nam starine, pa bi bila šteta da izgine.

Za znanstvenu literaturu, žurnalistiku i višu beletristiku (isto tako za poslovni, trgovački saobraćaj) treba jedan književni jezik, jedna literatura, i jedna slova: po mojem mnenju to mora biti srpska ekavština pisana latinicom.

Ad C) Ne upuštajući se u detalje, mislim da bi bilo potrebno i korisno, da se Matica Slovenska, Matica Hrvatska i Srpska Književna Zadruga stope u jedno veliko i jako društvo pa da sva svoja izdanja izdavaju u zajedničkom književnom jeziku: to bi bila prva osnova zajedničke književnosti. Drugi pokušaj mogao bi se učiniti s novinama, pa bi se moglo staviti na dnevni red prvoga srpsko-hrvatsko-slovenskog novinarskog kongresa (kojega još nismo imali) pitanje: Rad srpskohrvatske i slovenske žurnalistike za književno ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca. Posebice za Slovence je pitanje književnog jedinstva sa Srbohrvatima, pitanje njihove narodne budućnosti. U konkurenciji svjetskoj narod od 1½ miliona ne može odoliti masama od 80 mil. i 35 mil. (Nemajaca i Talijana).

A. G. Matoš, Zagreb.

7. febr. 1918.

Primih poziv za odgovor na vašu anketu, pa pošto nekim pitanjima može odgovoriti u prvom redu tek Slovenac, odgovaram po slaboj svojoj kompetenciji tek nekim pitanjima. Kao liberalac autonomista, dakle neprijatelj svake centralizacije, pa i one, što se propovijeda u ime plemenskog našeg ujedinjenja, uvijek sam zagovarao autonomiju i slobodu naših narječja, vrlo žaleći, što se kod nas žrtvovala dialektaska književnost čakavska i kajkavska štokavskoj. Neka gospoduje jedan — najsposobniji — dialekat, ali neka mu se na štetu jezičnog bogastva ne žrtvuje drugi. Ševčenko, Mistral, G. Verga i F. Reuter nisu škodili jedinstvu svojih nacionalnih književnosti. Naročito mi Jugoslaveni nismo centraliste, pa liberalizmu misli našeg federalizma političkog treba odgovarati vrsta literarnog jezičnog federalizma. Da je

Vraz svoje stihove pisao slovenački, bili bi bez sumnje življi i bogatiji. Da je Prešeren pošao tragom Vrazovim, prestao bi biti pjesnik prvoga reda. Polazeći s toga načela, odgovaram:

Ad A) 1. Danas nije dosta jaka izmjena ideja između Slovenaca i nas. Kako je kod vas, ne znam, ali ovdje ni intelektualci nisu upućeni u vašu književnost.

2. Krug jezika slovenačkog, da je i manji, bio bi dosta velik za uspješam naučni i literarni razvitak, jer kod toga ne odlučuje kvantitet, već kvalitet publike, pa organizacija samog rada.

Ad B. 1. Svakako.

2. Nikako.

3. Tek uzajamnost naših jezika i ravnopravnost njihova može indirektno koristiti jedinstvu.

Ad C. 1. Naše eventualno političko jedinstvo proširilo bi krug hrvatskih čitalaca među Slovencima i obratno.

2. Čuvanje jezičnog pariteta do eventualnog momenta jezične literarne selekcije, koju prepustimo mirnom razvijanju i evoluciji.

3. Propagirajmo slovenačku knjigu među nama, a našu među vama. U Zagrebu se danas već pjevaju slovenačke pjesme kao i hrvatske i srpske.

4. Trebalo bi stvoriti zajedničke naučne neologizme za Bugare, Srbe, Hrvate i Slovence u dogovoru sa njihovim stručnjacima i akademijama.

5. Kao gore, jer držim, da je vaša kao i naša terminologija još u pelenama. Među terminima što već postoje, treba izlučiti nepravilnije i kao zajedničke pridržati pravilnije, priličnije duhu jezika, pa ostvariti zajednički terminski rječnik.

8. Nikako. Riječi su kao tuđinci, pa se naturalizuju kao polovica engleskog rječnika.

9. Ovo je praktično i može se izvesti.

10. Zajednički list slovenački-hrvatski. Žalosno da ga još nemamo.

11. Nisam kompetentan.

12. Sredstvima propagande literarne i publicističke, pa i političke, momentano na žalost jače v klerikalnim no v liberalnim redovima.

Ad 13.—16. Nisam kompetentan,

Dr. Fr. Ilešič, Ljubljana.

16. febr. 1913.

Ta ali oni bi morda rekli, da je vprašanje, kakor ga evostavi uredništvo »Vede«, neaktuelno ali nepotrebno ter bi govoril o »premaganem« ilirizmu.

Govoril bi tako ta ali oni, ki kot nekak anahronizem moli v sedanost iz dobe okoli 1867, ter v svojem besednem zakladu sploh ne pozna ne »slov.-hrv. edinstva« ne jugoslovanstva. Pa tudi nekateri izmed onih, ki poznajo, razumejo in uvažujejo tako edinstvo, bi iz svojih računov izključili jezikovno vprašanje, češ, naše jugoslovanstvo je stvarno, — gospodarsko, duševno-kulturno ali politično, — ne pa jezikovno.

S prvimi je vsaka debata odveč. Drugim pa pravim: Kakor je jezik najjasnejši znak naroda, tako je jezikovno edinstvo tudi najjasnejši znak narodnega edinstva. Politično in stvarno-kulturno edinstvo ne more po naravi stvari same dolgo biti brez jezikovnega edinstva in ne more brez tega-le edinstva biti trdno.

Zato se ni čuditi, če se dandanes spričo težej po političnem in stvarno-kulturnem edinstvu pojavlja tudi močnejši jezikovno-»ilirski« pokret.

Odgovoriti hočem na vprašanje »Vede« sedaj le bolj na kratko; obširneje bom pisal drugič v celoti in v zvezi.

A) 1. Današnji odnošaji med Slovenci in Hrvati me nikakor ne zadovoljujejo. Ne zadovoljujejo me, najsi mislim pri tem na objektivna kulturna in politična fakta, ali pa na subjektivne psihiške faktorje, od katerih je odvisen razvoj onih objektivnih činjenic. Večina Slovencev ne računa s Hrvati in večina Hrvatov ne s Slovenci; mnogim se zdi, da je tak »račun« nepotreben. Mi Slovenci smo imperialisti kulture, Hrvati pa politike in jezika. »Mi« pomeni Slovincem le Slovence, Hrvatom pa le Hrvate. »Naše«, t. j., slovensko se čita, »hrvatsko« se kot »Vaše«, kot tuje ne čita. »Ilirizme« mnogokdo zavrača kot greh. Slovenci še imamo poedine »Franke«.*)

Kot bodoči rezultat razvoja si želim popolno edinstvo Slovencev in Hrvatov. En vrhovni knjižni jezik bo pri tem nastajal in nastal sam na sebi brez težkega nasilstva in bo najsigurnejši znak enega edinstva.

A) 2. Okrožje slov. jezika ni dovolj veliko, da bi se mogle

*) Gl. Letopis Matice Slov. 1910.

uspešno razvijati vse panoge književnosti in znanosti. Običajno dokazilo, češ, zgodovina je pokazala, da je slovenska literatura mogoča, ne dokazuje tega, kar hoče dokazati. Živimo, a vprašati je treba, kako živimo; morda bi se dalo bolje živeti.

B) 1. Ni želiti, da bi se razvijal slovenski jezik povsem neodvisno od hrvatskega. Proti takemu razvoju bi bil njega jugoslovanski koren (ustroj in dosedanji razvoj in — bodoča korist).

B) 2. Ni želiti, da Slovenci sedaj hipoma in za vse kulturno-javno življenje opuste svoj jezik. Treba je pa čim intenzivneje pospeševati popolno pasivno znanje hrv.-srbskega jezika; kdor si pa prilasti tudi njega znanje, je pravi človek naše bodočnosti; zlasti bi morali možje znanosti gledati, da pišejo čisto znanstvene stvari srbohrvatski. Taka jezična »razdvojenost« med vrhovi kulture in vsakdanjostjo je značila nekdanjo Evropo in znači vse male slovanske narode, ki pišejo znanstvo — nemško: Nerazrezane Matičine znanstvene knjige kažejo, da bi bile lahko brez škode za širšo publiko srbohrvatske.

B) 3. Velika narodnost je eden izmed predpogojev za bodočo združitev.

C) 1. Politična združitev bi brezdvomno močno pospešila jezikovno zблиževanje in končno združitev. Pa tudi pred politično združitvijo je jezikovno zблиževanje mogoče in potrebno. Možnost takega zблиževanja kaže dosedanji razvoj, potrebo pa narodno razmerje med »kulturo in politiko«; jezikovno-kulturna konvergentna smer bo namreč tudi politične sile obračala v konvergentni pravec: Istra in Dalmacija, ki sta v glavnem hrvatski deželi, se tudi v politiki čutita z banovino mnogo bolj edino nego slovenska Kranjska.

C) 2. Znanstvenemu jezikoslovju pripada pri tem procesu prav mala vloga. Praktično jezikoslovje naj piše slovnice in slovarje. Teoretično jezikoslovje naj stori »mного«, namreč: nič; to je, naj ne ovira naravnega razvoja.

C) 3. Vprašanje ni jasno. Morda se tiče praktičnega jezikoslovja.

C) 4. Pravna, gospodarska in politična terminologija je pri nas nekoliko bolj ustaljena in je tudi za širše kroge važnejša nego tehnična in medicinska. Zato bo nagibanje terminologije v onih treh strokah na hrv.-srbsko stran za eno stopnjo morda opreznjša, a načeloma naj se vrši v istem smislu kakor za zadnji

dve stroki. Vsem tem strokam pa ne more služiti en organ; faktično imajo većinoma že svoje organe; ti naj bodo dvojezični, t. j., skupni; obenem naj se zdaj in zdaj v konkretnih slučajih povdari, da je za ta ali oni pojem rabiti ta ali oni skupni izraz.

Gg. juristi imaju dober namen, juridično terminologijo čim bolj izenačiti. V Istri in sploh v obmejnih slov. hrvatskih okrajih jim je to nujna potreba. Izenačevanje olajšuje činjenica, da se doslej na pr. dalm.-hrvatska terminologija (deloma iz stvarnih razlogov) ne krije povsem z bamovinsko (kolikor vem) in da se slovenski goriški juristi ne drže povsem terminologije, ki je na Kranjskem obična. V tej točki bi trebalo odločnejše akcije.

C) 5. Življenje je zadobilo vprašanje terminologije v tehniško-inženirskih organizacijah jeseni l. 1912. Dne 26. okt. 1912 je »Društvo slov. inž.« priredilo izlet v Zagreb v pohode »Društva hrv. inženira i arhitekta«. (Gl. »Vijesti« XXXIV. br. 1). Na skupni seji je predlagal hrvatski inženir Setinski sledeče:

»Želim i čast mi je da iznesem pred ovu zajedničku sjednicu predlog, koji se, držim, tiče jednako slovenskog kao i našeg društva. God. 1881. izdalo je naše društvo — tada još »Klub inženira i arhitekta u Zagrebu« — »Riječnik njemačko-hrvatskog tehnološkog nazivlja«. Taj je vrlo pomno sastavljeni riječnik u ovih 30 godina posvema zastario, jer je tehnička znanost od onda pokročila divnim korakom; pak sve da bi se ovaj riječnik danas i mogao dobiti u knjižarama, ne bi od njega već bilo one koristi, koja je bila nekoč. Ovu je činjenicu uočilo naše društvo; u spoznaji priieke potrebe novog proširenog riječnika tehnološkog nazivlja stvoren je u glavnoj skupštini zaključak, da se imade u proračun ove poslovne godine uvrstiti iznos za predradnje izdanju ovakovog riječnika. Kad se odlučujemo za ovakovo važno i veliko djelo, držim, da treba da razmislimo, kako ćemo ga izvesti što bolje i kako će iz njeg izvirajuća korist biti što veća. Srodnost je slovenskog i hrvatskog jezika velika, veća no srodnost pogjekojih narječja njemačkog jezika. Tehnička termina podudaraju se u vrlo velikom broju. Izdademo li riječnik za Hrvate i Slovence, bit će i naklada veća, pak će se time umanjiti i troškovi. Stavljam predlog, da se izdade »Njemačko-hrvatsko-slovenski riječnik tehnološkog nazivlja.« -- Nato je izjavil

slovenski inž. Jakob Turk: »Predlog, ki ga je stavil g. Setinski, pozdravljamo zlasti mi Slovenci z velikim veseljem, ker poznamo pred vsem mi velike težkoče, s katerimi se mora boriti slovenski tehnik, kadar hoče pisati kaj tehničnega v svojem jeziku. Kovati si mora sproti izraze in to ni pravilno, ker se s tem čim dalje bolj oddaljujemo drug od drugega. Naša skrb mora biti, da se zdaj, ko smo se približali drug drugemu, ne cepimo v izrazoslovju in da sprejmemo to, kar že ima eden ali drugi, v svoja narečja. Dobre tehnične izraze, ki jih imate vi, gg. hrv. kolegi, lahko sprejmemo mi, in dobre tehnične izraze, ki jih imamo mi, porabite lahko vi v svojem jeziku. Tehnične izraze pa, ki jih do zdaj ne premore niti hrvatski niti slovenski jezik, si moramo skupno izposoditi od drugih Slovanov. Na ta in samo na ta način se bomo izognili nepotrebnemu in često tudi nestvarnemu kovanju novih tehničnih besed. Da pa nam bo mogoče pregledati, kaj že imamo, je treba, da se osnuje tudi v »Hrvatskom društvu inženirja i arhitekta« odsek za tehnično terminologijo, kakoršnega že ima naše društvo. Ta dva odseka naj potem stopita v najožji stik ter naj vse tehnične izraze, ki bi se naj sprejeli v bodoči hrvatsko-slovenski tehnični slovar, prav temeljito prerešeta. Iz tega namena stavim dodatni predlog, ki se glasi: »Hrv. društvo inženirja i arhitekta u Zagrebu« naj si osnuje po vzgledu »Društva inženirjev v Ljubljani« odsek za tehnično terminologijo. Oba odseka naj stopita v kar najožji stik in naj pripravita gradivo za bodoči tehnični slovar.« Predlog g. inž. Setinskega in g. inž. Turka, ki ga je v polnem obsegu osvežil inž. Gustinčič, sta bila soglasno sprejeta.

V seji tehniškega odseka »Matiče Slovenske« dne 21. dec. 1912., kjer se je razpravljalo o gradivu, ki ga za velik nemško-slovenski tehniški slovar zbira in prireja »Matica«, so gg. inženirji naglašali, da bi se takega slovarja prodalo le 100—200 eksemplarjev, na drugi strani so poročali, da hočejo slovenski in hrvatski inženirji za tehniški slovar zavzeti tudi Srbe in Bolgare. Vsekakor pa bodoči naš tehniški slovar ne bo nemško-slovenski, ampak nemško-hrvatsko (srbsko)-slovenski, ki naj bi se, kar se tiče eventualno potrebnih novih izrazov, oziral pred vsem na ruščino, ki je v tem pogledu najboljša in najbogatejša. Slovar izide kot publikacija jugoslovenskih inženirskih organizacij.

C) 6. Načeloma velja za medicinsko terminologijo vse, kar sem rekel o tehnični terminologiji. Le to bi bilo pripomniti, da je medicinske slovenske terminologije najbrž doslej še manj fiksirane in da je medicinska terminologija vobče manj odvisna od vsakdanjosti in tudi manj važna zanjo; važna je pred vsem le za zdravnike kot strokovnjake. Iz obeh teh razlogov se bo razvoj lahko kretal v smeri skupnosti. V tem načelu so se gg. zastopniki »Društva zdravnikov na Kranjskem« na nekem sestanku svojega Terminološkega odseka tudi zedinili. Pripominjam še, da je l. 1912 izdal dr. Jos. A r a m b a š i a v Splitu »Liječnički rječnik« (str. 362), ki je lat.-nemško-hrvatski z nemško-latinskim »ključem«. Medicinci naj bi sedaj nadalje postopali kakor postopajo tehniki.

C) 7. Mnogo bolj nego tehnični in medic. terminologiji je filozofski terminologiji gledati na obstoječi jezikovni zaklad; zakaj v jeziku je založenega mnogo duševnega kapitala. A na drugi strani je istina, da je znanstvena filoz. terminologija često prisiljena zabrisati razlike, ki jih nudi jezik, in postaviti pojmovane mejnike drugam. Nadalje je zgodovina nekaterih filozofskih disciplin tako dolga, da imajo že svojo staro terminologijo; te stare »internacionalne« terminologije nikakor ne smemo zapuščati; vsak purizem je tu nevaren; nevaren stvarno in nevaren za naše edinstvo.

Prof. Bazala, ki piše hrvatsko »Povijest filozofije« in dr. Ozvald, ki piše slov. propedeutiko, bi morala skupno postopati in vedno misliti na skupnost.

C) 8. Kolikor se da v tem oziru doseči, na bi srbohrvatski jezik izločil one turške, arabske, madjarske itd. besede, ki ne tangirajo individualnosti srbohrvatskega jezika. Turške besede so pred vsem svojina južnih srbskih dialektov in jezika Vukovih narodnih pesmi; vendar tudi zagrebški (hrvatski) knjižni jezik v novejši dobi nagiblje na ono stran; že ozir na muslimanske Slované, ki rabijo posebno mnogo turških besed, je tu pomemben. Zagreb in Belgrad bi vprašanje teh besed morala med seboj urediti že z ozirom na Slovence. Ako pa je kaka taka beseda običajna po vsem hrvatskem-srbskem ozemlju ali je obveljala faktično v skupnem knjižnem jeziku, jo bo težko izločiti. Na pr. beseda »boja«; ta beseda res ni slovanska, a zaman bi bil poizkus jo nadomestiti z »barvo«, ki je pri nas v rabi, pa

nemškega pokolenja; tu ne odločuje vir besed; ampak »boja« je pri nas že na pol udomačena (v poeziji; »trobojnica«).

Glavno je edinstvo; ali je potem tujka nemškega ali turškega izvora, je manj važno. (To praktično načelo mora veljati tudi v terminologiji poedinih strok; ali je na pr. hrvatska filozofska terminologija brez prigovorov filološki dobra ali ne, to ni tako važno, glavno je usus in možnost edinstva).

C) 9. Slovenščina naj izloča besede, ki se povsem razlikujejo od hrvatskih izrazov, za katere pa imamo nadomestila v drugih dobrih slovenskih besedah, bližjih (če ne istih) srbohrvatskim. Tu imajo važno vlogo časniki, znanost in šolska književnost. Stvar je dandanes sama ob sebi umevna in jo je poudariti le, ker smo včasih opažali poizkuse, zatirati vse, kar je skupnega, in protežirati razlike. Kako se faktično stvar vrši in kako naj se vrši, za to je vzgled na pr. »Ivan«, ki je malone povsem že izpodrinil Janeza.

Za čuvstvo skupnosti bodo važna tudi krstna imena, in tu opažamo močno nadvladovanje slovanskih, posebe tudi jugoslovanskih imen in njih oblik (Dušan, Milivoj, Svetozar, Vladimir, Boris; Ivo, Božo, Rado itd.).

C) 10. Organizacija, ki naj bi smotreno vodila približevanje slovenskega jezika srbohrvatskemu jeziku, se ne more lahko imenovati. Nobena nima nad drugo oblasti. Tu je vse odvisno od dobre volje. Pač pa bi lahko tiste organizacije, ki se načeloma zedinijo, poverile nalogo izvrševanja eni organizaciji (mogoče »Matici Slovenski«), na pr. bi se lahko izdal slovar sinonimov. A podrobno delo bi bilo odvisno še vedno od poedincev, znanstvenih pisateljev in časnikarjev.

C) 11. Ako obvelja smer približevanja v vsem našem javnem življenju, bo prisiljen tudi izdajatelj Pravopisa s tem faktom računati in Pravopisu dati primerni značaj. Važno je pri tem, kdo ga priredi in komu se poveri njega uradno ocenjevanje.

C) 12. Zlasti glede šolskih knjig se to vprašanje reši kakor ad 11. Izdajatelji šolskih knjig naj bi pomislili, da izdajajo učne knjige, torej knjige, iz katerih se mladina uči; pri šolskih knjigah ne gre za to, da je baš vsaka beseda učencu že z doma znana. Faktično se v vsakem jeziku mladina v šoli uči in nauči mnogo novih besed; zakaj bi te nove besede ne bile take, da učencu otvarjajo pogled obenem po hrvatsko-srbskem svetu? Zakaj bi se mariborski dijak učil rajši kakega bohinjskega

lokalizma ali skovanske mesto belokranjskega izraza, ki je obenem izraz srbohrvatski? Na pr.: »vtisk« = Eindruck, »vtisk na koga napraviti«, to je za moj jezikovni čut grda skovanka po nemškem vzorcu; navaditi šele se je vsekakor morajo učenci, kakor se morajo naučiti besede »dojem«, »dojmiti se«, ki je obenem srbohrvatska. (Tolmačil bi: če bolečina ali veselje koga »prime«, je to »dojem« nanj).

C) 13. Jeseni 1912 sem otvoril kurz za hrvatsko-srbski jezik v Ljubljani. Trajno se ga udeležuje nekako 25 posetnikov, dijakov, privatnih uradnikov in uradnic, železniških uradnikov, notarskih kandidatov, trgovskih sotrudnikov. Poučuje se po hrv. čitanki za 1. razred srednjih šol, kjer so članki v latinici in cirilici in z akcenti. Pouk je dvakrat na teden od 7—8 zvečer in ni brezplačen. Brezplačnost zmanjšuje ozbiljnost dela.

Iz kurza se bo pač razvil klub (»Kolo«).

Iz drugih mest sem dobil poročila, da ni učitelja ali da je nevarno. (!)

Vprašanje o učiteljih veže to točko s točko 15.

C) 14. Glede srbohrvatskega pouka na naših srednjih šolah, ki ga v okviru časa za slovenski pouk določuje organizacijski načrt za gimnazije, se je pred 9 leti vložila spomenica na učno upravo, a ta spomenica še dandanašnji ni rešena. — Ovira srbohrv. pouka je nedostatek časa; na pr. posveti kedo preveč časa stari slovenščini, ga nima za srbohrvaščino. Nadaljna ovira so končno — učitelji.

C) 15. Kolikor in kjer se hrvatsko-srbski pouk kreta v okvirju slovenskega pouka, bi naravno ne bilo treba posebne formalne aprobacije učiteljev za hrvaščino. Vendar pa je gotovo, da bi mogel kdo ves nauk onemogočiti baš z vprašanjem aprobacije. Že zato kaže, da bi imeli aprobirane kandidate. Jaz sem 1912 prebil profesorski izpit iz srbohrvaščine kot glavne stroke, dasi trajno nikoli nisem živel na štokavskem ozemlju. V. Jagić in drugi slavisti so po pravici smešili tiste »bohemiste«, »sloveniste« itd., ki ne vidijo pravnih preko omejenega ozemlja svojega naroda, pa se hočejo meriti z germanisti. Najnovejše določbe glede izpitov na univerzi zahtevajo za slovenski jezik tudi znanje hrvatsko-srbske literature in jezika. Te zahteve naj bodo našim kandidatom povod, da svoje

študije malo razširijo in položijo tudi formalni izpit iz srbohrvaščine vsaj kot učnega jezika.

Dobro bi bilo, ko bi profesorski kandidati vsaj po 1 leto študirali v Zagrebu.

S takim profesorskim naraščanjem se ugodno reši tudi vprašanje 13. in 14.

C) 16. Publikacije »Maticе Slov.« in »Maticе Hrv.«

Vsaka »Matica« izda knjigo v sosednjem dialektu, in sicer ne oziraje se na to, ali izide dotična knjiga tudi pri drugi Matici. Tako je »Matica Slov.« izdala 1. in 2. zvezek svoje »Hrvatske knjižnice« sama zase, istotako 3. zvezek (Nazorov »Veli Jože«). Slično je »Matica Hrvatska« izdala sama zase »Slov. Antologijo« in »Slov. novele in povesti, I. zv.« (Na ta način sta zvezani tudi »Matica Hrv.« in »Srpska Knj. Zadruga«).

Mogoč pa je tudi drugi princip: obe Matici izdata skupno isto knjigo. Po tem načelu sta »Matica Slov.« in »Mat. Hrv.« skupno izdali Drechslerjevega »Stanka Vraza« in Simunovičevega »Tudjinca« ter Detelevega »Pegama in Lambergarja«.

Ta drugi način skupnega delovanja je finančno ugodnejši, a oškoduje okretnost izbora; na pr. vsako leto ne bo med publikacijami »Maticе Hrvatske« spisa, ki bi po jeziku in vsebini povsem ustrezal potrebam in željam slovenske publike; v tem slučaju bi morala »Matica Slov.« izdati sama za se hrvatsko knjigo, ki bi služila navedeni svrhi.

O »Hrvatski knjižnici«, ki jo izdaja »Matica Slov.«, se je dne 7. dec. 1912 vršila v »Matici« javna anketa. Na tej anketi se je ustanovil princip: 1. »Hrvatska knjižnica« »Maticе Slov.« imej namen, razširiti in pomnožiti slovensko publiko za hrvatsko knjigo. Temu namenu pa vobče ne bo dobro služila tista »moderna«, ki ima celo v okviru svojega dialektja čisto omejen krog čitateljev, zlasti še zato ne, ker ljubi »čudne« izraze in po zgledu bosanskih in južno-srbskih pisateljev rabi mnogo turčizmov. — 2. Ker pa ima tudi »moderna« produkte, ki so brez navedenih nedostatkov, in je obratno tudi taka publika, ki starejših stvari ne čita, obvelja drugi princip: »Matica Slov.« izdajaj i starejše i novejše pisatelje; odločuje pri tem njih kvaliteta z ozirom na našo publiko in eventualna aktualnost snovi; naša izdanja naj bodo izbor hrvatskih del, ki bi jih moral poznati vsak izobraženi Slovenec radi njih vrednosti in značilnosti, na pr. nekaj iz »Osmana«, Smrt Smail-age, iz Preradovića, pesni o Kralje-

viču Marku, o Kosovem, Stanko Vraz v izboru. (Obratno bi »Matica Slov.« lahko izdala izbor iz Prešerna, Jenka, Cankarja, Aškerca in Župančiča). Zato bo vsaka »Matica« vobče boljše za sebe izdajala knjigo v sosednjem dialektu z ozirom na svojo publiko, ki ima svoje posebne potrebe. — 4. »Antologije« vsakdo kritizira, a jih tudi vsako potrebuje in rabi (Provizorične antologije so pripravnejše, kolikor gre pri tem za jezik. — 5. Potreben je nov hrvatsko-slovenski slovar, ki naj ga izda »Matica Hrvatska« oziraje se na svoj stari »Riječnik« in na »Slov. hrv. slovar«, ki ga je izdala za Hrvate »Matica Slov.« — Končno se je konstatirala rastoča važnost hrvatsko-srbskega jezika za Slovence, a se je tudi naglašalo, da ne velja trditev, češ, Slovenci poprek že čitajo hrvaščino. Privatna založništva že spričo naših knjigarskih razmer tega ne bodo izboljšala; v ono svrhu je treba kulturnih institucij, ki po svoji razširjenosti stvar popularizirajo in čtivo tako rekoč ponujajo.

»Slovenska Šolska Matica« in »Hrv. Književno-pedagoški zbor« sta kakor Matica Slov. in Matica Hrv. sklenili medsebojen dogovor, da dajeta članom sosednega naroda svoje publikacije za znižano ceno (in sicer imenovani šolski društvi za polovično ceno). Vendar se stvar slabo razvija; tu je poverjenik važen faktor; v Ljubljani sigurno ne stori svoje dolžnosti. Tudi v »Hrv. Knj. ped. zboru« se vprašanje skupnosti ne uvažuje dovolj energično.

Vobče pa učiteljstvo na polju skupnosti doslej ni storilo mnogo; ali seže predaleč ali pa nikamor.

»Socialna Matica« razvijaj delo, kakor ga je začela »Veda« — po vsebini in obliki jezika.

Dr. Zdeněk Tobolka:

Vseslovanstvo.

(Dalje.)

4 ¹⁾ Češka opozicija proti Kollárjevi slovanski vzajemnosti.

V letu 1846 je nastala proti Kollárjevi misli opozicija pod vodstvom češkega časnikarja Karla Havlíčka (1821—1856). Havlíček je bil v Pragi med Kollárjevimi pristaši že kot vseučiliščnik.

¹⁾ Gl. moj spis: Karel Havlíček, Praga 1905, str. 132 i. d.

Štel si je v dolžnost naučiti se slovanskih jezikov, ogledati si slovanski svet ter spoznati njegovo sedanost in preteklost. Priučil se je vseh važnejših slovanskih jezikov ter potoval po Moravi, Slovaškem, Galiciji, se seznanil na Dunaju z Jugoslovani ter živel nad leto dni v Moskvi, kjer je bil v odnošajih z nekim Bolgarom.

Havlíček je spoznal, da so nekateri Slovani sprejeli Kollárjevo misel zelo površno, ter je sklenil nastopiti proti tej površnosti, da še več, publicistično nastopiti proti vsemu, kar je bilo po njegovem mnenju v Kollárjevi misli napačnega. Pod vplivom nemške literature, zlasti Lessinga, je postal Havlíček v Moskvi pristaš svobodnejših idej ter je zasovražil ruski absolutizem. Spoznal pa je tudi, da so oni Rusi, ki so se priznavali k misli slovanske vzajemnosti, smatrali to misel le za pripomoček ustanoviti univerzalno rusko državo. V Rusiji je Havlíček spoznal, da trditev o bratovski ljubezni med Slovani ni resnična, ter da popolna slovanska vzajemnost za daljšo dobo ni možna zaradi stare svade med Poljaki in Rusi. Havlíček je sicer hotel koristiti kulturnemu napredku vseh slovanskih narodov; kot Čeh se je pa hotel omejiti v političnem delovanju le na zvezo z avstrijskimi Jugoslovani. Že v Rusiji se je prepričal, da so nekatere Kollárjeve podmene napačne, ter da Slovani niso narod, marveč družina blizu sorodnih si ljudstev. Po svojem povratku v Prago je izvršil svoj že iz Rusije prinešeni namen ter sestavil svoje misli o slovanskem vprašanju v članku »Slovan in Čeh«,²⁾ ki je izšel v listu »Pražské Noviny« l. 1846. V tem članku je očrtal Havlíček nov slovanski program, katerega priznavajo vse češke stranke do današnjega dne za edino možnega. Ni hotel nastopiti proti slovanski vzajemnosti sploh, pač pa proti površnemu razumevanju in abstrakciji te misli. Zagovarjal je vzajemnost Slovanov tudi na polju kulture, trdil je pa, da doslej slovanska vzajemnost ni činjenica, ampak le pobožna želja. Nasprotoval je ruskim težnjam po univerzalni monarhiji ter zahteval, da naj vsak slovanski narod ohrani in vtrdi svojo popolno samostojnost. Dosledno je prišel do prepričanja, da je avstrijska monarhija najboljša garantija za ohranitev češke in ilirske narodnosti, in da bosta ti narodnosti tem močnejši, čim krepkejše bo avstrijsko cesarstvo. Boljšo slovansko bodočnost je videl ravno v procvitu posameznih slovanskih narodov.

²⁾ Gl. v moji izdaji: Karla Havlíčka Borovského Politické Spisy, Praga 1900 I. 28 i. d.

Kar je izpovedal Havlíček leta 1846, to je propovedoval češki zgodovinar Frant. Palacký (1798—1876) v l. 1848,³⁾ in sicer ne le iz onih vzrokov, kakor Havlíček, ampak tudi iz strahu pred združitvijo Nemcev, ki se je pričela 1848 v Frankfurtu. Ta nemška združitev je prepričanega narodnjaka Palackega tako strašila, da je videl vso uteho za nenemške narodnosti v Avstriji in sicer v močni Avstriji.

V letu 1871 je nastal nemški »rajh«. Frankfurt je prenehal biti za avstrijske Slovane »brezmejna nevarnost«, kakor ga je Palacký imenoval; na njegovo mesto je stopil Berlin. Od tega leta so avstrijski Slovani stali na strani takozvanega avstro-slavizma, bolj iz narodnih in protinemških vzrokov, nego z ozirom na Rusijo. Čehi hočejo dandanes razširiti slovansko vzajemnost tudi na gospodarstvo, svojih stikov z drugimi Slovani nočejo omejevati le na kulturna vprašanja, marveč hočejo ž njimi tudi gospodarskih bratskih vezi. Ta misel, ki jo hoče udejestviti takozvano novoslovanstvo, njemu na čelu češki državni poslanec dr. Karel Kramář (1860), je bila sprejeta z veseljem zlasti na Balkanu.

5. Slovanska vzajemnost in Bolgari.⁴⁾

Koncem 18. in začetkom 19. stoletja še ne moremo govoriti o narodni zavednosti pri Bolgarih in vsled tega tudi ne o slovanski vzajemnosti. Celo slavni zapadnoslovanski raziskovalci kakor Dobrovský, Kopitar, Vuk Karadžić, Kollár, Havlíček i. dr., niso spoznali samostojnega bolgarskega naroda. Bolgari sploh niso imeli nobenih stikov z ostalimi Slovani. Šele pod ruskim vplivom v 20 letih 19. stoletja so pričeli tudi oni spoznavati slovansko vzajemnost. Izmed Čehov je med Bolgari zelo razširil misel slovanske vzajemnosti dunajski vseučiliški profesor Konst. Jireček (1854), ki je bil v letih 1881—82 tudi bolgarski naučni minister. V njegovem smislu pospešuje misel slovanske vzajemnosti dandanes zlasti bolgarski publicist in profesor slovanske pravne zgodovine na vseučilišču v Sofiji, sedaj bolgarski poslanik v Peterburgu, Štefan S. Bobčev (1853).

³⁾ Gl. Frant. Palacký: Památník, Praga 1874 str. 148 i. d.

⁴⁾ Gl. moj spis: Slovanský sjezd v Praze roků 1848, Praga 1901, str. 29 i. d.

6. Slovanska vzajemnost in Poljaki.⁵⁾

Poljaki niso bili nikdar vroči apostoli slovanske misli. Šele ko so izgubili koncem 18. stoletja svojo državno samostojnost, so hoteli živeti z Rusijo v bratski ljubezni, pričakujoč, da jim bo Rusija vrnila politično samostojnost. Ko pa je zasedel carski prestol Nikolaj I., so pozabili na svoje slovanske ideale, ker niso imeli do Rusije več zaupanja ne v narodnostnem, ne v verskem ali političnem oziru.

V letih 1830—31 so si hoteli priboriti svojo samostojnost s silo, toda zaman. Njihovi voditelji so morali iz domovine in ko so kot beguni živeli v tujini, največ v Parizu, so Rusijo zasovražili. Podpirali so vse, kar je bilo protiruskega. Toda nade, da si bodo tako priborili svojo politično samostojnost, se niso izpolnile. Od januarske revolucije 1863 naprej je večina Poljakov izgubila vero na državni preporod Poljske.

Ko so pa leta 1871 Nemci dovršili svojo združitev, so pričeli tudi Poljaki čutiti nemško ekspanzijo. Zato so napredni Poljaki takoj proglasili boj proti nemškemu »Drang nach Osten.« Odtlej so jim ostali Slovani, ki se tudi bore proti nemški nevarnosti, zavezniki, in odtlej so se tudi Poljaki približali misli slovanske vzajemnosti. To prepričanje so posebno razširili publicisti: krakovski vseučiliški profesor M. Zdziechowski, varšavski urednik in bivši predsednik poljskega kluba v ruski dumi Rom. Dmowski⁶⁾, krakovski vseučiliški knjižničar in urednik mesečnika »Swiat slowiański«, Feliks Koneczny in dr. Samoposebi se razume, da pomeni Poljakom slovanska vzajemnost svobodo posameznih slovanskih narodnosti.

7. Vseslovanska misel in Rusi.⁷⁾

Med Rusi se je začela razširjati slovanska vzajemnost, kakorhitro so stopili v ožje stike z zapadnimi Slovani. Predstave, ki so jih imeli Rusi o ostalih Slovanih koncem 18. stoletja, so izginile, ko so začeli Rusi mnogo potovati po slovanskem svetu.

⁵⁾ J. Perwolf: Slovanské hnutí mezi Poláky r. 1800—1830, Osvěta, 1879. Str. 89 in d.

⁶⁾ Glej predvsem spis Dmowskega: „Niemcy, Rosya in kwestja polska“, Lwów 1908.

⁷⁾ J. Perwolf, Slovanská myšlénka na Rusi, Osvěta 1879, str. 527 i. d.

Tako je prepotoval ruski častnik VI. Bogdanovič Bronevskij (1784—1835) Dalmacijo in Črnogoro, Trst, Kranjsko, Koroško, Hrvaško, Ogrsko, Galicijo, Poljsko in Rusijo. Navdušila ga je činenjenica, da žive od Trsta do Peterburga Slovani, da vladajo tod slovanski jeziki. Bronevskij je postal prepričan Vseslovan. Zlasti se je zanimal za razmerje Dalmacije in Črnogore k Rusiji ter je svetoval ruskemu carju Aleksandru I., naj ne zanemarija Jugoslovanov, marveč naj se okoristi ž njihovo ljubeznijo k Rusiji. Misli je, da ima Rusija dolžnost pripomoči Srbiji k svobodi in boljši bodočnosti. Bronevskij si je želel federacijo Slovanov z Rusijo na čelu in je verjel v to. Leta 1804 je ruski pisatelj in ustanovnik vseučilišča v Harkovu, V. N. Karazin (1773—1842) na ruskem carskem dvoru samem opozoril vlado na zatirane Jugoslovane, in ko so Srbi prosili ruskega carja za pomoč, je tudi on zagovarjal njihovo prošnjo.

Karazin si je želel sovraštvo med Rusijo in Avstrijo ter sanjal o novem carstvu, ki bo obsegalo dežele ob Adriji, Albanijo, Makedonijo in avstrijske-srbohrvaške. Temu carstvu naj bi careval eden Aleksandra I. bratov. Bronevskij in Karazin nista bila osamljena, vsi ruski sodobniki so bili istih misli. V 19. stoletju se je na podlagi zgodovinskih in filoloških raziskavanj slovanska zavest v Rusiji še poglobila. Schlözer-jev učenec Andrej Sergejevič Kajsarov (1782—1813), ki je bil l. 1813 imenovan za profesorja ruskega jezika na vseučilišču v Dorpatu, je med Rusi započel znanstveno raziskovanje slovanskih starožitnosti. Ruski kancelar Nikolaj Petrovič Rumjancev (1754—1826) je organiziral raziskovanje ruskih arhivov. Ruski učenjaki niso le dopisovali z zapadno-slovanskim svetom, marveč so tudi potovali po zapadni Evropi, se sprijateljili z zapadno slovanskimi učenjaki ter jih vabili v Rusijo. Tudi ruski zgodovinar Nikolaj Mihajlovič Karamzin (1766—1826), ki je pod vplivom Rousseau-ja in Herderja utemeljil novo zgodovinarsko šolo v Rusiji, je mnogo pripomogel, da so Rusi spoznali ostali slovanski svet.

V 20. in 30. letih 19. stoletja se je pod vplivom zapadnoevropske literarne struje razširila po Rusiji misel, da se morajo neruski Slovani osvoboditi tuje oblasti. Ustanavljala so se tajna društva za uresničenje slovanske vzajemnosti. Eno teh društev, »Obščestvo sojedinennyh Slavjan« je celo izdalo obširen načrt, po katerem naj bi Slovani uresničili svoje združenje. To društvo je želelo združenje Slovanov v federaciji, ki bi ohranjala samo-

stojnost posameznih narodov. Središče združenih slovanskih dežel naj bi bilo kako glavno mesto, kjer bi stanovali vsi slovanski poslanci, ki bi morali imeti med seboj stike. To glavno mesto bi bilo tudi sedež osrednje vlade. Mislili so si to slovansko državo kot močno trgovinsko državo z mnogimi lukami. Ta slovanska federacija naj bi obsegala Rusijo, Poljsko, Češko z Moravo, Dalmacijo, Hrvatsko, Ogrsko s Sibinjem, Srbijo, Moldavo in Vlaško in naj bi štela 30 milijonov državljanov. V Rusiji je bilo še več takih tajnih društev s podobnimi nalogami, so pa vsa poginila, ker so pripravljala za vlade carja Nikolaja v l. 1825. revolucijo, ki je bila odkrita pred izbruhom. Strogo absolutistični car Nikolaj je bil nasprotnik vsakega tajnega društva, tudi takega, ki si je zadalo gojenje slovanske vzajemnosti.

Nasprotno pa ruska vlada ni nikdar ovirala znanstvenega raziskovanja Slovanstva, ampak je celo podpirala. V 20. letih 19. stoletja je ruski učenjak Peter Ivanovič Köppen (1793—1864), ki je bil l. 1822 na Dunaju in v Pragi ter se tam spoprijateljil s Kopitarjem in Dobrovskim, celo dosegel, da so hoteli ruski vladni krogi poklicati zapadno-slovanske slaviste v Rusijo, da bi posvetili svoje znanosti in moči delu ruske akademije, edine zastopnice slavističnih nauk v Rusiji. Ta načrt so pa kesneje izpremenili v smislu, da naj se nadarjeni mladi Rusi pripravljajo za slavistiko v zapadni Evropi.

Koncem 30. let je bila torej tudi v Rusiji slavistika dobro preskrbljena. Za vlade Nikolaja I. je v smislu slovanske vzajemnosti zelo vplival na naučnega ministra učenjak, ruski starinoslovec in znanstveni organizator M. P. Pogodin (1800—1875), ki je v letih 1839 in 1842 obiskal ter proučeval zapadno-slovanski svet. Slovanske simpatije za Rusijo je hotel Pogodin izkoristiti za svojo domovino tudi politično. Verjel je na veliko in boljše bodočnost Slovanov, zlasti Rusije. Rusija bi morala podpirati slabe in zatirane slovanske narode, h katerim je prišteval zlasti avstrijske Slovane. Trdil je, da avstrijski Slovani ne ljubijo svoje države, ker so v njej nesrečni, ter da obračajo svoje oči v Rusijo. Med Jugoslovani, zlasti med onimi v Turčiji, naj bi Rusija razširila kulturo ter delovala za nje tudi diplomatskim putem; podobno tudi med Srbi in Rusini. Zagovarjal je pomirjenje med Rusi in Poljaki ter menil, da bi se Poljaki ne smeli protiviti ruskemu jeziku, ki bo itak v bodočnosti jezik vseh Slovanov. Pogodin, ki je bil tudi dober prijatelj Šafařík-ov, je dajal v Kollárjevem smislu

nasvete, kako naj bi se slovanska vzajemnost uresničila. Priporočal je, da se izda historična slovnica, slovar, zbirka slovanskih narodnih pesni, rekov itd., s sodelovanjem najvažnejših slavistov in s pomočjo vlade, ki naj bi uvedla tudi na ruskih šolah poduk slavistike. S tem je hotel Pogodin pridobiti zlasti Poljake za Rusijo ter jih že vnaprej odvrniti od Prusov. Kar je nekoč Kollárju bila le pobožna želja, je sedaj Pogodin zahteval od ruske vlade. V Varšavi naj bi izhajala revija, ki bi pisala o vseh Slovanih v vseh njihovih jezikih, v Lipskem naj bi se ustanovila vseslovanška knjigarna, slovanski pedagogi in učenjaki naj bi se poklicali v Rusijo. Da, Pogodin je šel še dalje nego Kollár. Želel je, da se slovanska vzajemnost ne omeji le na kulturno polje, marveč da se vse, kar je združeno kulturno, združi tudi politično.

Misel slovanske vzajemnosti so razširjali v Rusiji tudi takozvani slavjanofili, književniki in učenjaki, s katerimi je Pogodin mnogo občeval. Ti niso tako dobro poznali slovanskega sveta, kakor on. Vzljubili so ga pa iz ideje enakosti in svobode zaradi borbe Slovanov za svoje narodne pravice. Seveda so pa mislili, da leži edino izveličanje v pravoslavni cerkvi ter so zato tudi hoteli pridobiti za to cerkev vse Slovane.

V 60 letih 19. stoletja je ruski učenjak V. J. Lamanskij (roj. l. 1833), od leta 1865 profesor slovanskih jezikov na peterburškem vseučilišču, dopolnil, kar se je v Rusiji dotlej mislilo o slovanski vzajemnosti. Lamanskij je mnogo potoval po zapadno-slovanskem svetu in prav nič ga niso zadovoljile razmere, kakoršne je našel pri zapadnih Slovanih. Videl je, kako mali so zapadni Slovani in kako velika je nevarnost germanizacije. Hotel je pa slovanske narode drugače braniti proti nemški ekspanziji nego Kollár. Proti Kollárju je zastopal svojo misel, da mora prešinjati vse Slovane skupna plemenska zavest in da se morajo odločiti za skupen organ združenja in delovanja. Ta skupni organ naj bi bila ruščina, katero bi morali sprejeti vsi Slovani za svoj književni jezik.

Proti temu ruskemu razumevanju slovanske vzajemnosti na temelju pravoslavnega veroizpovedanja in ruščine je nastopila v Rusiji sami publicistična struja takozvanih naprednih Rusov, na čelu poslanca ruske dume J. Lopatin, Vl. M. Volodimirov i. dr. Ta struja pa je mogla nastati šele začetkom 20. stoletja, ko je absolutizem formalno prenehal. V ruskem javnem mnenju na-

predni Rusi nimajo večine; žele si odkritosrčnega pomirjenja med Rusi in Poljaki na demokratični podlagi, tako da bi narodna prava ostala docela nedotaknjena. Napredni Rusi so mnenja, da je treba sitno poljsko vprašanje kmalu srečno rešiti v interesu ruske države same. Zato priznavajo pravo poljske narodnosti, ne odobravajo zatiranja Poljakov v šoli in uradih ter priporočajo, naj se da Poljakom samouprava. Rusija naj postane slovanska država ne le v zunanji, ampak tudi v notranji politiki. To je novoslovanska struja. Neoslavizem ali novoslovanstvo pomenja nekaj novega pa le v Rusiji, kjer nasprotuje stari ruski smeri, kateri ne pomenja slovanska vzajemnost nič več nego porusenje in pristop k pravoslavju.

Vsi drugi Slovani so že zdavnaj bili naziranja naprednih Rusov. Prepričanje, da je mogoča slovanska vzajemnost le na temelju popolne enakosti in svobode vseh slovanskih narodnosti, se je razširila zlasti s Češkega od leta 1848 naprej.

8. P o s n e t e k.

Misel slovanske vzajemnosti je zelo napredovala. To je doslej sicer šele ideja, ki se pa na kulturnem in gospodarskem polju uresničuje postopoma. Če govore Slovani o slovanski vzajemnosti, izražajo s tem, da hočejo živeti kulturno in gospodarsko kot Slovani ter obenem kot polnopravni državljani one države, v kateri živijo. Vseslovanstvo torej ni veleizdaja. Tako romantični Slovani niso več, da bi še verjeli na kakšno bodočo združitev v eno samo državo. Zato ne škilijo čez državne meje, za katerimi živijo, zahtevajo pa, da morejo v oni državi, v kateri morajo živeti, živeti in napredovati kot Slovani. Ne zahtevajo za se nobenih predpravil, zahtevajo pa v okviru obstoječe države popolno politično kakor na temelju veljavnih zakonov popolno kulturno in gospodarsko svobodo.⁸⁾

(Konec prih.)

⁸⁾ V prejšnji številki čitaj pravilno: Štur in Kostomarov (ne Stur, Kostonarov).

Dr. Albert Bazala, Zagreb.

Problem ličnosti.

(Nastavak.)

III.

Od nazora protivnih shvaćanju Kantovu ističu se napose dva, romantički i naturalistički, kojima je zajednička opreka prema racionalizmu, ali i inače imaju gdjekoju srodnu crtu, pa ih nije moguće posve odjelito razmatrati. Romantika je par excellence reakcija protiv racionalizma, te uzvisivanje vrijednosti čuvstva i instinkta u kućanstvu ljudskoga života. Što je dakle Kantu ličnost produkt samih umnih sila, to po mnijenju romantičara na njoj suradjuju i iracionalne sile, čuvstvo, nagon, nesvjesni porivi, što više: oni odlučuju u njoj. Tim se težište ličnosti pomiče s područja razuma, pa prelazi u iracionalnu oblast, pače bi se moglo reći, pada u nesvjesne ponore duševnoga života. Reklo se nadalje, da je deviza racionalističkoga životnog tipa: *media tenuere beati*; po toj devizi ima vrijednost samo općeno, zajedničko, srednjemjerno. Po apstraktnim formama racionalizma postaje život monoton, ritam njegov je pravilan, ali i dosadan, sve u njem ide po čvrsto ustanovljenim propisima, ali i hladno, bez većih pobuda; jedan je čovjek kao drugi, jedan dan kao drugi, a uvijek isti zahtjevi uma nedopuštaju nikakove promjene, ništa novo, ništa neobično, nad odmjerenu veličinu uzdignuto. Ni tempo života ne može preko izvesnoga moderato biti življi, strastvenost je isključena, pače skoro ni *allegro* kao da mu ne pristaje pravo. U takovu su svijetlu romantici vidjeli životni oblik racionalizma, ali su držali, kaogod što rijeka na površini mirno teče i jednolično, bez većih valova, dok se u dubinama razvija bujni život, o kojem površina ne daje ni slutiti, da se tako i ispod površine života, kako je prikazuje racionalistička slika, tek odigrava pravi život. Katkad samo razbija se ona mirna slika i onda se otkrivaju dubine duše i iz njih elementarnom snagom prodiru nove sile, da već gotovo zamrli tijekom života ožive, da mu dadu novi zamah, kako ne bi sustao. Neproračunive u svojem nastupu provaljuju te dubinske sile na površinu samo u hiru časa: nitko ih ne može prizvati, već same dodju, kad im se prohtije; njihovo je vrijeme slučaj, njihova pojava strjelovita zamisao, duhoviti smišljaj, genialno nadahnuće. Kraj tih misli stapa se pojam ličnosti sve više s pojmom genijal-

nosti i ukazuje se kao neka prednost od prirode dana, koja ne pripada svima, nego samo pojedincima, ukazuje se kao prednost, koja nadmašuje čovječnost prema onoj staroj: est deus in nobis, agitante calescimus illo, pa rado prelazi i u neko proroštvo i mesianstvo, te i milostivo prima poklonstvo običnih, prostih, svakidašnjih ljudi.

Kod Kanta smo našli ličnost kao ostvarenje čovječnosti; njezinom oprekom moramo držati nepotpuni razvoj ideje čovjeka, svakako dakle nešto ispod normale, jer normalu podaje i čini sama ličnost. Ovdje vidimo, da normalom postaje obični čovjek, kakav jest, a ličnost se uzdiže preko normale, te postaje nešto rijetko, privilegovano. U svojoj nadnormalnoj visini dodire se — poput svih ekstrema — i s abnormalnim, kad joj se vrijednost traži ne samo u nesvijesnim dubinama duše, nego i u stanju sna, opojenosti, ekstatičnoga zanosa, pače i ludila. Uzme li se sada, da je po racionalizmu ćudorednost djelo uma, onda ovakova ličnost stoji izvan oblasti morala (imoralizam): ovaj postaje zakonom svakidašnjih ljudi, zakonom mnoštva, svjetine: odlični dusi — vele — da umiju i smiju prekoračiti sve od morala potegnute granice, oni se smiju prepustiti svojem geniju, da ih vodi, oni smiju da do dna iskape čašu života (što se zove Ausleben der Persönlichkeit), jer nad njihovom čašom nije postavljena nikakova zabrana. Oni su slobodni poput feudalne gospode: njihovo je pravo moć, njihova volja samovoljnost, njihov život prepuštanje nagonu i milome čuvstvu.

Nije moguće, da sliku toga života prikažemo sa svih strana, jer se — kako je i razumljivo kraj subjektivnosti njezinih zastupnika počevši od Rousseaua, Fouriera i Beylea (Stendhala), Schlegela i Novalisa pa sve do Nietzschea s ogromnom četom pjesnika — ta slika svakojako prelijeva u raznim bojama, nego možemo samo najznačajnije njezine momente istaknuti, koliko je za našu svrhu potrebno. I ovako skicirana pokazuje nam ta slika neke vrlo zanimljive strane. Usporedimo li je sa slikom racionalizma, očito je, da u njoj ima više bujnosti, punoće, sočnosti. Njezini su likovi žive točke, a ne apstraktne formule. Zornom ispunjenošću svojom stoje usred zazbiljnosti, osjetnošću, čuvstvom i nagonom vezani su uz prirodu, koja im kao majčica Geja u antiknoj priči o Anteju dodirom svojim podaje život i snagu. Individualni momenat dolazi u njoj do potpuna izražaja, nejed-

nakost i raznolikost postaje u njoj faktor unapredjenja života, kako je i pravo, jer samo u mnoštvu ima gibivosti, dočim jednolikost vodi k mirovanju, smrti. No te prijazne crte ne mogu prekriti nepovoljni dojam, što ga izazivaju druge crte u toj slici. Nije potrebno, da se identificiramo s Goetheom, koji drži klasicizam kao izražaj umnosti zdravljem, a prema njemu romantizam bolešću, a da ipak upoznamo, kako se slika života u posljednjem izobličila. Tako nalazimo ovdje doduše uvažavanje individualiteta i originalnosti, ali u načinu koji ne može nikako udovoljiti. Vrijednost individualiteta stavljena je sva u osebujnu razlikost, a vrijednost originalnosti u novost, neobičnost. Lako se uvjeriti, da se s tim ne može utvrditi njihova vrijednost.

Uzmimo najprije pojam individualiteta. Dostaje li osebujna raznolikost, da ga obilježi? ili drugim riječima: je li netko već po tom individualitet, što se razlikuje od drugih? Dogodilo se nedavno, kako mi je kazivao jedan profesor, da je u jednome srednješkoljskom zavodu bio neki djak, koji je u školi sjedio s uzdignutim ovratnikom kaputa. Kad ga je profesor pozvao izvan klupe, da odgovara, došao je takav i van. Kad mu profesor reče da uredi ovratnik, kako se pristoji, odgovorio je najprije, da to nije potrebno, jer da je profesoru samo ispitati njegovo znanje, a drugo da ga se i ne tiče (bilo je to dakako prije glasovitoga dječkoga štrajka!), a na ponovnu opomenu odvrati s pitanjem: zašto profesor hoće u njemu ubiti njegov individualitet? Žalosna li individualiteta, koji se nema u čem drugom pokazati. Pa ipak ovaj dječki slučaj nije osamljen; ima i ozbiljnih ljudi, koji ne vide, da su individualne razlike samo materijal za izgradnju čovjeka, i da samo u svezi s cijelim likom dobivaju vrijednost; istrgnute iz te sveze, mogu imati vrijednost za sabirača kurioznih stvari, ali više i ne. Individualne razlike se cijene, jer se iz njih može sastaviti osebujna slika čovječnosti, te i vrijednost njihova ovisi o vrijednosti satvorene slike. Pa kaošto graditelju nije svaki kamen jednako vrijedan, nijesu ni svi prirodni darovi jednako vrijedni; iz razne mješavine njihove izići će slika čovjeka nejednake vrijednosti, a bit će i takovih darova, koji ne će toj slici moći podati nikakovu osebujnost i koji će za nju biti dakle posve irelevantni, kaošto ni ovaj učenik ne će svome životu podati osebujnu vrijednost sa svojim uzdignutim ovratnikom. Ako je tome tako, onda očito vrijednost individualiteta ne stoji do samih individualnih diferencija, nego do toga, što

se je od njih načinilo. Od prirode dana nam je samo gradja za manje ili više izraziti individualitet; do nas stoji, kako ćemo tu gradju upotrebiti. Individualitet nije priroda, nego je kultiviranje prirode; njegova vrijednost stoji do uredjenja i ujedinjenja prirodnih darova u liku čovječnosti. Bez toga uredjenja vodi prirodna raznolikost k čudaštvu, kurioznosti, koja može imati muzealnu, ali ne životnu vrijednost. Individualitet je produkt rada vršena na samima nama i ima uvijek odnošaj k idealu čovjeka, i dobiva vrijednost svoju po tom, kakovim je postao reprezentantom te čovječnosti. Humboldt je na jednom mjestu postavio pravo mjerilo njezine vrijednosti ovako: pita se, kako velik i kako dostojan bio bi sadržaj pojma čovjeka, kad bi se po izvjesnoj individualnoj slici kao jedinome uzoru morao načiniti; o odgovoru na to pitanje ovisi vrijednost individualiteta.

Shvali li se individualitet tako, onda se ne će tražiti, da se sposobnosti prirodne naprosto puste razbujati. Preveliki bi bio optimizam držati, da će priroda ljudska prepuštena sama sebi uroditi samo dobrim i lijepim plodovima. Tko nam jamči, da će se razvijati baš najvredniji darovi, da ne će silovitiji potisnuti nježnije, da se ne će neki razviti više, nego im pripada prema njihovoj kompetenciji u životu ljudskome? Ne treba li kojemu slabijemu pomoći, a odviše silovite malo zaustaviti, da ne priđu druge? Upravo u interesu razvoja individualiteta moramo tražiti neko reguliranje, neko uredjivanje, da bi svaka sposobnost postigla maksimum svoje energije u danome sustavu. Da to sve bude, potrebna je sila, koja će imati vlast nad svim ovim energijama, koja će, ne ubijajući nijedne, znati ih voditi tako, da se organički svežu, da se prema znatnosti za cjelinu života stave u međusobnu podređenost. Individualitet se ne da pomišljati bez ovakove organizatorne sile, od koje se traži još i to, da upravlja surove i nasrtljive prirodne energije, kako se ne će rasipati, kako ne će jedna drugu zatirati, nego će svedene u pravu kolotečinu izvršiti maksimum rada. Napokon se od one sile traži, da djelovanje pojedinih energija učini što više neovisnim od slučaja, ili ako se u nezgodam čas jave, da ih umije zaustaviti i odgoditi, te tako čovjeka uopće staviti na visinu, gdje mu je omogućeno samoodređenje i samo-

odluka, gdje čin postaje njegovo djelo, te nosi čvrsti pečat njegove osebnosti.

Ovako evo protiv naturalističkoga shvaćanja individualiteta moramo tražiti izvjesnu vlast duha, jer ona je upravo garancija, da će individualitet i po osebnosti i po jačini doći najviše do izražaja. K svemu tome treba uvažiti još nešto. Razdioba prirodnih darova na pojedince dovest će do nejednakih slika čovjeka, kao da nam je priroda dala razne darove, da na razni način riješimo problem čovjeka. Nema sumnje, da sva rješenja ne će biti jednako vrijedna, ali kad se radi o vrijednosti pojedinca, nema sumnje, da je on svoju zadaću ispunio, ako je poput onoga čovjeka u priči svoje talente iskoristio, koliko je bilo moguće u danim prilikama. Pod tim iskorišćivanjem ne smije se dakako razumijevati samo upotreba darova za ugodan život i korist, jer kad bi bilo tako, onda bi se čovjek služio svojom čovječnosti samo kao sredstvom, ili drugim riječima gradja, od koje se on sastoji, služila bi samo kao sredstvo za uživanje i što udobnije snalaženje u prilikama. Lako je uvidjeti, da bi tako živući čovjek uvijek bio ovisan od prilika, i njegov bi pogled morao biti uvijek upravljen na izvanjštinu, njegova duša uvijek zabavljena svijetom izvan sebe, a nikada nezabavljena sama sobom. Takovim držanjem učinio bi čovjek duh svoj sredstvom, a sebe robom prilika. Hoće li on sam da bude slobodan, i da oćuti neku vrijednost u sebi, tad treba da obrati pogled svoj i k unutrašnjosti, da njoj posveti brigu, kako bi je iz danih mu darova učinio što vrednijom predstavnicom ljudske duše, kako bi dakle darove svoje iskoristio u svrhu razvoja što plemenitije i potpunije čovječnosti, kako bi životom svojim dao dostojan primjer ljudskoga života. Tko je u tom pogledu učinio, što je n a j v i š e m o g a o, taj je kao čovjek svoju zadaću ispunio, taj je postao ličnost. Radi li se o vrijednosti pojedinih životnih slika, bit će razlika između pojedinih ličnosti u tom, kako je koja koju važniju stranu ljudske prirode izrazila, koliko je povisila, proširila i obogatila ideju čovjeka. To će u znatnijoj mjeri polučiti samo rijetki pojedinci, koje zato zovemo v e l i k i m ličnostima, ali sadržaj je čovječnosti neiscrpiv, pa i u onim grandioznim slikama ostaju još mnogi detalji neobrađeni, pa je i najmanjemu u redu ljudskome moguće, da bilo s koje zanimljive i simpatične strane prikaže čovjeka. Po toj mogućnosti postaje idejal ličnosti općen, pa i ako nije dostiživ za svakoga u jednakoj mjeri, svaki postaje toliko vrijedan, koliko se trudio, da

dohvati što više stajalište, da izrazi što potpuniju čovječnost. U tom nastojanju sastoji se ličnost, o tom trudu ovisi i vrijednost.

Romantika nije imala dovoljno smisla za nejednaku vrijednost prirodnih darova, pa nije mogla pravo uvažiti veličinu ličnosti. Taj nedostatak onda hoće ponajviše da prekrije uvažavanjem originalnosti. Sam zahtjev originalnosti ne bi bilo neopravdan, a protiv racionalističke šablone bio bi pače potreban, samo mu se ne smiju pridružiti takovi motivi, kako mu se pridružiše u romantičkoj struji, jer onda ne može da bude podlogom pravoj veličini. Originalnost znači isprva ono, što postanjem svojim vodi na posve novi izvor, dakle nešto, što još nije kazano ni učinjeno ili bar što je prikazano u novome osvjetljenju, u novoj kombinaciji. Ograniči li se pojam originalnosti na ovo isprvično značenje, i spusti li se s vida važnost novonastalih tvorevina za život, onda tako shvaćenoj nema granica ni prema umnosti ni prema čudorednosti. Neka je i besmisleno, samo neka je novo — znali bi reći oduševljeni pristalice ovoga pravca ili bi ponavljali misli, što ih je Goethe u doba pristajanja uz romantiku rekao: da mu je miliji mladić, koji svojim putem luta, nego utrtim putevima pravo hodi. No je li to samo dovoljno, da originalnosti poda vrijednost?

Najprije bi se moglo reći, da su umnost i čudorednost rezultat ljudskoga iskustva, koje je zabacilo bezumnost i nečudorednost kao oblike baš nepodesne, ako ne i škodljive za život. Već zato nitko ne smije nasprosto nekažnjeno preći preko njih. Dopustit ćemo, da od vremena do vremena nastaje potreba, da se napuste običajni puti, da se prekine s običajnim shvaćanjem, da dakle treba »promijeniti vrijednosti«. Prvi, koji to učini, koji slomi postavljene zakonike, bit će nužno grješnikom u očima obična čovjeka, ali da on bude i pioninom napretka, traži se još vrlo mnogo. U prvom se redu traži, da se utrti puti ne napuštaju iz puste objesti, lakoumno, iz želje za novotarijama, nego tek iz duboko osjećane potrebe. Bez velika, odlučna i duboka razloga neka se nitko ne drzne, da obara, ono što su vijekovi gradili, na čem su se generacije blažile, u čem su nalazile sreću i utjehu, što je tisućama milo i sveto. Tko oprezno pristupa k oslabljenim vrednotama života, taj će prema revolucionarnome novotaru izgledati sustežljiv, a ipak će on biti prema posljednjemu toliko u prednosti, koliko je hrabar prema lakoumno odvažnome: ovaj srce u pogibelj, jer je ne pozna, onaj je se ne boji, jer je pozna, i zato je u izvodjenju osnova svojih mnogo odlučniji. Što je la-

koumnome prevratniku časovita želja, kadkod samo navala strasti, tašta misao, osvjetljiva srditost, i slično, to je ozbiljnome reformatoru u srcu duboko usadjena nužda. Tom evo dubinom osjećanja, tom čudorednom ozbiljnosti odlikuje se prava novost, za kakovu romantika nije imala smisla. Ona nije vidjela, ili nije htjela da vidi, kako originalno nije, što slučajno ispliva na površinu, nego samo ono, što izvire iz dubine duše, da je dakle originalnost više nego dar časa, više nego blistava dosjetljivost, da je izraz bivstva i onda, ako izlazi u času na javu. Najposlije nije romantika htjela da vidi, da čovjeku ne uspijeva svagda, da svoju dušu prelije u jedan čas, i da je prema tome prava originalnost, kao i pravi individualitet, djelo vlastita usavršivanja, rada na samome sebi. I drugu je zanimljiva crtu u pojmu originalnosti romanticizam pregledao. Treba se samo ogledati, kakovim je čudnim plodovima urodilo njegovo shvaćanje, kojim je otvorilo slobodna vrata i prema umnosti i prema čudorednosti. Eno, kako se na ta vrata pored genijalne veličine uvlači i umišljeni velikan, a uz njega mnogi drugi, koji su jedva dočekali, da se proglasi dokinuće svih stega i zakona, da tim prekriju svoju slaboću i nesposobnost, i opet mnogi drugi, koje je samo laksno shvaćanje čudoredna života kadro izbaviti od prezira, koji bi ih neminovno snašao u drugim prilikama. Eno, kako se uz samosvijest uvlači umišljenost, kako površna duhovitost potiskuje čudorednu ozbiljnost, kako se salonski i društveni avanturista uzdiže do uvažjenja, kako manira i bonton zamjenjuju savjest, i slično. U takovim prilikama nije čudo, ako čudoredno mjerilo popusti, i ako prevlada samo estetska mjera te neobičnost, novost, pače i senzacija postaju vrijednosti. Nije teško uvidjeti, da je sve to samo slaba slika prave originalnosti; nedostaje joj dubljina, iskrenost i čudoredna ozbiljnost, ponajviše je površna, samo na efekt upravljena, često i afektirana, a uz to joj nedostaje i jedna oznaka, koju je Kant kao neophodno potrebnu stavio uz originalnost: naime nije e k s e m p l a r n a. Uistinu originalno je samo ono, što može zadobiti općenu vrijednost, što može služiti drugima za uzor: zato baš je geniju dopušteno, da se uzdigne nad postojeće zakone i vrijednosti, jer ih je kadar zamijeniti novima i ovima pribaviti poštivanje. Tko se bez toga odvaži, da ih pregazi, taj nije učinio ništa originalno, nego ostaje zločinac i nevrijednik.

IV.

Romantika prikazuje u krivome svijetlu i važnost momenta za očitovanje ličnosti. Po tom bi prikazivaju bilo genijalno stvaranje djele časovita nadahnuća, strjelovita misao, što dolazi, ne zna se, kako. To je u svezi s onom promjenom prema Kantovu shvaćanju, po kojoj se ne polaže važnost na izgradnju ličnosti ni na naše sudjelovanje pri tom. Ovom koncesijom naturalizmu, po kojoj je nestalo odnošaja k idealu, i ličnost se prestala držati zadatkom, posve je prirodno nastupilo naturaliziranje ličnost: ona prestaje biti etička, i postaje samo prirodna sila. Onda se na nju primjenjuje sve, što se zna o prirodnim silama uopće. Tako se primjerice drži, da je očitovanje njezino slučajno, koliko je slučajno i nastupanje prirodnih sila. Izuzevši naime maleni broj astrofizičkih pojava, kojih dolazak možemo odrediti, čini se, da ne možemo ni za jednu pojavu prirodnu reći, kad će nastati. Sastanak svih uvjeta potrebnih za postanje jedne pojave, čini se, da je stvar slučaja, jer i ako vlada uzročnost u svijetu, ovaj se satoji od više nizova uzroka, pa je upravo neproračunivo, na kojem će mjestu biti njihovo križanje povoljno za nastanak pojave. To će biti razlogom, da se priroda drži slijepom, jer kao da ne vidi, kamo će slijedeći čas prispjeti. Slično bi se morala držati slijepom i ličnosti, jer i njezino pojavljivanje nije nikako određeno: nitko ne zna časa, kad će se otvoriti tajne dubine duše, da iz njih vrcne genijalna iskra, koja će život oploditi, podati mu nove snage i otvoriti nove vidike.

Ako je doista tako, onda se najprije nameće pitanje: koje zasluge ima onda na tome onaj pojedinac, preko kojega se javlja genij? Već je slučaj, da je baš njega odabrao svojim govornikom, ako su onda još i očitovanja toga genija u njem slučajna, što je on tome geniju više od stanodavca? A hoće li tko kućegospodara cijeliti, što u njegovu stanu stanuje veliki čovjek? Ne će li prije pitati, stoje li u kakovu bližem odnošaju, jer izvanjski odnošaj vlasnika prema najamniku ne može biti podlogom, da vrijednost prijedje s jednoga na drugoga. Ovako nekako izvanjski je odnošaj genija prema čovjeku, a kriva je tome prirodnoznanstvena slika, u kojoj sila samo izvana prijanja uz tvar, ali se ne združuje s njom. Romantika je samo tu prirodnu silu oduhovila, ali nije promijenila ništa na njezinoj naravi. Očitovanja genija u čovjeku nalik su snenim odgovorima Pitije, koja, kako su vje-

rovali stari, govori u tudje, Apolonovo ime; ali kao što se Apolo nije s njome združio u jedno biće, tako je i genij romantike ovakav nesliveni elemenat u čovjeku, nešto strano u njem, nešto, što nije on sam, nego čemu je samo sredstvo. K tome pridolazi još ovo: kakogod bismo pomišljali prirodnu silu, moramo je držati intenzivnim i uslijed toga ekspanzivnim faktorom, koji traži, gotovo vreba na otvoreni prostor, u kojem bi se mogao razmahati; u stisnutim prilikama prelazi u napetost čekajući na otvoreni put, koji će mu slučajni tijek prilika donijeti. Tko bi tu htio čovjeku pripisati kakovu tvornost, mogao bi ga tek najmiti za radnika, koji će uklanjati zapreke, da odvali tlak s one sile, ali na njezinoj veličini i vrijednosti nema nikakova dijela.

Da ovakova lijena genijalnost ne može čovjeku podati vrijednosti, više je nego očito. Treba li, da je uz veliku ličnost genij, onda on mora biti združen s njome, ako ne drukčije, a ono po nastojanju. Prirodna nadarenost opravdano se drži evolutivnom silom, koje očitovanje traži doduše povoljne prilike, ali to još nije sve. Osim toga traži i vježbu i njegovanje, jer se ne radi samo o tom, da bude intenzivno nego i potpuno, savršeno. Ličnost je sila, koja ne ide samo za jačinom nego i za opsegom i za dubinom. Da se poluči to, da čovjek prirodne darove razvije i usavrši da poda sebe cijela, a ne samo svoju površinu, to ne može biti samo stvar slučajnih povoljnih prilika, na tom mora i volja čovjekova sudjelovati, po kojoj svaki veliki čin postaje dijelom vlastita nastojanja i pregnuća. Nije dovoljno skrštenih ruku čekati samo na povoljni slučaj, već ga treba i tražiti, pače i kraj nepovoljnih prilika nastojati razviti svoje darove. Zapuštena genijalnost nije, kako se danas često sudi, vrijedna smilovanja ni isprika, nego je optužba zbog lakoumna postupanja s prirodnom blagom, a prava veličina u opreci s lijenom genijalnosti upravo traži izvjesni otpor, na kojem će razviti sposobnosti svoje. Zato se veliki duh i ne ukazuje odmah potpuno i jasno i osebujno, te je njegovo najjače očitovanje manje ili više uvijek plod ustrajne borbe. Samo tako, naime po nastojanju i radu, postaje djelo njegovim, samo onda govori preko njega čitavi »ja«, cijelo biće njegova začetnika. Rijetki su istina časovi, kad to uspije, ali je jasno, da vrijednost tih časova stoji u tom, što su vezani s cijelim životom; oni i ne stoje tu kao časovi nego kao reprezentanti života, dolazak njihov nije slučajan, jer ih je čovjek tražio i očekivao. Samo ovakav čas, u kojem je usredo-

točen cijeli život, cijelo biće, podaje čovjeku vrijednost: ne čini čovjeka vrijednim, što slučajno dohvati, nego što poluči, ne čini ga vrijednim priroda, nego rad i kultiviranje prirode. A i časovi njegova života to su vredniji, što više je u njih pretočio svoje biće. Koji se samo površinom njegove duše pokliznu, ti ga ne će učiniti vrijednim. I oni mogu doduše iznijeti koju zanimljivu stranicu, ali ako se ta stranica ne uveže u knjigu života, onda joj je vrijednost prolazna kao čas, u kojem je nastala. Što u golom času nastaje, to s njime i raspline, što se na površini radja, to prvi valovi odnose; samo što iz dubine izvora ključa, to ima snage, da se opre izvanjskim utjecajima, da se u njima održi i zadrži svoju vlasnost.

Iz svega toga slijedi, ako se ličnost i otkriva u rijetkim časovima, da ti časovi nijesu vrijedni po svojoj neproračunivosti ili možda hirovitosti, nego po svezi s cjelinom života ili s jednim zadatkom, koji čini jedno žarište života. Dobro je rekao stoga Jean Paul: Čovjek mora imati pred očima ili velike ljude ili velika djela, inače se gube sile njegove kao magneta, ako dugo vremena nije bio okrenut k pravoj strani svijeta. Newton je smislio zakon gravitacije, kad je jednom ležeći pod drvetom vidio jabuku padati, no besmisleno bi bilo tvrditi, da na tome ima zasluga onaj čas. Naprotiv, Newtona je njegov problem pratio na svakom koraku i na nj je kao važnu misao odnosio sve svoje doživljaje; slučaj s jabukom samo je jedan uspjeti, ili ako ćete, i sretni momenat toga odnošenja. Bez odnošaja k nekoj važnoj zadaći, bez odnošaja k jednome važnom pitanju našega ljudskoga života nema čas vrijednosti. Samo duboko i ozbiljno pregnuće izdiže na svijetlo bijela dana cijeloga čovjeka, vrijednu originalnost i pravu individualnost. Gdje nema takova makar samo u jednome pravcu određena cilja, tamo je život skup slučajnih očitovanja. Hoće li od toga nastati jedinstvena slika života? Ako nastane, može opet biti samo slučajem, a koju zaslugu ima na tom onda nosilac života? Da ovakova slučajnost i nije najpodesnija za očitovanje individualiteta i slobode, već je spomenuto, a da ona ne može biti ni osnovom kulturnome životu, treba tek podsjetiti. Kultura nije život u času nego u vremenu. Divljak živi u sadašnjosti, bezbrižan za budućnost, i gotovo nebrižan za prošlost; kulturnoga je čovjeka život u svakome času vezan s prošlošću i gleda prema budućnosti. U času živjeti i u času se

predati može samo biće bez samosvijesti. Nastanak samosvijesti traži, da svi momenti života stupe u svezu, da ih drži zajednička svrha, kako bi bili, što više je moguće, izraz cijeloga života. Samo onda mogu reći, da sam u onome času »ja«, i mogu taj čas zvati svojim. Gdje toga nema, tamo je čas jači od mene, on me vuče i odnosi, on mi se nameće, te kroza nj ne govorim »ja« nego prilike, vanjština. Prava ličnost ne nastaje, gdje cjelina života ne vlada pojedinim momentima slično, kao što ideja organizma upravlja pojedinim čestim. To je bar prirodan odnošaj, pa zašto se onda protivimo, kad ga treba na ljudski život primijeniti? zašto tražimo slobodu u neovisnosti časa, kao da nam ne pokazuje stabilitet organizma najveću neovisnost? Romantizam se uzalud trudi, da slobodu osnuje na instinktu kao elementu časa. Na gospodstvu časa ne dozrijeva sloboda nego samovoljstvo, a s njim dolazi mjesto samosvijesti umišljena svijest o svojoj veličini i važnosti ili sila. Bez vlasti nekoga organizatornoga principa nema ni slobode ni prave samosvijesti. Priznati to ne znači još s racionalizmom tražiti, da se osjetni i nagonski život ubije i ne sadrži više nego zahtjev, da se ovaj podredi općenim svrhama kulturna života. U tom podređenju ne nanosi se prirodnim energijama nikakova sila, samo im se podaje pravac prema svrhama razvita oblika životnoga. To se ukazuje to potrebnijim, što više prirodni život ljudski prelazi u kulturni: to sve će biti nužnije, da se impulzivnost njihova ublaži, da ne djeluju naglo i nepromišljeno poput bljeska, koji čas ovdje čas ondje rasvijetli, a gdjegdje i upali, nego poput električnoga svijetla, koje predstavlja skup uredjenih i za izvjesne svrhe upotrebljenih energija. Što više se čovjek rješava nasrtljivosti instinktivnoga života, to njegov život osvaja veću visinu, s koje je moguće pregledati veći opseg života i pojedini čas njegov omjeriti o središte. S visinom raste i općenost pojedinih momenata života, a ipak se ne gubi osebujni karakter njihov, nastaje sloboda, koja se ne sastoji u preziranju i odmetanju iracionalnih faktora nego u njihovu upravljanju put umnih svrha. Nema zova, koji bi nas mogao obratiti natrag u prirodu i otkako je čovjek krenuo smerom kulture, može mu se najviše raditi samo o prirodnoj kulturi, nipošto pak o kultu prirode. Odonda se i težište života pomaknulo na um, a romantički ideal hoteći ga natrag staviti u nagon ukazuje se kao nepodesan za kulturni život i u biti svojoj natražan,

koliko se god zaodijevao u izraze, koji bi imali značiti napredak. Istina, ni um ne može sam ispuniti sav život, kako bi htio racionalizam, te se ne može odreći sudjelovanja i pomoći nagonskih i osjetnih energija, bez kojih je nemoćan; no uza sve to stoji Kantova misao, da samo umnost podaje životu ljudskome karakter i dostojanstvo, zašto bez njezina odlučna utjecaja ne može biti vrijedne slike ljudske, pa po tom ni vrijedne ličnosti. U krugu romantičara nema dovoljno shvaćanja za to: stoga i nestaju njihovu idealu obilježja kao što tu veličina, snaga duha te unutarnja uredjenost i jedinstvenost, izlasti iskrivljena slika individualiteta i slobode, puna unutarnjih protivnosti, od kojih smo jednu već istaknuli, a bit će prilike, da i druge još neke prikazemo.

Ta nam se prilika pruža odmah, čim uzmemo na oko, kako je romanticizam nedostatak onih obilježja nastojao nadomjestiti, da svojim ličnostima pribavi vrijednost. Spomenuto je već, da se veliki čovjek romantičara stavlja nad uredbe i ustanove, te bi s te strane imao izrazito revolucionarni karakter. To samo po sebi ne bi bilo čudno, ako je život doista prepušten vodstvu instinkta, ali je čudno, što se s tim spaja jedan posve reakcionarni aristokratizam. Evo, kako se dolazi do njega. Romantici bit će da su osjećali, da sama duhovita originalnost i snaga instinkta ne oplemenjuje čovjeka i ne podaje mu vrijednosti nad običnim svakidašnjim životom. Da mu dakle pribave nekakovu plemenštinu, proglasiše ga povlasticom nekih pojedinaca, koje zamisliše posve na način feudalne gospode. Bilo je i među ovima doista plemenitih tipova, koji su plemenitome rodu svojemu i imenu podali dostojan sadržaj, ali većina ih je bila takova, kojih je volja bila samovoljna, samosvijest umišljenost, a vrijednost sva u visokome rodu, dok je u njih samih bila pustoš duha i srca, te ih je priprosti, od njih prezirani čovjek ne rijetko daleko natkriljivao ljudskim osjećajem i čuvstvovanjem. Da se nešto slično dešava u krugu aristokrata romantičkoga kruga, pokazalo se već: bilo je vidjeti, kako često njihova originalnost nije drugo van novotarenje, moda, želja za senzacijama, individualnost njihova kadgod samo afektacija i blaziranost, njihova snaga samo intenzivnost instinkta, koja nije dostatna, da život riješi robovanja času i izbavi samovoljne subjektivnosti. S ovakovim se prednostima ne može imponirati, i to s tim manje, što život po njima nije ni tako težak, niti postavlja velikih zahtjeva, te omogućuje, da se i par-

venu uvuče u to plemenito kolo. No cijela ta umišljenost bila bi gotovo nedužna, kad ne bi sadržavala jedan strašni reakcionarni elemenat, koji našem demokratskome mišljenju nipošto ne prija, a taj je, da se većemu dijelu ljudstva uopće krati, da postigne svrhu čovjeka, već se drži samo prednošću ono nekolicine velikana, prema kojima je sav ostali svijet prezrena masa, kao što je negda bio kmet svojemu gospodaru.

U cijelome tom sklopu misli opravdano je jedino to, da kultura ima neki aristokratski karakter. Toga ne čini činjenica, da na kakovih 30.000 običnih ljudi otpada po jedan velik čovjek (ako takav račun uopće ima smisla), nego činjenica, da se i priroda i kultura protive niveliranju, da traže razlike, nejednakosti, i da prema tome doista stvaraju prednosti i povlasti. No već je priroda toliko sklona demokratskome principu jednakosti, što je dijeleći darove prema jednim prednostima na ovoj strani postavila druge na drugoj strani, da im drže ravnovjesje, a i kultura provodeći u organiziranome društvu diobu rada i zanimanja razlike, što po njoj nastaju, izravna ekvivalentnim prednostima. To vodi za sobom važne posljedice. Ponaјprije slijedi, da se ne valja pozivati na prirodu, kad se hoće jednakost ljudi. Priroda nas nije učinila jednakima, a ni kultura nas ne će učiniti, jer nipošto nije u interesu napretka, da svi vrše sve. Razne zadaće pretpostavljaju razne dužnosti i s njima razna prava, pa i zahtjev jednakopravnosti može se ticati samo ekvivalentnosti, nipošto pak njihove identičnosti. Ista prava ne bi bila jednaka prava, ali različna prava prema različici zadaće mogu se udesiti tako, da si drže ravnovjesje. Kad pomičemo polugom teške predmete, onda nam je posve razumljivo, da na duljem kraju treba manja sila nego na većem, da si dakle dvije nejednake sile mogu držati ravnovjesje, jer su ekvivalentne, a kad se o pravu radi, teže uvidjamo, da su i prava ovakove sile, koje na raznim mjestima nemaju istu vrijednost, pa hoćemo li pravno ravnovjesje, ne smijemo na svakome mjestu društvenoga života postaviti iste sile. Pojedine komponente mogu biti svim ljudima zajedničke, ali prema mjestu morat će se neke mijenjati, da izadje jednaki efekat radnje, ili da bude ravnovjesje. Druga je posljedica onoga mišljenja, da nije potrebno, da svi budu na istome mjestu u društvu, jer se nože sa svakoga njih, polazeći od raznih zadaća, uhvatiti cijela čovječnost. S gledišta društvene cjeline ili na-

predovanja kulture doista su pojedina zanimanja važnija, te i između njih ima razlika, ali ta razlika čina ne čini još vrijednost čovjeka. I u neznatnome položaju društvenoga života razvije se kadgod vrijedna slika ljudskoga života, vrednija nego na visini društva, pod seljačkim se ruhom često krije više čovječnosti, ne samo čovjekoljubivosti, nego upravo ljudskoga dostojanstva i ponosa, osjećaja za pravdu i čestitost nego u gospodskim haljinama. Utvrdi li se jednom ta misao, da vrijednost čovjeka nije ovisna od društvena čina, onda nije potrebno, da se itko isključi od positionuća svrhe čovjeka. Osim patologijski disponiranih pojedinaca morat ćemo tu svrhu držati dostižnom za svakoga; dakako u raznoj mjeri: slike života razlikovat će se oštrinom i izrazitošću, obiljem i bogatstvom, opsežnošću i dubinom, ali i najviša mora biti ostvariva na području humaniteta, a i na najnižem mjestu društvena života mora biti uopće moguća. I najveći ljudi moraju ostati ljudi, i što potpunije dolazi u njima do izražaja bivstvenost ljudska, to su prirodniji, to su shatljiviji, to više su »gospodari«, jer njihov život postaje eksemplarnim oblikom ljudskoga življenja. Apoteoze spadaju u područje bajke, pa kad i ne bi to bilo, po njima se život junaka i polubogova udaljuje od zbiljskoga života i gubi svezu s jim. Izraz nadčovjeka je najnesretnije odabran, da označi veliku ličnost, jer prvo i prvo, što tražimo od nje, jest: da bude čovjekom, a svako presezanje preko granica humaniteta moramo odbiti kao ispraznu i neopravdanu umišljenost. Velikim ne čini čovjeka »patos distancije«, aristokratsko odvajanje od svjetine u smislu one: odi profanum vulgus et arceo, nego ga čini velikim to, što je svojemu doba bilo u kojem važnome pogledu podao smjer kulturna rada. Ovo podavanje ne smije se shvatiti naprosto kao dekret nego više kao resonanca opće osjećanih potreba, kao olakšanje tlaka, koji je već dulje vremena pritiskivao ljudstvo, te se može upravo reći, da je veličina prvaka ljudstva u tom, što su se više približili onoj masi, što su više zavirili u dušu svoga doba, prisluhnuli njegovim pritajenim bolima, potrebama i težnjama i podali im izražaja. Veliki ljudi čine se upravo kao oni, koji su u svojoj duši vidjeli muku i bol, potrebu i težnju svojega doba, i koji su kao borionci nastojali, da se kroz kaos prilika pribiju na vedre visine isvojemu doba pokažu put iz magla, što no ga okružuje. U njihovu djelu efektuiran je rad maloga čovjeka, koji je i neopazice suradjivao na njihovu usjehu i svoj dijelak k njemu

doprinio. Po onim pionirima dobiva kultura aristokratski izgled, jer su tek pojedini vrlo primjeri, koj joj daju novih sadržaja i koji je vode na nove pute, ali ne valja zaboraviti ni na onu okolinu njihovu, bez koje su i oni nemogući: veliki je čovjek zakonodavac svojem doba, koliko formulira zakone i proglašuje, ali ne možda u smislu autokrata, koji svoju volju proglašuje, nego više u smislu konstitucionalna vladara, koji sankcionira volju naroda. Aristokratski sple, kojim je romantizicam okružio svoje velike ličnosti, ne bi bio dovoljan, da njihovim zapovijedima pribavi ugled »svjetine«, jer i ta svjetina ima svoju dušu, pa ako i ne zna svagda, što hoće, a ono dobro zna, što ne će. Tko hoće, da ona njega razumije, taj mora najprije nju razumjeti, a tko hoće da je vodi, taj mora i njezin glas saslušati. Velika ličnost tako stoji usred svojega doba, pače i onda, kad je njezino doba ne pripoznaje, kad još nije sklono, da podje za njom, kud je ona pokazala put. Uzme li se to sve zajedno, onda je jasno, da romantički ideal ponajprije stoji s onu stranu humaniteta, a kad hoće da bude s ove strane, onda pada ispod razine kulture, u naturalizam. Njegov je odnošaj prema ljudstvu zamišljen gotovo tiranski, što ne odgovara činjenicama socijalnoga života i razvoja, a uz to je i ekskluzivan, i najposlije — kad i svega toga ne bi bilo, njegova vrijednost nije nikako utvrđena. Naproti tome mora se reći, da ličnost kao ideal čovječnosti mora stajati iznad granice naturalizma, ali ne smije presežati preko humaniteta; on mora predstavljati život ili koju važnu stranu života, koliko je za svakoga vrijedna. Samo rijetkima će biti dano, da taj ideal potpuno i u tančine prikažu i da ga znatnije obogate, prošire i u nj se zadubu ali kraj tih velikih ljudi, koji kulturu znatnije unapredjuju i zasijecaju njezine epo, što jedino može da znači, kad se govori o aristokratskom karakteru njezinu, kraj tih aristokrata kulture mora biti moguće i posljednjemu pučaninu, da sa svojega niskoga stajališta skicira sliku ljudskoga života. Moguće je, da će se i u toj slici naći koja ta zanimljiva, simpatična i vrijedna strana ljudska, ali što je glavno, vrijednost njezina kao i vrijednost ostalih slika ovisit će o radu, o napredovanju k idealu. Ne oplemenjuje čovjeka prirodni dar, nego rad. Radom se naime ne razvijaju samo sile potrebne za izvjesni posao, nego svagda preostaje neki višak neiscrpljenih snaga i mogućnosti, koje su poticaji daljnjemu nastojanju i opet ishodišta novih sila i pogleda: takovim evo sredstvom sve dublje prodire

čovjek u svoju bivstvo, otkriva ga i iz njega izvabljuje nove iskre. Takovo ostvarivanje više vrijedi od slučajnih pogleda u dubinu naše duše, jer nije samo ostvarivanje nego upravo stvaranje čovjeka, a k tomu je makar i u čednoj mjeri svakome moguće, te nitko ne treba da bude isključen od ljudskoga dostojanstva. U političkome svijetu ima dvije vrste aristokrata: jedni su od poroda, ili bolje reći po porodu, a drugi su kasnije postali poradi nekih zasluga, ili bolje reći usluga; oni prvi ne cijene ove druge i smatraju ih parvenujima. U kulturnome svijetu nema rođenih veličina. Tamo vrijede samo veličine, koje su nastale, a kaže li se prema staroj latinskoj: poeta nascitur, i prenosi li se to na sve velike ljude, onda je to samo pola istine, a drugu polovicu čini Horacijeva izjava: nec, rude, quid possit, video, ingenium. Tko tako ne misli, već drži, da je s prirodnim darom dana i vrijednost čovjeka, taj lako upada u krivi aristokratizam: kaošto naime ondje porod daje čovjeku ime i imetak ili bar društvene koneksije, uslijed čega mu je put otvoren i čekaju ga izvjesne pogodnosti, a njemu se onda čini, da mu je svijet predan samo nauživanje, tako nastaje slični lijeni nazor ovdje, gdje se govori o rođenome geniju, jer i od njega se ne traži drugo nego da se svojem daru prepusti; o nekom njegovanju toga dara, o nekoj disciplini surovih sila prirodnih, o nekom intenzivnom radu prožetome ozbiljnošću života, nerado se i govori. No gdje toga nema, gdje nema odnošaja prema cjelini života, prema bivstvu čovjeka, gdje dakle nema etičkoga odnošaja dara prema zadaći, u koji rad dovodi prirodne sposobnosti, tamo nastaje nešto slično kao kod onih rođenih aristokrata, koji bez unutrašnje vrijednosti prolaze svijetom samo kao sjene pravih plemića. Nestane li etičkog odnošaja prema idealu čovječnosti, onda će se vrijednost genija doista moći tražiti samo u onakovome ispraznom originalitetu, kakova smo našli u romantičnoj struji ili pak u pustoj sili, u izvjesnom heroizmu, što ga je kao oznaku ličnosti naturalizam potisnuo na prvo mjesto.

(Nastavit će se).

Saša Nadin:

O znanstveni preosnovi socialnega redu.

Načela za rešitev človeštva pred starimi verstvi, zlasti pred židovstvom in židovskim krščanstvom, s prirodoznanskim načinom življenja.

Človeštvo si sedaj krepko ustvarja nov primeren družabni red; ne rečem preveč, če trdim, da so načela zanj že pri vseh narodih znanstveno ugotovljena. Tudi so se že poizkušala uresničiti, kar je glavno. Kdor hoče nadomestiti stari družabni red z novim, mora poznati oba, le potem more zamenjati drugega z drugim. S sredstvi današnje znanosti so, kakor rečeno, načela novega družabnega reda vsaj v širokih potezah dana. Preiščimo pa tudi načela stare družbe. Pri tem prematranju preteklosti se hočemo omejiti na belokožce, prvič iz osebnega vzroka, ker pisatelj ne pozna družabnega redu drugih narodov, drugič iz stvarnih vzrokov, ker je družabni red bele rase izpodrinil red barvane rase, ali v kolikor ga še ni, ga izpodrinja dandanes v obliki kapitalizma.

Ker pa je najvažnejša smer razvoja itak le ona, ki kaže bodočnost, ker so se vsi narodi zemlje, beli in črni, rujavi in rumeni, srečali na tleh kavzalne vede, in ker je ta kavzalna veda zlasti razvita pri belopoltnih narodih, je omejitev na te narode iz stvarnih vzrokov tudi upravičena. Treba je še omeniti v naprej, da rabim v tej razpravi izraze, kakor: družabni, svetovni, socialni red, socialno življenje, i. s. z ozirom na navadno rabo jezika, katere ne morem prezreti, če že pišem v enem živih jezikov. Pod družbo razumem različne zveze in odnošaje skupin, tudi živalstva in rastlinstva; z ozirom na človeka vse skupine začeniši z rodbino, — občino, interesno skupino, razred, cerkev, državo, — do splošne človeške družbe. Ker se odigrava človeško življenje na površini zemeljskega planeta, se ozira vse človeštvo skoraj izključno le na pojave na tej površini. Ta površina je njihov svet. Ker je pa dokazano, da veljajo vsi splošni, povsod veljavni zakoni, tudi za ta tako omejeni svet, lahko govorimo namesto o družbi tudi o svetu, v svesti si, da je družba le del neizmerne prirode. Latinska beseda socialen se rabi v vseh indo-evropskih in drugih jezikih, da izražamo ž njo nekaj družabnega in skupnega.

Metoda našega prematranja je energetična. Nanašam se zlasti na socialno-energetična raziskavanja Slovenca I. Žmavca.

Predno se lotimo jedra, moramo ugotoviti nekaj narodopisnih označb, ki so pri današnjem stanju narodopisne in plemenske teorije žal deloma le osebne in začasne.

Neoporečno je, da so nam Židje priobčili veljavni družabni red, katerega lahko zasledujemo do starih sprednje-azijskih in sprednje-afriških narodov, n. pr. Babiloncev, Asircev, Egipčanov itd., katere prištevamo mnogokrat — morda bolj iz jezikovnih nego iz narodopisnih vzrokov — z Židi vred k Semitom oz. Hamitom. Žide imenujemo pristaše mozaičnega verstva, zlasti potomce plemena Juda, ki so se posebno izza časa Ezdre in Nehemije po povratku iz babilonskega pregnanstva (okoli srede petega stoletja pred Kristom) organizirali na temelju določenega življenjskega načela z bogočastjem v jeruzalemskem templju v trdno enoto, v »posvečeni narod duhovnikov«. Vse druge narode so nadkriljevali s svojim znanjem, kako treba skupno živeti in kolonizirati. Takemu življenju primerne zakone so dali tudi evropskim narodom. Iz Evrope so se ti — »krščanski« — zakoni razširili po celem svetu. S pričetkom tega širjenja pričenja tudi naše štetje časa.

Danes je okrog 36% človeštva krščanskega. Če pomislimo, da spada nadaljnih 13% k izlamu, ki je ravno tako izšel od Arabcev, torej Semitov, ne moremo Semitom odrekati, da so v preteklosti pokazali posebno zmožnost, vplivati na obliko človeškega sožitja. Pol sveta je danes semitsko organiziranega. V tej svetovni organizaciji so evropski (v zadnjem času tudi ameriški) narodi pretežno pasivni. V bodoče bomo imenovali te narode enostavno krščanske, ne giede na to, da se je nekaj njihovih najkrepkejših osebnosti in najplemenitejših značajev popolnoma odtujilo pravemu bistvu krščanstva. Žalibog ne moremo rabiti vseskozi nazivov krvnega in plemenskega sorodstva. Krščanstvo se po navadi ni oziralo na plemensko selekcijo, tako da obsega krog krščanskih narodov danes najrazličnejšo mešanico. Vsekakor pa so imeli evropski narodi in kesneje njihovi ameriški potomci premoč v krščanstvu, med Evropejci pa v novi dobi zopet germanski narodi, nemški, skandinavski, nordijski i. dr. Toda taki nazivi se že bližajo teorijam o plemenih. Ker pa nam je še mnogo premalo znano, kako sta vplivala na kulturo tip svetlih plavih las in mirnega modrega očesa ter malo ali nič vpognjenega

nosa nasproti tipu črnih, kodrastih las, ostrega črnega očesa in velikega orlovskega nosa, se bomo v bodoče izogibali poznamk kakor so »arijski, nordijski, itd.« Z ozirom na veliki pomen jezika na vsako višjo kulturo se pa vendar lahko odločimo za poznamke »indogermansko« in »semitsko«.

Pač so nekateri evropski narodi, kakor Grki in Rimljani, dosegli že pred Kristom visoko stopnjo kulture, t. j. razvili so kavalno znanost in njeno uporabo za vsakdanje življenje. S svojim samostojnim oblikovanjem družabnega redu, t. j. s svojo politiko niso nadkriljevali staro-azijskih narodov; nasprotno, bodoča zgodovina bo, kakor kaže, še mnogo jasneje dokazala nego je doslej, da je orient mnogo huje vplival na gospodarstvo in pravo, torej na bistvo vsega skupnega življenja, nego je to dandanes izobražencem znano. Še naši zakonodajalci bi se mogli sedaj, po 4 tisočih let, mnogo naučiti pri Hamurabiju. Da ne govorimo o »dvanajsterih zakonih« starega Rima, se je pač pričel v času Grakhov v Rimu samostojen, na poljedelstvu temelječ razvoj prava; toda sirijsko-semitsko trgovsko pravo je kmalu uničilo take pričetke. Severo-evropski narodi so živeli pričetkom našega časa v surovosti in enostavnosti. Starosemitski način življenja v zvezi z grško znanostjo in umetnostjo in z rimsko državotvorno močjo, skratka krščanstvo je v teku stoletij iz lahka zasedlo severne pokrajine. Nizko civilizirani severni narodi so pred to izjuga prihajajočo lučjo kulture tako oslepel, da so radi verjeli njenim oznanjevalcem. Ti narodi so tokom stoletij na posamičnih kulturnih poljih dosegli pač marsikaj, toda nikdar se niso povzpeli izven okvirja družabne tradicije: že iz nekdanje barbarske dobe so bili to hrabri vojaki, ki so postali tudi pridni poljedelci, dobri stavbeniki in graditelji; v rokodelski ustavi srednjega veka vidimo celo občudovanja vreden poizkus vstvariti si samostojno združno pravo — toda preko postav in obljub krščanskega blagovestja ni prešel niti najpogumnejši. V znanosti je odločeval Aristotel, v pravu Justinijan, v žitju in bitju pa božansko krščanstvo.

Ko pa se je namnožilo število ljudi in so življenjski pogoji postali težavnejši, se je pričelo deliti delo in misleči duh je moral delj razpeti svoja krila; odtlej se je severni značaj vedno krepkeje oproščal južnega, azijskega skrbstva. Vzbudila se je znanstvena misel, zlasti njeno uresničenje v tehniki in zdravstvu. V času renezanse, katero pričenjata v znanosti že Albertus Magnus

in Tomaž Akvinski, doznajemo že povsod samostojno mišljenje in delovanje. Če se spominjamo na Comte-Ostwaldovo piramido znanosti, moramo ugotoviti, kako se narodi povspenjajo nanjo z velikim trudom. Že so v čisto teoretični znanosti nadkriljeni Kaldejci in Grki, v praktični pa Egipčani in Rimljani, in v današnjih dneh doživljamo, kako se pripravlja novodobni duh časa, da spleza oni piramidi na vrh: počasi doraščajoči narodi pričenjajo sami presnavljati svoj družabni red, čegar uprava je bila doslej pridržana židovstvu.

Sevé tak prehod iz stoletne pasivnosti, prenašanje življenja v živo aktivnost, iniciativno tvorjenje življenja ni brez težave. Teoretske temelje prirodoznanskega tvorjenja življenja — v nasprotju s prenašajočim in pasivnim načinom — so prirodoslovci že zdavnaj ugotovili, čeprav kratko pa jedrnato, kakor Lagrange in Lavoisier, kar je celemu znanstvenemu svetu skoraj neznano. Toda četudi imamo posebna, na mladi socialni energetiki trdno temelječa načela za novi družabni red, je s tem rešen le en del zadache: kajti mi nimamo nobene kontemplativne znanosti, marveč le z vsemi zaprekami družabnega življenja računajoči vporabljeni nauk, ali bolje umetelnost. Saj še davno ni dovolj, da si v znanstveni domišljiji zgradimo lep ideal, moramo ga tudi uresničiti in zato premagati zadnjo in morda najtežjo zapreko. Ta zapreka je svetovna družabna moč židovstva in družabna onemoglost krščanstva.

Židje, utemeljitelji našega verstva, nas posebno zanimajo. Kaj pa je vera? Nočemo se ozirati na brezštevilmne definicije, ki ti koncem koncev le ne povedo ničesar. Vprašajmo se raje, kakšne uspehe ima naša židovsko-krščanska vera?

V svojem zgodovinskem začetku nastopa židovstvo s trditvijo, da hoče prinesiti vsem narodom srečo, ali, kakor se je izražalo samo, odrešenje. To odreševalno delo se uveljavlja sedaj že nad 2 tisoč let, — Židje so hoteli odreševati že pred Kristusom, — tako da si lahko ogledamo dosedanje uspehe tega osrečevanja in odreševanja. Tu pa vidimo nekaj čudnega. 12 milijonov Židov, približno 0'7% zemeljskega prebivalstva, absolutno gospodari kulturi in narodnemu gospodarstvu, torej tudi usodi krščanskih narodov, katerih je 550 milijonov ali 38% zemeljskega prebivalstva. Kako si moremo razlagati to socialno činjenico?

Eden največjih tvoriteljev ljudskega življenja je bil Solon. Njegovo zakonodajo so vodili najplemenitejši nagibi, globoka skrb

za stalno blagobit njegovih atenskih sodržavljanov. In vendar je ta mož rad priznaval sam, da ni dal svojim sodržavljanom absolutno najboljših, marveč le relativno dobre zakone, t. j. take, za katere je bila masa njegovega naroda zrela. Ravno tako lahko mislimo, da so Židje, dediči in klasični nadaljevalci visoko razvite starosemitske umetnosti življenja, postali z uresničevanjem Mojzesovih in zakonov prorokov narodnogospodarsko in ljudskovzgojno močna enota, ki je za časa tvorjenja helensko-rimske svetovne države razumela svoje zakonodajno zvanje nasproti pol degeneriranim, pol barbarskim narodom na podoben način kakor Solon. Druga zgodovinska možnost je zopet, da je židovska ideja Mesije kot ideja splošne nadvlade židovstva nad svetom diktirala pismoukom od vsega začetka in hoté takšne za »pagane« namenjene življenjske zakone, da je njihovo izvrševanje že samo pospeševalo uresničenje svetovne nadvlade židovstva. Za to imamo zgodovinskih dokazov, ki bi nas dovedli do čisto novega spoznanja o evangeliju in pa o vseobsežnem delovanju židovskih krogov, posebno enega tvoriteljev takratnega sveta, da ne rečemo svetovnega potnika in agenta židovstva, Pavla iz Tarza.

Kakšno pa je bilo socialno stališče Židov recimo pričetkom našega štetja? Če bomo mi današnji krščani kedaj spoznali razumno načelo kavzalnega tvorjenja družbe in socialne umetnosti življenja, bomo tudi razumeli postanek krščanstva in židovske svetovne nadvlade. Če je družabno življenje navezано na vzroke, je po dosedanjih izkušnjah gospodarstvo temelj vsega socialnega življenja. Če razumno prematramo zgodovino, nam bo odgovorila, da so oni židovski oblikovalci sveta, ki so tudi ustvarili krščanstvo, kojih avtoriteta je tlačila krščanske narode toliko sto let, delovali v resnici le v zvezi z razvojem gospodarske moči židovstva in naravnost kot agenti te moči. Če bomo kedaj spoznali velikansko socialno silo, koncentrirano energijo še danes odločujočega gospodarskega zastopnika, merilca, razdeljevalca, posredovalca, nabiratelja vseh vrednosti, za kar nam že toliko sto let služi zlato, bomo tudi spoznali razlog za ono čudovito tajno silo židovstva. S tem spoznanjem bomo šele zares spoznali tudi židovstvo. Ta njihov denar je oni veliki čarovnik, ki nam je pričaral one socialne čudeže, ki je dal mali špekulantni eliti neomejeno moč nad težkim delom večine. Iz ravnoistega vzroka si tudi razlagamo, da so se Židje kot denarni kolonizatorji raz-

pršili po celem svetu že pred začetkom našega štetja. Semitski, na oblasti in pokorščini, moči in izkoriščanju temelječi svetovni red pač pozna le malo gospodarjev in mnogo sužnjev. Morala gospodarja je torej za maloštevilne, za židovske posestnike denarja in življenjskega razuma, morala sužnjev pa je za maso, za revne, neizobražene, denarja neznale kristjane. Toda četudi je to že velik čudež, da ima posamezni lastnik denarja tako moč, da lahko skoro nevidno, vedno pa brez nadzorstva razpolaga z življenjem tisočev, to vendar še ni največji čudež; ta pa je ono počasno izsesavanje celega narodnega premoženja s pomočjo obresti zahtevajočega kovanega in papirnega denarja. In čudno, te obresti ter obrestne obresti vstvarjajoče čarovniške moči, ki je bistvo veljavnega družabnega reda, naši učenjaki še do danes niso razumeli (da ne govorimo o navadnem človeku). Krščanski narodi še do danes niso spoznali, da je to tista moč, ki zasušnja vse narode posojevalcu denarja in ki večino narodov počasi usmrča. In vendar prav lahko preračunavajo matematiki naraščanje izposojenega denarja z obrestmi in obrestnimi obrestmi. Na ta način bi se bil en vinar, izposojen v letu Kristovega rojstva na 4% obrestnih obresti, pomnožil do leta 1898 na 81,129.638,414.606,681.695,989.005,144.064 vinarjev, torej na več nego 81 kvinkviljonov vinarjev. Iz srebrne mase, odgovarjajoče temu številu vinarjev, bi mogel vlti več ko 200 srebrnih krogelj, večjih od naše zemlje. Sedaj pa pomislimo, da so že stari Babilonci imeli razvito denarno, vrednotično in kreditno gospodarstvo, da so Židje v tej stroki postali njihovi klasični učenci, in da so Židje že stoletja pred Kristom po celem svetu znani in osovraženi, ker so posojali na visoke obresti in za nesorazmeren dobiček. Da pa se narodi niso mogli ogniti temu starosemitskemu načinu krajevnega in časovnega posredovanja med vrednotami, da so torej tudi Židje, njega klasični zastopniki, bili nepremagljivi, ker ni bil nikomur znan bolji način izmene dobrin: ta socialna najdba je bila prihranjena našemu 20. stoletju.

Starosemitska življenjska umetnost je ustvarila 2 tipa. Tam tvorenje sveta in svetovnega naziranja na podlagi denarnega, rentnega, kapitalnega, mestnega, kulturnega osredotočenja: vsedlina starosemitske rentne in izkoriščevalne kulture, židovstvo. Tu bedna, suženjska, za kmeta in sužnja pripravljena krščanska vera. Tam gospodar, gospod in vojak, ki gleda zmago-slavno v bodočnost. Tu v resničnem življenju onemogli suženj, ki

moli v preteklosti od Judov križanega. Marsikedo bo zmajeval z glavo, ko bo spoznaval, da je krščanska vera pravzaprav gostobesedno reklamno podjetje, katero so ustanovili židovski bankirji in rabini, da si pridobe ž njo svet, da ga love na vado ter vabijo pokorne kupce in kliente. Morda se nam še v prihodnjem posreči, podati bralcu marsikaj, o čemur bo razmišljal in kar ga bo približalo pisatelju teh vrstic. Pregled sedanjih razmer med židovstvom in krščanstvom bo, upam, odprl marsikomu oči.

Ravno v današnjih dneh lažje govorimo o socialni premoči židovstva, ko nam je tesnobno pomišljajoči se vseučilišni profesor pokazal to premoč statistično. Mislim na l. 1911. izdani Sombartov spis »Židje in gospodarstvo«, ki jasno osvetljuje ta z razne strani vede ali nevede, hote ali nehote patvorjeni predmet, in ki kapitalizem naravnost jednači z židovstvom.

Treba pa omeniti, da razumem pod Židi jedro židovstva, ono, ki se je na temelju svojega prepričanja s svojim plemenskim izborom ohranilo v dveh tisočletjih enotno ter napredovalo kot svetovna mozaična aristokracija. Ker se je zaradi svoje velike v verstvu utrjene spolne potence Židovstvo močnejše pomnoževalo, nego bi se smelo za okvir začetkoma po bistvu razmerja samega omejeno skupino gospodujočih, se je prebitek v vseh stoletjih stekal v organizacijo mase krščanske cerkve, hčerke židovstva.¹⁾ Tudi danes se to godi, da odpadajo s krstom in z legitimnimi in nelegitimnimi zvezami od Židovstva ne le paberki, ampak tudi slabejše in močnejše veje, da pa deblo samo ostaja vedno krepko in da se celo krepí. Pri krščanskih narodih nahajamo brezdvomno mnogo židovske krvi, na kar se pa ne moremo ozirati, kadar govorimo o Židovstvu. Mimogrede tudi omenimo, da se plavolaso in svetlooko severno pleme umika črnolasim in črnookim, iz juga na sever prodirajočim in prav posebno s semitsko krvjo pomešanim plemenom, pri sedanjem stanju prirodoslovno in biološko še neutemeljene teorije pa ne moremo o tem razvoju zanesljivo soditi.

Da se torej povrnemo k pristnemu Židovstvu, temelječemu na denarni moči in na sinagogah, vzgojenemu v duhu talmuda, tore in šulkana aruha, moremo ugotoviti, da je Židovstvo danes socialna moč, kakor še ni bilo nikdar nobene druge. Že od nekdanj so se Židje ravnali po dobrem gospodarskem in razumnem načelu, da si je treba pripraviti kar mogoče ugodno življenje s kar

¹⁾ razlikuj: židovstvo in Židovstvo! (označenje — narod). Op. ur.

mogoče malim naporom. Od nekdanj so si prisvajali ter si prisvojili vpliv na najvažnejše socialne uredbe. Še danes uravnavajo oni kulturo. Skoraj igraje vporabljaajo ves blagoslov ljudske kulture za svoje lastne interese; to je velika tajnost njihove podedovane in skrbno gojene umetnosti življenja. Skoraj odveč je dokazovati, kako globoko se je židovstvo vkoreninilo v temelj vsake kulture, v narodno gospodarstvo. Kdor tega še ne ve dovolj, naj si prečita npr. Sombarta. V vladajočem absolutističnem gospodarskem redu (če smemo govoriti o redu) so se Židje prav pametno združili s primernim številom krščanskih, židovskega blagoslova deležnih paradnih kristjanov, h katerim moremo prištevati večino vladarjev; tako so lažje zagospodovali. Da presega povprečni dohodek Žida dohodek kristjana večkrat, celo desetkrat, in to tudi v najrazličnejših državah, dokazuje vsa uradna statistika. Ker poimenujejo Židje že po svojem poklicu smetano iz svetovnega gospodarstva v trustih in kartelih, bankah in borzah, se razume njihova premoč v drugih strokah kulture že sama po sebi. Židje delajo javno mnenje v svetovnem časopisju, ki je zaradi kričeče inseratne reklame navezano na kapital. Oni delajo tudi znanstveno mnenje v revijah in knjigah. Čimbolj razpadajo krščanske cerkve, nekdanj od Židov ustanovljene, in čim več vpliva na mase izgubljajo, tembolj skušajo Židje pridobiti vpliv na narode potom časopisja ter nižjih in višjih šol, kakor so hoteli nekoč vplivati s cerkvami. Največja založništva in tiskarne so pod židovsko kontrolo, mednarodno obveščanje (širjenje novic) je v židovskih rokah, z malo izjemami gospodujejo velike denarne družbe pod židovskim vodstvom vsem svet okrožujočim prometnim sredstvom, kakor železnicam, pomorskim družbam, kabljem itd., tako tudi pri odločujočih svetovnih industrijah, kakor premogovni, železni, električni itd. Čudapolno orodje, ki daje tako magično moč malemu številu izvoljenih — niti celo Židovstvo ni deležno vsega tega blagoslova, — to je zlato, vrednostni papirji, zlasti akcija, oni usodepolni papirček, ki je ves napor in vse delo krščanskih narodov izpremenil v dobro židovstvu. Ne smemo se čuditi, da so Židje s tako gospodarsko premočjo in kot tuji, več vredni denarni kolonisti nad delavnim kmetom in industrijskim delavcem premogli ter se povzpeli v takozvane najvišje družabne kroge in do vrhunca državnih organizacij. Oni so ministri, državni tajniki, lordje in grofi, da ne govorimo o krščansko-semitski krvi v najvišjih aristokratskih in celo vla-

darskih rodovinah. Ko je po stoletni tlaki delavstva začetkom 19. stoletja pričel socializem z osvobojo dela, je kapitalizem — torej židovstvo — spoznal v njem velikega, nevarnega nasprotnika. Takoj so Židje postali voditelji delavstva, da so obrnili ves pokret sebi v prid. Marx je pač eden najgenialnejših izmed onih mnogih Židov, ki so zmédlji zgodovino, podoben onim razumnim židovskim družbotvorcem, ki so pričetkom našega štetja v interesu židovstva nadomestili prava, realnemu svetu namenjena načela proletarcev z zlaganimi o onem svetu govorečimi, življenju sovražnimi smotri. Z Marxom so tako kakor s svetim pismom izgubljali učenjaki svoje najboljše moči, namesto da bi ga bili prav razumeli. Sicer je pa itak precej znano, da vladajo Židje v mednarodni socialni demokraciji, ki je strašno zadrževala in še zadržuje pravo prirodno osvobojo delavstva. V bistvu naroda prorokov in profitarjev je, da vidijo delj ko sodobniki, zato vodijo Židje vsak socialni ali kulturni reformni pokret, da ga ohranijo v oni smeri, kakor ga hoče Jahve. Židje niso le radi uradniki in tajniki, ampak tudi odvetniki vseh strank v gospodarskem, narodnem in socialnem življenju; kajti v ravsu in kavsu se godi odvetniku dobro. Posebno je treba poudariti, da so Židje vedno zelo merodajni činitelji ne le kot ustanovniki krščanske cerkve, te hčere židovstva, ampak tudi v vsem nadaljnem razvoju vseh krščanskih cerkev do današnjega dne, često tudi brez krsta. Tako je znano, da so bili Židje bankirji Vatikana od nekdam pa do Leva XIII. in Pija X. in da so to še ostali do danes. Kar pa je še važneje, je premalo poznana činjenica, da so Židje vodili tudi notranji razvoj krščanstva. Da omenim le eno, je eden največjih genijev dejanja, eden največjih samostojnih vstvariteljskih duhov rimske cerkve, ustanovnik jezuitskega reda Ignacij de Loyola, ki je bil sicer vsakomur nepristopen, živel pod odločujočim vplivom krščenega Žida Polanka, svojega tajnika, zaupnika in prišepetalca.

Še večji pa, nego ta vidna premoč židovstva v gospodarskem, duševnem, političnem, cerkvenem, skratka socialnem življenju, je njihov tajni in komaj poznani vpliv na usodo narodov. Znano je, da vlada celemu svetu gospodarsko in tako tudi splošno kulturno nekaj stotin milijardarjev in velemilijonarjev kakor pravi absolutisti ter da imajo med njimi Židje večino. Njihova imena že niso več tako znana. Pač nič pa ne poznamo delovanja teh svetovnih režiserjev in njihovih pomagačev, ki obvladajo vse velike

banke, borze, časopise, brzojavne biroje, agenture, torej ves svet. Posebno izkušeni Židje nas vodijo na vrvici iz ozadja nevidno sicer, toda tem sigurneje.

Ko smo si tako ogledali načela, po katerih je sestavljena današnja družba, bomo lažje spoznali pravi smisel neizmerne socialne dedščine, katero so zapustili židovski ustanovniki židovstva in krščanstva židovskemu in drugim narodom.

Razven denarja, ki edini družabno nadomestuje vrednote in posreduje med njimi, je — morda od postanka govorice — omogočila človeštvu prehod iz divjaštva v civilizacijo predvsem iznajdba in izpopolnitev pisave in knjige. Na denarju in na pisavi ter knjigi, teh posredovalcih jezika in misli, temelji moč židovstva. Če smo enkrat pričeli z izkustvom spoznavati temelje socialnega dogajanja, bomo tudi bolje spoznali bistvo pisave in knjige, in židovska biblija nam bo potem pokazala problem židovstva v drugi luči. Proroki, duhovni in pismouki so Židom dali njihov življenski smoter, idejo svetovne nadvlade, vzgajali in vzgojili so jih za to idejo, katero so koncentrirali na Jehovo, osnovni pojem vsega bitja in žitja. Da se mora vesoljnost prilagoditi namenom Židovstva, so potrdili s pogodbo in zavezo, — diatheke, testamentum — med duhovniškim Jehovo in židovskim narodom. Kesneje se je ves narod gospodarsko in kulturno povzdignil, posredoval je med starimi kulturnimi okrožji, nadkrilil je s časom vse druge ter zagospodoval nad producenti in konsumenti, in zato je sčasom postala posebna duhovniška kasta nepotrebna, ves narod je postal »sveto ljudstvo svečnikov«, vedežev, umetnikov življenja. Žid ni več svojemu bogu, svojemu narodnemu idealu služil v mali prehodni deželi Palestini, ampak neposredno povsod, kjer je mogel izvrševati ta narodni namen kot trgovec, izposojevalec denarja, mojster življenja, torej vsepovsod. Ko so leta 70 po Kristu podrli jeruzalemski tempelj, je bila s tem odpravljena služba v njem in židovsko duhovništvo, toda le na zunaj, formalno, nikakor pa ne stvarno; pismouki, rabiji prihodnjih dni, niso več nobeni duhovniki, nobeni mistični čarovniki, niso več lastnemu narodu tajna kasta, marveč razumni voditelji usode vseh svojih farških drugov istega naziranja in iste vere, njihovi sodniki, zaupniki in učitelji, njihovi znanstveniki in agitatorji. Sinagoga ni poneumnjevalnica, ampak resnična šola za življenje. Z židovskega stališča je židovska vera čudovit in občudovanja vreden družaben sistem, katerega smo doslej proučevali

z nespametnega stališča. Ta organizacija se jasno zaveda svojega namena voditi Židovstvo skozi stoletja k velikemu smotru svetovne nadvlade. Tako je ostal Žid, nagli, živahno se kretajoči nomad, kar je bil od nekdaj, ko je postal kot nosilec mobilnega kapitala ter posredovalec med vrednostmi — kulturni nomad, da ne rečemo, kot pijavka vrednosti — ropar kulture.

Če se spomnimo na bistvo starosemitskega rentnega gospodarstva, kakor smo ga poprej znazorili z računom progresivno naraščajočega izposojenega kapitala, bomo morda premerili, kako usoden je bil oni testament in kako ogromno voljo svojih očakov so Židje vedé izvajali dva tisoč let v lastno korist, — saj so jim pri izvrševanju te naloge same pomagali narodi, napačno vzgojeni z novim testamentom, ki je obrnil njihovo pozornost od stvarne resnice v transcendentalnost.

»Vse narode pa, katere ti da Jahve, tvoj bog, uniči (pri Lutru: pogoltni), ne pomiluj jih in ne moli njihovih bogov, ker to bi bila za te poguba. Če boš pa pomislil: ti narodi so večji od mene, kako jih preženem? ne boj se pred njimi, ampak pomisli, kaj je Jahve, tvoj bog, prizadejal Faraonu in Egipčanom« (5. Mojzes 7, 16—18 i. d.). »Ker Jahve, tvoj bog, te je blagoslovil, kakor ti je bil obljubil; tako boš izposojal mnogim narodom, samemu pa ti ne bo treba izposojati si in gospodoval boš nad mnogimi narodi; nad teboj pa ne bo nikdo gospodoval.« (5. Mojzes 15, 6.). S polnim pravom je biblija Židom v smislu semitske izkoriščevalne civilizacije »sveto pismo«; žalibog je sveto tudi za nas, čeprav nam je tekom stoletij prineslo in nam še prinaša neizmerno gorja. Zares v celi bibliji ni niti enega za življenje porabnega stavka, ki bi ne bil že kje drugje, nobenega resničnega, pravega življenjskega pravila, ki bi ga ne bili poznali tudi stari nežidovski narodi, da ne govorimo o sodobni kulturi, kolikor je je nežidovske. Da, biblija je pravzaprav prokleta knjiga: vse lahko ž njo dokažeš, možno in nemožno, dobro in slabo. Zaradi razlage enoistega stavka iz te biblije so se bojevali krvavi boji. Biblija je knjiga svetovne zgodovinske zmešnjave in izkrivljenj, ki so zelo pomogla Židom, edinim, ki so jo razumeli, pri njihovem zmagovitem pohodu. V njej najdeš navodila za najrazličnejše prigode v življenju, katera bo razumni poznavalec vporabljal za svoje namene.

Prečitajmo brez predsodkov v dobrem znanstvenem prevodu (n. pr. nemška Kautzscheva izdaja) petero knjig Mojzesa. Takoj v prvi knjigi se s Tolstojem kar ne bomo mogli načuditi

nad neskončno vrsto laži in goljufij, prevar in zvijač, prestopkov in zločinov, podlosti in drznosti, spolne nenravnosti, zakonolomstva, požrešnosti, bestialnosti in umorov. Po 27., 36., 32. in 28. avanzira Jakob, Izraelov prevarant, za božjega vojščaka. — Egiptovski Jožef, ta Egipt osrečujoči židovski državni kancelar, je — kakor je sploh cela biblija sad denarne kulture — ta Jožef torej je vzgled borznega in žitnega spekulanta, ki vporablja kraljevo nečimernost pa ljudsko nespamet in glad, da iztisne iz delavskega ljudstva vse bogastvo, ves denar, katerega nakopiči v glavnem mestu; s svojo zakonodajo zaslužni ves narod za svojega dolžnika. »Izrael pa je ostal v Egiptu in tu so se ugnezdili in razmnoževali, tako da so se izvenredno razmnožili«. (47,27). — Ne prihajajte mi z zgodovinskim kričanjem o relativni npravnosti, saj velja Židom še danes vsak stavek tore, te nepremagljive skale njihove vere, za absolutno normo za vse večne čase.

Prečitajmo še knjigo Esterino: kakšen naroden napuh, kakšno zaničevanje vsega nežidovskega, kakšna krvoločnost in maščevalnost proti onim, ki se protivijo židovskemu petolizmu! Pa tudi, koliko razumnega poznanja življenja, koliko izkoriščanja vseh slabosti slabega dvornega gospodarstva in samopašnosti korumpirane birokratije v židovske namene! Koliko globokega življenjskega razuma tudi, kjer je uporabljena ženska zvijačnost! Take vzglede globokega življenjskega razuma spoznavajo Židje še do današnjega dne. V zgodnjem pomladanskem mesecu adarju čitajo na Purimov praznik to povest o Esteri Židom po celem svetu, in židovski svetki, ti njihovi narodni prazniki, imajo za nje drugače globok pomen, kakor sodobni krščanski svetki za nas. Kristjani bi se sploh morali nekaj več brigati za židovski koledar. Žid si čas drugače razdeli in drugače dela in počiva, drugače trpi in se veseli, drugače živi, saj si gospodar vedno vse drugače uredi, kakor hlapec.

Če že ima biblija značaj spisa kake tajne vede, ker so nalašč izpustili iz njene vsebine kavzalne člene ter jih nadomestili z za to napravljenimi miti, in so smeli poznati njeno vsebino pričetkoma le duhovniki, kesneje pa tudi samo židovstvo, »narod vedežev« (t. j. tistih, ki vedo), kaj naj rečemo šele o ostalih židovskih svetih knjigah? Babilonski talmud, velikansko bibliji enakovredno zbirko znanosti in vede stare sprednje Azije, so Nežidje skozi stoletja, tudi za časa Krista, prikrivali širšemu občinstvu, tako da je živela njegova vsebina le v ustnem sporočilu rabijev.

Nalašč ga niso napisali do 5. ali 6. stoletja po Kristu. Šele v današnjih dneh dobivamo nemški prevod tega dela. In vendar je neizogibno potrebno, da poznamo to delo, če hočemo razumeti vzroke postanka krščanstva, katero so ustanovili poznavalci talmuda. Poznavalec talmuda, torej Žid, ki pozna tudi svoj zakon in proroke, mora zaničevati temelj krščanstva, novi testament, ki ni nič drugega, nego dobra svetovnozgodovinska židovska spaka. Kako se zna Židovstvo pritajevati, dokazuje n. pr. tudi činjenica, da še do danes nima nikdo popolnoga prevoda šulkana aruha, ki je do danes veljavni normativni priročni židovski zakonik. Kake reve so vendar vse krščanske cerkve in njihovi pismouki, ki propovedujejo židovstvo in so od njega odvisni, pa ga poznajo le deloma, gotovo pa ne poznajo njegovega kavzalnega bistva.

Toda našemu pravemu socialnemu napredku morda niti ne koristi, če poznamo nepregledno množico književnih spomenikov svoje prežalostne verske preteklosti. Naš pogled velja bodočnosti in se le nerad obrača v preteklost; mi se moramo posvetiti oblikovanju sedanjosti, da izločimo iz nje vse slabe ostanke nekdanjih dob. Seveda pa sedanjost ni taka, da bi se mogli nad njo navduševati. Ali naj še enkrat govorimo o kulturnem in gospodarskem suženjstvu današnjega krščanstva, če hočemo dokazati njegovo onemoglost? Saj je znano, da robotajo delavske mase krščanskih narodov prve tri dni v tednu le za to, da krijejo izkoriščevalno profitno lakomnost židovskih in požidovljenih kapitalistov, če jih ti sploh smatrajo za vredne robotanja in jih ne obsodijo, da morajo neprestovoljno počivati ter konečno lakote umreti. Ali naj posebej omenimo neizmerno zadolženost držav, dežel, občin in konečno tudi posameznikov? Kako vsemogočna je vendar ta mednarodna aristokracija upnikov! Je-li niso vlade in njihove oblasti v bistvu le izvrševalni organi teh upnikov? Ali naj govorimo o strašnih fizičnih ter moraličnih boleznih, ki slede temu kapitalističnemu in verskemu zastrupljanju ter tišče in zdesetkujejo široke mase narodov? Ali naj še posebej govorimo o alkoholizmu in prostituciji? Če pa so vse te rane strašne, je najhujša rana ona kriva vera, katero so v tisočletni sugestiji in hipnozi sugerirali neverni semitski upniki krščanom ter jih s tem ogoljufali in začarali ter jim vzeli vso vero v življenje in življenjsko vero. Pa če tudi mnogoteri kristjani ne verujejo več mitu novega testamenta, pa verujejo starotestamentnim in talmudističnim sodobnim zvijačarjem in komedijantom, ki nas znajo

mojstrsko goljufati s svojimi časopisi, knjigami in znanostmi, šolami, gledališči itd., ki nam kažejo resnico, kakoršne ni. Ti krščani plačujejo še vedno svoj znanstveno in tehnično vedno popolnejši tribut semitskim nositeljem in razširjevalcem kapitalizma. Vera v kapital in rento nosi še danes židom lepših sadov, kakor pred dvema tisočletjema. Ali imajo še krščani toliko moči, da se zoperstavljajo temu židovskemu krivoverstvu z lastno, resnično in pogumno božjo vero?

Mislimo, da! Saj resnični bog še živi, ker je večni. Samo iskati ga moramo tam, kjer je, t. j. v nas samih.

Krščanski, toliko stoletij s semitskim verstvom goljufani narodi so vkljub fanatičnim grožnjam staro- in novotestament-skih čarovnikov iskali svojega boga ne le idealno, ampak so se tudi trudili ustanoviti božje kraljestvo v resnici tu na zemlji. Židje, pravnopogodbeno zapisani izkoriščevalnemu gospodu sveta Jehovi in krščanski cerkvi, ki tudi omogočuje židovski interes ter opravlja njihova dela, sicer zadržujejo postanek kraljestva dela, ki je naš bog. Pa zaman! Bog pravice in protivrednosti bo premagal boga izkoriščanja in čarovnije, ali jasneje povedano, ljudje, ki se žive s svojim poštenim delom, bodo z vero v moč tega dela pregnali družabne krvose. Ta boj pa bomo dobojevali srečno in hitro le tedaj, če se bomo v mislih in v izvrševanju zavedali tega nasprotja. Naša naloga je, nadomestiti še danes veljavno nesocialno načelo sovraštva in tlačanstva v resničnem življenju narodov z načelom družnosti in prijateljstva. Tega načela ne sme odstraniti niti blesteča fraza niti korist kapitala. Resnična vera, če še smemo rabiti to besedo, ki je ustvarila ali zakrivila toliko gorja, ni nič drugega nego presnavljanje nepopolnega družabnega redu v popolnejšega, je zavesten prehod iz sodobnega redu bestialnosti in krivice v red človečanstva in prava, iz »tega« sveta bede na »oni« svet dobrobitja. Vera je trud in napor; iskanje in raziskovanje; delo in boj; premaganje nasprotij; darovanje samega sebe; vera je — človeško, naše delo.

Stara vera je vera židovskega izkoriščanja in gospodovanja ter krščanskega prenašanja vseh krivic. Nova vera pa je vera družnega dela in medsebojne pomoči. Pač so evangeliji pripravljali to vero, kesnejši dostavki pa so jih strašno potvorili. Ker imamo ideale, ker hočemo z lastnimi močmi vstvariti nov socialni red, govorimo o tem, kaj smemo in kaj moramo:

Ne smemo več trpeti starosemitskega izkoriščanja, bdeti moramo in delati; ne smemo več ostati zaničevani sužnji in nezreli otroci, postati moramo svobodni ljudje.

S to svojo vero uresničujemo svoj narodni smoter, ž njo preuredimo na novo ves socialni red na zemeljski obli, ž njo priskrbimo bogastvo vsem delavnim ljudem na svetu; ona je splošna znanstvena umetelnost življenja.

(Konec prih.)

Ivan Mohorič:

Razvoj kreditnega združništva.

(Konec.)

Tvorbe po revizijskem zakonu. Krajevna porazdelitev območja posameznih zvez. Organizacijsko manjšinsko vprašanje. Problem združne centrale pri kreditni banki. Refren združne banke. Inicijativa pokrajinske regulacije delokroga central. Novi poizkusi centralizacije. Reforme kranjskega deželnega zbora. Današnje stanje.

IV. Vsled vzajemne nestrpnosti in vladoželja je prešel narodnostni in politični boj z vso akutnostjo v gospodarsko škodo tudi na združno polje v manjšinskih pokrajinah, kakor tudi v našem narodnem središču. Na slovenskem Koroškem je ves organizacijski uspeh delo celjske združne zveze. Agitacija in tekma začenja okrog l. 1898. Takrat se prvič poroča na občnem zboru, da izstopajo posojilnice iz »Zveze«. Konsolidacijsko delo zveze se začenja kršiti, pri zadrugah postajajo merodajni politični oziri. Pretveze so različne in prehodi so kriti z različnimi bolj ali manj srečno izbranimi izgovori. Najprej izstopajo iz zveze kranjske in primorske zadruge — in vedno bolj se dozdeva, da je celjska zveza določena za konečno konsolidiranje štajerskega in koroškega malokreditnega trga. Pa prihodnji občni zbori so tudi to naravno idejo in resno težnjo podrli, tudi slovenske posojilnice na Koroškem izstopajo po vrsti iz slovenske zveze in se pridružujejo večinoma »Zentralkassemband« v Celovcu, — zvezi, v kateri je odločeval samo nemški interes. Borba začenja z istopom celovške posojilnice, kateri je načeljeval profekt mons. Podgorc. Zunanji, formalni vzroki so postranskega

pomena, psihologično jedro rine v ospredje. Usoda gospodarskega vprašanja koroških Slovencev in ž njim vstrajnosti in narodnostne samostojnosti je bila s prestopom k nemški zvezi gotova. Slovenska zveza je vršila svojo požrtvovalno gospodarsko organizacijsko in prosvetno delo na Koroškem, ko je začela agitacija, da more koroško slovensko združništvo uspevati in sodelovati le s provincialno zvezo. Vsak poizkus ustaviti prehod je ostal brezuspešen.

Do l. 1901. je bilo vseh 20 slovenskih koroških posojilnic pri celjski zvezi, ki je posredovala denarni promet, sodelovala pri ustanovitvah in revidirala zadruge. L. 1900. pa so se začeli gibati nemški konservativci — in kakor je bila paralela ljudskoknjižnemu podjetju Mohorjeve družbe Jožefova družba, — sta se organizirali dve združni centrali in začeli sistematično nemško gospodarsko propagando tudi v manjšinskih krajih. Za celo akcijo stojijo v podporo ostali denarni zavodi, kakor deželna banka, hranilnice in pozneje osrednja banka nemških hranilnic, in, kakor rečeno, autonomna akcija. S pogoji, katere so ponudili posojilnicam celjske zveze, so pridobili leto za letom nove odpadnike, razen tega pa so še delavno ustanavljali in organizirali nove posojilnice med koroškimi Slovenci. Slovensko združništvo od te dobe na Koroškem upada, pogubne brezbriznosti in njenih razjedajočih posledic niso izpremenile vse poznejše žrtve narodne akcije na Koroškem. V tem je zelo tragičen moment naše socialne zgodovine; — toda pred seboj imamo suho dejstvo, da je koroški trg danes po večini (če ne cel) — iz g u b l j e n.

Pa niti ozemlje Spodnje Štajerske ni več ostalo zenočeno v eni zvezi. V neposredni bližini Celja so se ustanovile manjše posojilnice, ki so po težnji ustanoviteljev pristopile h kranjski združni zvezi. Omenjeni štirje zavodi so bili, kakor mnogo kranjskih, zvezani s konsumnim društvom, ki so tudi nevesel moment v zgodovini našega združnega razvoja. Od tedaj jih odstopa vsako leto nekoliko k ljubljanski združni zvezi, prehod, ki je bil v zvezi z razvojem ne gospodarskih, marveč glavno političnih razmer.

Na drugi strani pa se razširja od severa po manjšinskih kolonijah nemško združništvo. Ustanovila se je v Gradcu l. 1900. »Südmärkische Volksbank und Spargenossenschaft für die Alpenländer«, v Mariboru je že po vzoru Schulze-Delitzsch z omejeno

zavezo iz l. 1874. »Aushilfskassen-Verein«, iz leta 1895. »Credit und Sparverein«, dalje z l. 1879. »Spar und Vorschusskassenverein der Arbeiter« in iz leta 1875. podružnica nemškega osrednjega uradniškega društva in nemška posojilnica v Št. Ilju v Slov. goricah iz leta 1893. Sistema Delitzschevega z neomejeno zavezo so dalje »Spar- und Kreditverein« iz l. 1898. v Konjicah, »Spar- und Vorschusskassenverein« iz l. 1900. v Celju, »Vorschusskassenverein« pri Sv. Duhu v Ločah 1873/74, »Credit und Sparverein« iz l. 1885. v Sevnici, »Pettauer Vorschussverein« iz l. 1875., »Schallthaler Spar- und Kreditverein« iz l. 1890., »Vorschusskasse« v Šmarju (l. 1886.), »Spar und Vorschussverein« 1890. v Vitanju in »wechselseit. »Spar und Vorschusskassenverein« iz leta 1875. v Trbovljah, »Vorschusskassenverein« l. 1873. v Slovenji Bistrici. V zadnjih štirih krajih so danes tudi mlajše slovenske kreditne zadrugе in sicer so bile osnovane v Šmarju 6 let pozneje l. 1892., v Trbovljah 1895. in v Slov. Bistrici 1894. — celih dvajset let pozneje, medtem ko sta se ustanovili v Vitanju obe istočasno. Enako so bile torej, kakor naštevamo, jezikovno ločene dvojne kreditne zadrugе v Celju, Ormožu, Konjicah, Ptuju, Šoštanju, Št. Ilju Sv. Križu in sv. Trojici.

Navedeni razvoj najstarejših nemških zadrug kot južnoštajerski manjšinski gospodarski problem obsega le krajevno razdelitev in program najstarejše dobe, ker za najaktualnejšo dobo še ni uradnih virov.

Na Kranjskem spada večina nemških kreditnih zadrug kočevskega jezikovnega otoka in severnega nemškega pasa Kočevje, Polom, Srednja vas, Koprivnik, Kočevska Reka, Stari Log, Spodnji Log in Belapeč) k »Zadružni zvezi« v Ljubljani.

Vsi ti momenti pa so vendar popolnoma zunanjega značaja, važnejša je analiza notranje življenjske moči združnih organizmov ter njihovega pomena v našem gospodarskem pokretu. Važen je še problem zunanje organizacije združništva, problem centralizacije kreditnega prometa in zadružna banka.

Malokreditni trg zadružnega posojilništva ni bil sam ob sebi dovršen; potreboval je zveze z velekapitalom oziroma kapitalističnim kreditnim trgom; ostati mora mobilna, da se izogne depresije. Z letom 1900. nastaja faza konjunktore. S sodelovanjem češke obrtne »Živnostenske« banke, katero so l. 1863. ustanovile domače zadrugе, se je osnovala »Ljubljanska kreditna banka«,

katere glavna naloga je bila združiti slovenski kapital v smotrne gospodarske interese, osamosvojiti kreditni trg tujih vplivov in pospeševati našo gospodarsko iniciativnost. Kreditna banka je bila namenjena postati osnovnica celokupnega kreditnega prometa in osredotočiti združni kredit po vzoru češke obrtne banke. V ta namen je poslala celjska zveza 1. junija 1900 svojim združnim posojilnicam okrožnico, v kateri jih pozivlja, da bi se udeležilo kar največ mogoče domačega kapitala in zavodov na ustanovitvi banke, prevzelo delnice ali vsaj začasno zagotovilo svojo udeležbo in da naj se v ta namen eventuelno porabi tudi denar iz rezervnega zaklada. Ni dvoma, nadaljuje med daljšim izvajanjem okrožnica, da bo ta denarni zavod uspeval, da postane središče finančnih operacij po slovenski zemlji in da bo pospeševal našo trgovino in obrt.«

Ni torej samo emisijna tehnika, da je obljubila in ponudila češka obrtna banka kot ustanoviteljica zavodom, katerim bi manjkalo denarja za nakup delnic, začasno subskripcijsko posojilo. Svetoval se je nakup najmanj 10 delnic, (t. j. pravice do enega glasu). Prvo nezaupanje združnih posojilnic se je po prvih uspehih nove banke kmalu razgubilo. Ko je tedaj skupina kranjske Raiffeiznove zveze z vso programatičnostjo razvijala svoje delo, je postajalo v celjski zvezi vprašanje stalnega osrednjega obračuna in denarne centrale vedno bolj in bolj akutno. Investicijski program, gospodarska iniciativnost zadrug in organizacija kmetijske trgovine so stavili na združništvo vedno večje zahteve, rabili zvišan kredit. In težišče občnega zbora koncem avgusta omenjenega leta je bilo, kako končno rešiti vprašanje, razložiti načela, po katerih bi zveza sama postala denarna centrala posojilnic, — oziroma kako bi organizirala zadrugam stalno zvezo z močnim denarnim zavodom.

Dolga debata, v kateri so se križali najrazličnejši interesi in organizacijske smeri, je končala z resolucijo, da se stopi v dogovor z ravnokar ustanovljeno kreditno banko, da bi se pod njenim pokroviteljstvom ustanovilo diskontno društvo slovenskih posojilnic. Zadrugam se je poslala sredi oktobra o tem okrožnica, ki slika češki vzor in končuje: »Razlogi za kreditno in diskontno organizacijo so tako tehtni in tako utemeljeni, da ni dvoma o njegovi nujni potrebi.« Zborovanje delegatov dne 3. novembra 1900. se je imelo glavno posvetovati o predloženi osnovi pravil. O uspehu zborovanja je bil poslan posojilnicam okrožen referat,

nakar se je vršil v Ljubljani 15. decembra 1900 »ustanovni občni zbor za kreditno društvo posojilnic na Koroškem, Kranjskem, Primorskem, Štajerskem in v Dalmaciji pri Ljubljanski kreditni banki kot vpisano zadruho z omejenim poroštvom.« Udeležilo se ga je 35 delegatov glavnih in najmočnejših kreditnih zadrug.

V ekspozičiji na avgustovem občnem zboru je naslikal predsednik zveze M. Vošnjak kratko kroniko prvega poizkusa ustanovitve denarne centrale v Trstu. Takrat je ostalo žalibog pri poizkusu. Nedvomno bi bila uresničitev denarne centrale v Trstu nadomestila nekoliko izgubljen čas in dala razvoju predvsem gospodarskega združništva novo smer. — Poznejši razvoj tržaških razmer pa je precej izpremenil tedanji razgled in ob ustanovitvi tržaškega denarnega trga od 1905. naprej je že bilo združništvo v čisto drugih smereh.

Takrat pa so obstojale v večjih mestih, v Celju, Ptujju, Mari-boru, Celovcu, Ljubljani in Gorici, večje posojilnice, ki so se po svojem prirodnem razvoju in krajevnih potrebah razvile v nekake lokalne centrale za manjše posojilnice v svojem vplivnem okrožju, ki je določen prirodni tržnosti posameznih gospodarskih okrajev. Iz tega razvoja se je razvila druga ideja centralizirati omenjene okrožne centrale pri ljubljanski kreditni banki.

Dalje pa je bil že dovršen poizkus denarne centrale posojilnih zadrug nesrečno realiziran v »Centralni posojilnici« v Krškem. Misel ustanovitelja Lapajneteta je izšla iz dejanskih razmer in le pretežno tehnični momenti so zakrivili, da se realizacija v praksi ni obnesla. Avgustov občni zbor je odbil sploh vsako možnost organizacijskega poizkusa s krško centralno posojilnico. Preostajala je torej le še druga možnost zblizanja denarnega prometa s kreditno banko. Po omenjenem načrtu bi bile dobivale pri diskontnem društvu banke kreditne zadruge odprti kredit in tekoč račun do razmerne višine. Obrestna mera se je določila za vloge na $4\frac{1}{2}\%$ in za posojila na $5\frac{1}{4}\%$. Dovoljenega kredita bi se bile zadruge posluževale potom navadnih menjic. Ideja bančnega kapitalizma bi bila v tej kooperaciji z drobnejšimi srednjestanovskimi denarnimi razmerami socializirana in cela stavba prehoda k kreditnemu gospodarstvu zagotovljena. Navdušenje med zadrugami je rastlo in zvezni letopis končuje poročilo z mislijo, da ima »Ljubljanska kreditna banka« kot zadružna banka široko bodočnost centralizirati celo narodno kreditno potrebo in poseči v najširše vrste s svojim gospodarskim poslanjem.

Dr. Tuma je na tedanjem zborovanju dirigiral ves denar na tržaški trg in opozarjal, da si osamljen in nerazumevan, na eminentni pomen, ki ga je takrat zadobivalo tržaško vprašanje na centralnem avstrijskem bančnem in trgovsko industrijskem trgu. zlasti za bodočnost in razvoj pričetega prometnopolitičnega programa v trgovski politiki. Naglašal je v svojih direktivah tržaški denarni trg kot najbližji gospodarski program. »V Trstu in na cellem Goriškem, je izvajal dr. Tuma, kjer narodnostni boj dela dovolj težkoč, je nujna tesna denarna organizacija. Sedanja zveza se mora preustrojiti tako, da bi postala informator kreditne banke, — poznala mobilnost in silo svojih kreditnih pozicij in članov ter posredovala stalni promet. Krajevni okvirji kreditnih organizacij sestavijo lahko podrobne evidenčne katastre kreditnega prometa in sposobnosti, okrožne organizacije se združijo v širša gospodarska središča — morda bi celjska posojilnica regulirala kreditno potrebo Štajerske in Koroške, Ljubljanska kmetijska posojilnica Kranjsko in ljudska posojilnica v Gorici Goriško. Ves preobilni kapital ima prevzeti Trst, ker dosedaj nismo znali izrabiti zaslužka pri naloženem denarju, enako veliko imamo še neporabljenega, mrtvega kapitala, katerega moramo mobilizirati«. Vse lepe ideje pa so skoro morale iskati zopet nove smeri razvoja, ker prvo letno poročilo ljubljanske kreditne banke suho poroča: »naš načrt začetkom l. 1901. ustanoviti kreditno društvo posojilnic ni našel upravne oblastne potrditve. Kot glavni vzrok se nam navaja nepopolnost bančnih pravil, za katerih potrebno temeljito izpremembo hočemo tem popreje skrbeti, ker ima »Ljubljanska kreditna banka« po želji in intencijah ustanoviteljev razširiti svoj delokrog po vseh deželah avstrijskega juga.«

Paralelno s tem razvojem gre delo ljudske stranke in ideja zadružne banke za Raiffeiznove posojilnice po vzoru darmštatske se vrača v drugi obliki zadružne banke, obenem z novim reformnim programom celega ljudskega združništva. Refren po zadružni banki se vrača v deželnozborskih debatah o upravi zadružnega denarništva na Primorskem, pozneje v zadružnem poročilu na narodnogospodarskem kongresu v Ljubljani in končno po krizi v kranjskem deželnem zboru. Uvaževanja vredna so izvajanja dr. Tume v goriškem deželnem zboru l. 1901. Dolgi ekspeze, v katerem podrobno analizira prakso in postulate razmer kmetijskega gospodarstva na posojilno združništvo in ostro kritizira kreditno tehniko, zaključuje z besedami: »Skrajni

čas je, da dežela tukaj stopi na noge, kakor druge dežele, da centralizira to delovanje in osnuje združno banko. Kakor hipotekna banka pomaga realnemu kmetijskemu kreditu in kreditu veleposestva, bi združna banka nabirala denar trgovcev in obrtnikov v naši deželi in prišla v dotiko s trgovskim svetom.« Bilo je to ob priliki zanimive debate o ustanovitvi goriške hipotekne banke, na katero je stavil poslanec svoj junktim, da se prouče žalostne razmere trgovcev in industrijalcev ter prouči organizacijska tehnika združne banke.

Med upravnimi projekti je bil konečno po vzoru pruske in ogrske osrednje združne blagajne in kreditnega zavoda podan zajedno s preosnovo združnega zakona načrt avstrijskega osrednjega državnega kreditnega zavoda za posojilno združništvo, h kateremu se vrnemo pri svoječasnih celotnih razpravi o reformah. Paralel in analogij za celo združno delo je dovolj — ker je vsaka dežela dala nekaj tipičnega organizaciji združnega gospodarstva. V zadnjem desetletju se je združništvo razvijalo v posameznih pokrajinah na sledeči način:

Število zadrag v l.	na Kranjskem	na Štajerskem	na Koroškem	na Primorskem
1900	155	386	127	139
1901	171	456	140	171
1902	193	509	163	192
1903	225	558	202	219
1904	216	582	212	252
1905	222	594	221	267
1906	233	575	225	297
1907	262	605	233	317
1908	306	689	240	381
1909	363	763	250	499
1910	399	797	258	563
1911	444	807	278	592

Navedene številke so zdijo zelo učinkovite, več ko polovica vseh združnih organizacij so kreditne zadruge in med temi dve tretjini Raiffeiznovskega sistema, ki so vezane na ozek krajevni delokrog in jamčijo neomejeno. Največja zasluga velikega razvoja je predvsem delo »Združne zveze« v Ljubljani izmed slovenskih zadrag, dalje obeh novih zvez, ljubljanske in goriške.

K podrobnim analizam prometa in organizacij central preidemo pozneje. Preseneča razvoj združne zveze, kjer se je v petih letih osnovalo toliko zadrug, kolikor jih je bilo poprej v vseh slovenskih pokrajinah skupaj, v drugem petletju pa se je njihovo število zopet podvojilo. Stanje Celjske zveze je stacionarno radi odpadanja, oziroma prestopanja zadrug iz zveze. Ogromne številke ustanavljanja dokazujejo, da delo radi naglice ni moglo biti tako solidno pripravljeno, kakor bi bili to zahtevali samo gospodarski interesi. Združno delo pa se ni zadovoljilo z notranjim domačim trgom, marveč seglo s svojo akcijo v Istro, na hrvaško Primorje in v Dalmacijo. To je doba splošnega evangelija vzajemnosti, dela in poslanja na tujem trgu, — Čehi pri nas, mi na bančnem in združnem polju na jugu. Toda pustimo vse nebitvenosti, dejstvo je, da je gospodarsko in kreditno združništvo z vso prekipevajočo drzno organizacijsko silo uvidelo pomen obale in zveze z Dalmacijo ter Primorjem za celo naše gospodarstvo in ni izgubljalo časa; žrtvovalo je na začetku lastne notranje tvorbe in v finančnih težkočah velike svote in leta neumornega dela uresničitvi te ideje. Koncem l. 1909. je imela »Ljubljanska združna zveza« v svoji interesni sferi 65 zadrug v Dalmaciji, izmed njih 55 posojilnic, in 83 v Istri, med njimi 44 posojilnih zadrug.

Revizijski zakon in avtonomna akcija v posameznih deželah so se srečale in naletele na veliko interesno kolizijo pri projektih deželne zaokrožitve revizijskega področja. Na eni strani so bile poslovne, torej jezikovno narodnostne težkoče, z eno besedo manjšinsko vprašanje, na drugi politični boji. Navajam le nekoliko statistike krajevne porazdelitve zveznih delokrožij. V prvem poslovnem letu reorganizirane združne zveze v Celju je imela pričlenjenih

DEŽELA	Posojil. sistem Raiffeisen	Posojilnic meš. ustroja	Nedenarnih zadrug	Skupaj
na Koroškem	4	17	—	21
na Kranjskem	16	18	24	58
na Primorskem	8	12	11	31
na Štajerskem	27	25	5	57

Zadružna zveza v Ljubljani pa je imela v začetku l. 1910. pričlenjenih zadrug

DEŽELA	Posojilnic	Kmetijskih zadrug	Mlekarskih zadrug	Obrtnih zadrug	Skupaj
Dalmacija	55	6	—	4	65
Goriško	2	2	2	4	10
Istra	44	34	2	2	83
Koroško	16	1	1	—	18
Kranjsko	156	34	46	32	270
Štajersko	79	6	—	4	89
Trst	3	4	—	1	8
Skupaj	355	87	51	47	543

Začetkom l. 1908. pa je bilo ne Srednjem in Spodnjem Štajerskem še nemških posojilnic zadrug Raiffeiznovega sistema, ki stoje pod nadzorstvom deželnega odbora oziroma graške zveze po posameznih sodnih okrajih:

Sodni okraj	Vseh obstoječih pos.	Od teh jih je pri graški zvezi
Cmurek . . .	12	12
Radgona . . .	10	10
Arvož	5	5
Maribor . . .	7	7
Ptuj	5	5
Sv. Lenart . .	3	3
Brežice . . .	3	3

Sodni okraj	Vseh obstoječih pos.	Od teh jih je pri graški zvezi
Kozje	2	2
Rogatec . . .	2	2
Ormož	1	1
Zg. Radgona .	1	1
Šoštanj	1	1
Ljutomer . . .	1	1
Šmarje pri Jelšah	1	1
Laško	1	1

Enako porazdelitev opazujemo na Koroškem med celjsko in ljubljansko zadružno zvezo na eni strani in Zentralkasse ter Landesverband na drugi strani (vzajemna tekma o operacijski bazi in tehniki) in na Primorskem, v Istri med gospodarsko zvezo v Pulju in med poreško italijansko zvezo; vsi ti problemi čakajo na »končno besedo«. Inicijativo k reformi tega drobljenja in naravne konkurence, ki se v teh razmerah pojavlja, je dala splošna zveza avstrijskih kmetijskih zadrug in sklicala tozadevno

anketo na 9. svečana lanskega leta na Dunaj. Glavni program posvetovanja je bil

1. organizacija zvez po kronovinah kot revizijske zveze, vendar tako, da obstoji med posameznimi revizijskimi zvezami sporazum v zadevi nastavljanja in izmenjavanja revizorjev.

2. v posameznih kronovinah nobenih konkurenčnih zvez.

3. odstranjevanje obstoječih konkurenčnih zadrug mirnim potom.

4. centralizacija denarne poravnave in denarnega prometa vseh krajevnih zvez.

5. ločitev zadrug sistema Schulze-Delitzsch in obrtniških zadrug od kmetijskih zadrug.

Deset dni pozneje se je razpravljalo združno vprašanje v Kranjskem deželnem zboru. V seji 18. svečana 1911. se je sklenila v smeri danih direktiv ustanovitev deželnega združnega urada, ki ima poslovati v vseh združnih zadevah. Kot strokovni organ deželnega odbora in kot od deželne uprave odobrena združna organizacija se sprejme ljubljanska »Združna zveza«, v kateri naj bi se združilo in osredotočilo celo kranjsko združništvo. Letna deželna podpora se dovoli na 12.000 K. in odstopi na nedoločen čas vseučiliški zaklad v okroglem znesku 700.000 K kot brezobrestno posojilo proti letoletni odpovedi. Podrobnosti določajo vpliv oziroma delokrog deželnega urada v združnih rečeh. Deželni odbor je nato na podlagi načrta »Združne zveze«, po katerem naj bi »Zveza slovenskih zadrug« likvidirala s tem, da združna zveza prevzame njena aktiva in pasiva proti določenim kavtelam in se celjska zveza omeji na Štajersko, začela in uvedla sklepe v stadij pogajanja, v katerem se danes vsa zadeva nahaja.

Pregled razvoja in prometa združnih central:

1. Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani (1908—1910).

Leto	Članic	Deložev	Prometa K	Vlog K	Posojil K	Dobiček K	Rezervni zaklad
1908	128	10.750	9.130.881	1.843.261	2.036.029	2.684	—
1909	165	90.960	44.449.208	3.938.828	4.359.898	6.326	2.684
1910	170	88.410	67.958.720	3.552.383	4.075.815	255	9.010

2. Zadrúžna zveza v Ljubljani (1900—1909).

Leto	Članov	Deležev	Prometa	Vlog	Kreditov	Čisti dobiček	Ostala izguba koncem l.	Rezerva
1900	1.323	51.997	5.167.557	151.323	146.173	—	10.547	—
1901	1.514	68.130	7.692.968	35.138	39.688	—	20.068	—
1902	1.656	76.460	8.420.743	70.520	91.475	—	23.592	—
1903	1.694	84.456	27.665.072	3.058.825	40.091	—	34.400	—
1904	224	90.958	26.668.499	4.357.894	4.366.102	—	25.253	—
1905	285	117.356	32.036.748	5.498.802	5.467.785	—	23.971	—
1906	341	159.016	43.777.396	6.922.696	6.857.789	19.579	4.391	—
1907	433	197.740	52.657.673	9.183.036	9.031.659	15.665	—	10.000
1908	516	239.060	93.565.327	11.186.459	10.536.243	41.312	—	35.000
1909	543	280.830	105.500.991	13.218.969	12.487.421	6.839	—	40.000

3. Zadrúžna zveza v Celju (1897—1906)

Leto	Članic	Aktiv	Rezerve	Prometa
1897	81	24.561.250	1.205.579	
1898	84	23.970.653	1.371.445	
1899	98	36.304.777	1.679.101	
1900	102	42.284.193	1.863.829	72.710.738
1901	104	48.847.442	2.089.592	86.640.830
1902	114	55.302.552	2.234.721	108.277.114
1903	116	61.688.391	2.476.010	128.270.595
1904	137	78.179.528	2.996.412	162.595.846
1905	143	86.694.265	3.240.361	189.442.907
1906	167	100.572.031	3.672.985	236.858.258

Gradivo.

Ustanovitev Bleiweisovih „Novic“.

Priobčil dr. Ivan Prijatelj.

(Dalje.)

Odslej Blazniku ni bilo več treba občevati naravnost z ljubljanskim gubernijem, tudi ni bil več prisiljen moledovati Sedlnitzkega samega. Zadevo njegovega lista sta bila vzela v svoje roke graško industrijsko društvo in njega kranjska dele-

gacija. Predsedstvu teh dveh korporacij je tudi naznanil gubernier Weingarten, da želi Sedlnitzky izvedeti podroben program nameravanega lista. Blaznik ni izgubljal časa. Dne 19. februarja je s pomočjo dr. Orla izgotovil načrt lista in ga poslal kranjski delegaciji notranjeavstrijskega obrtniškega društva. Blaznikov program je vsebovala naslednja vloga:

»Glasom vprašanja, poslanega mi od slavne delegacije, želi slavno društveno ravnateljstvo nekaj podrobnejših pojasnil o časopisu v kranjskem jeziku, ki sem na višjem mestu prosil zanj, da bi se mi njega izdajanje dovolilo. Vprašanje se tiče naslednjih točk: 1. kakšna bo pravzaprav listova tendenca, 2. kakšne oblike spisovanja in izhajanja se bo držal, 3. kdo mu bo izdajatelj in kdo odgovorni urednik, 4. kako bo listu ime in končno 5. v katerih mejah se bo list gibal, ako se mu podeli visoko dovoljenje. Na stavljena vprašanja podajam bržebojše naslednje odgovore, da jih blagovoli slavna delegacija sporočiti dalje:

1. Tendencia lista, ako bi se njega izdaja tako gotovo utegnila dovoliti, kakor se zdi, da uživa namen njega ostvaritve pritrjujočo in pomagajočo simpatijo slavne delegacije in slavnega ravnateljstva industrijskega društva v polni meri, bo imela namen, razširjati na kolikor mogoče občnorazumljiv način splošnokoristne vednosti, zlasti take, ki bi utegnile pospeševati in poživljati industrijo, zemljedelske interese in izpopolnitev obrti. Da bi se pa družilo koristno s prijetnim in da bi se koristno vsprejemalo tem laglje, sigurneje, prijazneje in trajneje, bi bila poleg dosezanja omenjenega glavnega namena nadaljnja naloga lista, da bi skrbel tudi za primerno, oni prvi namen z ozirom na prostor nikakor ne oškodujočo zabavo. Prinašal naj bi potemtakem tudi povesti, potopise, poetične izlive, kratka zgodovinska poročila, pri čemer se bo moralo zopet posebno uvaževati, da se bo tudi o teh prispevkih lahko pohvalno reklo, da ne stremé po samem praznem kratkočasju, ampak izkušajo tudi moralčno in umstveno izobraževati čitatelje.

2. Oblika pisave bo, kakor sledi iz zgoraj povedanega, tako enostavna, kakor izhaja iz nameravanega namena občne koristnosti. Ta enostavnost pa ne bo po svoji naravi taka, da bi odbijala izobraženca, ker se bo nanašala samo na obliko in bo hotela biti samo jasna, ne puščajoč zato iz vida dostojnosti in važnosti svojih predmetov. Format lista bo median-kvart. Da je vse, kar izhaja iz moje založbe, v tiskarskem oziru vsaj

brezhibno, utegne slavna delegacija naklonjeno potrditi, in da bo izšel v istini domovinski list iz moje tiskarne v dostojni opremi, je zatrdilo, ki ga bo, menim, slavna delegacija blagovolila smatrati za resno. Jaz bi bil jako pri volji, ako bom videl, da ne trpi samo moja mošnja, o čemer se po splošnem razpoloženju ne dá dvomiti, ilustrirati s ksilografičnimi ali litografičnimi podobami take sestavke lista, ki bodo na to preračunani, pa tudi take, katerih izdatnost bi se s slikami povečala, kar bi bilo zlasti tam, kjer se bodo obravnavali tehnični predmeti, tudi železi. Izpočetka bi izhajalo redno pol pole na teden, kar bi pa nikakor ne izključevalo, izdajati pri večjih sestavkih in nujnih poročilih tudi celo polo. Pozneje, ko bo podjetje trajno ustanovljeno, bo lahko izhajal list dvakrat na teden ali redno na celi poli.

3. Kot onega, ki bo list izdajal in zalagal, imam čast imenovati samega sebe, kot odgovornega urednika pa slovanskim slovom poznanega gospoda Jožefa Orla, doktorja prav in člana stalnega odseka c. k. kmetijske družbe na Kranjskem, ki s svojim sopodpisom te vloge izjavlja svoje soglasje, posvetiti se temu podjetju z ozirom na dobro, domovinsko stvar.

4. Dosedanji naslov v mojih prošnjah, ki sem jih v tej zadevi že delal, je bil 'Sora'; ker pa se bo vsebina lista nanašala zlasti na poljedelstvo in pospeševanje obrti, želim, da bi izhajal list pod naslovom: 'K m é t i s h k e i n r o k o d é l s k e n o v i z e' s podobno vinjeto, kakor jo ima notranjeavstrijski industrijski in obrtni list.

5. Končno se razvidijo meje, ki naj se list v njih giblje, že iz tega, kar sem povedal pod 1. o tem, kaj naj bi list prinašal, pripomnim naj samo izrecno, da se bo list docela izogibal takih člankov, ki majo politično barvo ali verski značaj.

Ko sem tako, menim, izcrpno predložil zahtevane navedbe, si usojam še pripomniti, da poizkusnih listov še sedaj ne morem predložiti. Ker ustanovitev podjetja še vedno ni brezdvomna, se še ni mislilo na to, da bi se nabrala literarna zaloga, vendar pa jamči že obljuba mnogih tu stalno bivaajočih mož v zadostni meri za primerno kakovost in obstanek lista, ne glede na to, kar se pričakuje iz cele dežele, ki časopisa že dolgo časa napeto pričakuje. A čim bo rešena ta moja prošnja, bom brez obotavljanja predložil tudi poizkusni list.

Prosim ponovno, da bi slavna delegacija blagovolila poslati to mojo prošnjo slavnemu društvenemu ravnateljstvu, in si

usojam v imenu cele dežele jako toplo priporočati to domovinsko podjetje nadaljnji naklonjeni podpori slavne delegacije in slavnega društvenega ravnateljstva. Slavna delegacija bo mogla iz svoje vednosti potrditi, kako hrepeneče in splošno se izraža želja po ostvaritvi tega podjetja tudi od strani slavne c. k. kmetijske družbe.

V Ljubljani, dne 19. februarja 1842.

Jos. Blasnik, tiskar in založnik
časopisa ‚Carniolia‘.

Dor. Jos. Orel.«

Ta svoj program je poslal Blasnik v prepisu tudi kranjski kmetijski družbi, proseč jo obenem, da bi mu šla pri izdajanju lista na roko. Njegovo pismo se je glasilo:

»Slavnemu stalnemu odseku c. k. kmetijske družbe
na Kranjskem!

Iz priloženega prepisa prošnje slavni delegaciji notr.-avstrijskega industrijskega in obrtnega društva za dobrotno podporo na višjem mestu glede že izza več let zaprošene izdaje kranjskega časopisa z industrijsko, obrtno in poljedelsko tendenco naj slavna c. k. kmetijska družba povzame, kakšen namen bo imelo moje podjetje, in kako zelo se trudim, da odpomorem dolgotrajni občutni potrebi, ker doslej ni bilo podučnega časopisa take vsebine v deželni jeziku. Da bo list zabavnejši, bo odpiral svoje predale tudi domovinski Muzi, izključeval pa bo vse, kar se nanaša na politiko, ali nasprotuje veri in dobrim nrvom.

Zlasti poljedelstvu in industriji namerava izdajatelj posvetiti svoj list, ker se bo časopis na deželi pač prej vdomačil, ako bo prinašal podučna poročila in nasvete v poljudnem jeziku, ki jih bodo vrhutega pisali lastni rojaki, kakor bi se to na kakršenkoli drugi način doseči moglo. Podpisanec torej prosi slavno c. k. kmetijsko družbo, da bi ga v slučaju dovolitve lista počastila z onimi poročili, ki jih želi razglasiti po deželi. Izdajatelj bo vsem željam velespoštovane družbe radovoljno ustrezal, medtem ko mu bo priporočilo lista pri družbi in njenih dopisnikih dalo v roke sredstva, s katerimi bo časopis povečani udeležbi primerno po obsegu nazširil.

V Ljubljani, dne 21. februarja 1842.

Jos. Blasnik, tiskar.«

Kranjska kmetijska družba je poslala Blaznikov program gubernnerju Weingartenu, da ga dostavi policijskemu predsedniku Sedlnitzkemu na Dunaju. Opremila ga pa je od svoje strani z naslednjim priporočilom:

»Štev. 29.

Vaša ekscelenca!

Tukajšnji tiskar Jožef Blaznik naznanja v prilogi, da je že ponovno prosil obrtno in industrijsko delegacijo notranje-avstrijskega društva za dovoljenje, izdajati tednik v kranjskem jeziku, in obenem prosi, da bi to njegovo prošnjo podpirala na višjem mestu tudi podpisana c. k. kmetijska družba, ker bi imel list namen pospeševati ne samo industrijo, ampak tudi kmetijstvo. V utemeljitev svoje prošnje je priložil za tukajšnjo delegacijo notr.-avstrijskega industrijskega in obrtnega društva v prepisu svoj program z dne 19. febr. t. l.

Iz te vloge se razvidi, da je bilo na višjem mestu zaproseno dovoljenje lista v kranjskem jeziku odvisno samo še od onih točkek, navedenih v uvodu priloge, ki naj bi jih Blaznik podrobneje objasnil. Zdi se, da je Blaznik tej nalogi v omenjeni vlogi docela zadostil in se sme torej upati, da bo njegova prošnja uslišana.

To priliko porabi tudi podpisani odbor, da prosi Vašo ekscelenco podpore za stvar, ki se je o njej že pogosto in nujno govorilo in ki se smatra za neopustljivo sredstvo v svrhu podpiranja kmetijstva v tej provinci.

Ko je namreč blagovolila Nj. cesarska visokost najvišji pokrovitelj c. k. kmetijskih družb nadvojvoda Janez, cesarski princ, leta 1836. predsedovati tukajšnjemu občnemu zboru, je vzbudilo njegovo posebno pozornost dejstvo, da se zbora ni udeležilo nič članov kmetiškega stanu in sploh jako malo praktičnih poljedelcev. Nj. cesarski visokosti obrazloženi vzrok, da razlika jezika ovira tukajšnje poljedelce, udeleževati se občnih zborov, se je pač priznal, vendar se je pozval stalni odsek, naj misli na sredstva, ki bi odgovarjala namenu društva. Imenovani odsek se je trudil, da bi to dosegel, a doslej brez uspeha.

Sicer se je dežela razdelila na dopisne okraje, potem so se sposobni poljedelci naprosili, da prihajajo na potrebna posvetovanja k članom družbe, bivajočim v njihovem okraju; mnogo se jih je drage volje odzvalo in prevzelo dopisovanje z odsekom. Vendar se ne sme zamolčati opazka, da bi bilo v tem oziru želeti

še marsičesa. Iz tega vzroka izdeluje podpisani odsek predlog, ki naj se predloži Vaši ekscelenci, na kakšen način bi se dala pridobiti dopisujoča društva za to, da bi z dejanskim skupnim delovanjem vseh pravih članov podpirala obstanek c. k. kmetijske družbe, in misli, da je našel tako sredstvo v smotrenem časopisu za poljedelstvo in industrijo v deželnem jeziku.

Ker pa izhajajo časopisi vseh c. k. kmetijskih družb v nemškem jeziku, so zavoljo tega nerabljivi jako ljubim članom te province, pripadajočim poljedelskemu stanu (kmetom); medtem ko bi jim predlagani tednik „Illyrske kmetijske inu rokodelske novize“ oznanjal najpoglavitnejše predmete vseh družb v kranjskem jeziku.

Da pa se ta namen doseže tem sigurneje, bi podpisani odbor skrbel za to, da bi izhajal ta list pod odgovornostjo enega njegovih članov, ki je obenem ud notranjeavstrijskega industrijskega društva. Za takega se je že trikrat ponudil gospod dr. Jožef Orel.

Dvomiti ni tudi o tem, da bo izhajal ta list kar najbolj mogoče poceni, ker je število družbenih članov že sedaj znatno, z vzprejemom takih članov, kičitajo samo v kranjskem jeziku, pa se bo še znatneje pomnožilo. Brezdvomno se bodo naročali na ta list tudi slovanski poljedelci in pospeševalci poljedelstva ter industrije na Štajerskem, Koroškem in Primorskem in sicer rajši, ker bo prinašal prevode iz letopisov in industrijskih časopisov Notranje Avstrije.

Vaša ekscelenca naj blagovoli spoznati iz te prošnje prizadevanje stalnega odbora po čim večjem pospeševanju najvišjega namena v obstanku c. k. kmetijske družbe in pri najvišjem dvornem uradu delovati v tem smislu, da se ugodi prošnji tiskarja Jožefa Blaznika.

Stalni odbor c. k. kmetijske družbe. V Ljubljani, dne 4. marca 1842.

Lichtenberg.

Leskowitz,

tajnikov namestnik.«

Mesec dni pozneje je poslalo tudi graško industrijsko društvo Blaznikov program ljubljanskemu guberniju, pristavljajoč v pojasnilo naslednje tri točke:

»1. Sicer niti podpisano ravnateljstvo niti kranjska družbena delegacija nista v položaju, da bi sama opravljala uredništvo predlaganega lista, a kranjska delegacija izjavlja v svoji semkaj poslani vlogi z dne 20. febr. t. l. št. 81/6, da se bo dejansko

prizadevala iti na roko uredniku drju. Jožefu Orlu, o katerem se meni, da bo v vsakem oziru odgovarjal stavljenemu načrtu, s tem, da mu bo dajala na razpolago iz svoje knjižnice vse znanja vredne, na deželo in v njej najbolj razširjene obrti se nanašajoče sestavke, da bo uporabljala časopis sam v deželi kot organ za svoja naznanila in da bo od svoje strani z nasvetom in poukom skrbela za to, da se ne bo nikdar odstopilo od smeri, ki sta jo naznačila izdajatelj in urednik.

2. Tudi podpisano družbeno ravnateljstvo samo, ki stavi del svojih upov glede dosege družbenih namenov v deželi kranjski na to podjetje kot na najsposobnejši organ za razširjanje tehničnih vednosti, novih iznajdb, občnokoristnega poduka o poljedelstvu in obrtnosti med kranjskim kmetijskim ljudstvom, za obrtna podjetja tako zmožnim in zato tudi kažočim toliko smisla in spretnosti, bo vedno podpiralo list in po svojih močeh gledalo na to, da bo zmerom po možnosti odgovarjal namenom njega ustanovitve.

3. Tudi c. k. kranjska kmetijska družba enako simpatizira s tem podjetjem in ravno tako, kakor podpisano ravnateljstvo, hrepeni, da bi si z napominano, v kranjskem jeziku izhajajočo prilogo ‚Carniolie‘ odprla končno pripraven pot, po katerem bi dostavljala svoje snovi, nasvete, naznanila in pozive praktičnim poljedelcem, ki so po veliki večini nemškega jezika docela nezmožni.

Že vnaprej naložene dolžnosti glede predložitve poizkusnih listov z ozirom na vse rubrike v razvid programa naj blagovoli slavni c. k. policijski in cenzurni dvorni urad založnika za enkrat oprostiti, dokler ne pride dovoljenje, ki se bo itak izdalo začasno in pogojno. To bi namreč napravilo preveč stroškov podjetniku, ki je sigurno eden najpridnejših in najmarljivejših obrtnikov in mora skrbeti za dokaj mnogoštevilno družino.

Ravnateljstvo društva za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti v Notranji Avstriji.

V Gradcu, dne 4. aprila 1842.

V odsotnosti najsvetlejšega ravnatelja Nj. c. k. visokosti gospoda nadvojvode Janeza Baptista

Baron M a n d l (?)

ravnateljev namestnik

Gustav Franc Schreiner,

odbornik in poslovodja.«

Da bi zadostil zahtevi Sedlnitzkega, je ljubljanski gubernier Weingarten najprej zahteval od ljubljanske policije, naj se izrazi po vseh točkah Sedlnitzkega pisanja o Blazniku in drju. Orlu. Policijski predsednik Uhrer je to storil z vlogo šte. 38, ki se je tako-le glasila:

»Vaša ekscelenca!

Vsled predsedniškega ukaza z dne 11. t. m. šte. 454, da naj poročam o osebi tukajšnjega tiskarja Jožefa Blaznika povodom njegove prošnje za izdajo tehničnega časopisa v kranjskem jeziku in o usposobljenosti drja. Jožefa Orla, ki bi bil urednik tega lista, se v naslednjem poslušno predlaga rezultat tozadevnih pozvedovanj:

1. Glede Blaznika se je dognalo, da je bil vsekdar mož pravice in redu, kateremu se ni moglo nikdar nič očitati. S svojo posebno delavnostjo in obrtjo je dosegel, da se odlikuje njegova tiskarna med ostalimi kot največja. Nепrestano se trudi, da bi vedno bolj in bolj izpopolnil v njegovi založbi izhajajočo ‚Carniolio‘, ki se ima za svoj obstanek zahvaliti pravzaprav njegovemu podjetniškemu duhu.

2. O drju. Orlu je splošno znano, da ima zlasti v strokah poljedelstva, sadjarstva in v drugih s tema dvema zvezanih panogah industrije solidno znanje. Tudi je kranjskega jezika popolnoma zmožen. V ostalem ima Orel veliko posestvo z mnogimi zemljišči na barju, ki ga obdeluje jako skrbno in z najugodnejšimi uspehi. Med ljudstvom je na dobrem glasu.

V Ljubljani, dne 26. aprila 1842.

Uhrer.«

Šele sedaj, ko je imel gubernier Weingarten to policijsko izjavo v rokah, je mogel odgovoriti Sedlnitzkemu na njegovo pisanje. Njegov predsedniški dopis z dne 2. maja 1842 šte. 517 se glasi, kakor sledi:

»Velerodni grof!

Z visokim dopisom z dne 4. januarja t. l. je blagovolila Vaša ekscelenca zahtevati še nadaljnjih poročil o pravem namenu in cilju, o naslovu in obliki izhajanja priloge, ki naj se v kranjskem jeziku prilaga v Ljubljani izhajajočemu časopisu ‚Carniolii‘. Obenem je zahtevala Vaša ekscelenca podrobnih pojasnil o osebi izdajatelja in usposobljenosti odgovornega urednika s priložitvijo programa vred, kakor tudi vseh rubrik v obliki gotovih poizkusnih

listov. Tudi naj bi se naznanilo, kdo bo oskrboval na vsestransko zadovoljnost cenzuro imenovanega lista.

Poprašal sem o prvih točkah ravnateljstvo društva za pospeševanje in podporo industrije ter obrti v Notranji Avstriji. Iz njegove izjave z dne 4. aprila t. l. spozna Vaša ekscelenca, da bo imel list namen, sporočati kranjskemu kmetiškemu ljudstvu v njegovem materinem jeziku na lahkoumljiv način tehnične vednosti, nove iznajdbe, občnokoristen poduk o poljedelstvu in obrtniji. List bi izhajal enkrat na teden, v obsegu pol ali največ ene pole, v zvezi s ‚Carniolio‘, in sicer pod naslovom ‚Kmetiške in rokodeljske novize‘ (landwirtschaftliche und Gewerbs-Neuigkeiten) s tako vinjeto, kakršno nosi list notranjeavstrijskega industrijskega in obrtniškega društva. Niti ravnateljstvo v Gradcu, niti društvena delegacija v Ljubljani nista v položaju, da bi sama prevzela uredništvo, vendar pa hočeta v vsakem oziru iti na roko podjetniku Jožefu Blazniku in od tega naznačenemu uredniku juris drju. Jožefu Orlu in uporabljati ta list kot organ za svoja oznanila. Blaznik prosi, da bi se mu izpregledala predložitev obširnega programa in poizkusnih listov, ker si za sedaj še ni preskrbel gradiva. Društveno ravnateljstvo podpira to prošnjo in meni, da bi se mu mogel list pogojno dovoliti.

S temi podatki se bistveno zлага priložena vloga, ki sem jo med tem prejel od kranjske kmetijske družbe.

O osebi izdajatelja Blaznika in urednika drja. Orla, kakor tudi o kvalifikaciji poslednjega za ta posel povsem pomirja priloženo poročilo tukajšnjega policijskega ravnateljstva, ki se strinja s poizvedbo, ki sem jo dobil od druge strani. Pristaviti imam samo še, da hočem izročiti cenzuro lista, čigar pojav je splošna želja, umirovljenemu gubernijskemu svetniku Veselu, čigar prepričanje, znanstvena izobrazba in natančno znanje kranjskega jezika jamči za dobro oskrbovanje tega posla.

Poslane vloge se vračajo.

Naj sprejme Vaša ekscelenca izraz najodličnejšega spoštovanja.

V Ljubljani, dne 2. maja 1842.

Weingarten.«

(Konec prihodnjč.)

Pregledi in referati.

Slovstvo, kult. zgodovina, jezikoslovje.

Iz poljske literature i. 1912.

Štefan Žeromski je izdal lansko leto roman v dveh knjigah pod naslovom „Lepota življenja“, o katerem je pol leta govorila vsa poljska javnost. Še se niso bili pomirili duhovi vsled njegove knjige, ki jo je napisal malo prej v dramatični obliki pod naslovom „Roža“. V tej knjigi je prvi med Poljaki odločno obsodil različna poljska vstanja in opisoval, kako napadejo poljski kmetje, katerim so vstaje vedno donašale največ žrtev, poljske povstane. Za poljsko socialistično družbo pomeni „Roža“ tako važen pojav, kakor so bili za sodobnike samo Mickiewiczovi „Dziady“. — Nova knjiga Žeromskega stavi zopet problem cele Poljske pred oči. V osebjem romana se srečamo deloma s potomci, katerih prednike že poznamo iz prejšnjih pisateljevih del. Tak je zlasti junak romana Peter Rozlucki. Njegovega očeta Rymwida poznamo. V pisateljevi poprejšnji knjigi „Gozdni odmevi“ stoji pred ruskim vojnim sodiščem, ker je l. 1863. iz ruske vojske pobegnil in odšel v gozdove med vstajnike. Sodišču predseduje njega brat, ki ga dá končno ustreliti. Sin Peter se vzgaja v Rusiji in postane Rus. Na izpitu, ki ga mladi ruski podporočnik prebije sijajno, si zasluži pohvalo velikega kneza, pokrovitelja akademije, s himno, zloženo po najboljših predpisih ruskega patriotizma v čast Katarine in Suvorova. Kot topničarski podporočnik je prideljen bateriji, nastanjeni v poljskih zemljah. Ko pride v domovino očetovo, mu je vse tuje. Samo strica generala ima tu in pa očetov grob. In prične se grandiozna borba med

ruskim stricem in molčečim grobom. Ta proces retardira prekrasno naslikana postava ruske dekle Tatjane, v katero se Peter zaljubi. S čimer domovina najprej deluje na iznarojenca, to je njena divna pokrajina, ki jo zna Žeromski slikati mojstrski. „Jutro je bilo zunaj. Rosa se je lesketala na tratah pred kratkim pokošenih lok. Kakor srebrn pajčolan je ležala na strniščih, ponekod se je liki briljanti iskrila na še ne požetem klasju. Ravnina se je razstijala v neizmerno daljavo. Tuintam jo je venčal gozd in so jo prepasovali dolgi logi. Semtertja brežuljek brezplodnega peska, rumeneč pod borovim gozdičkom. Sopi bréz so sanjali sredi žitnih polj.“ Ta pokrajina pozdravlja Petra, stopajočega na tla očetnjave. Skoro potem prvič stopi na očetovo gomilo. Ruski častnik je, ki ne zna govoriti po poljsko, tujec malone sovražen Poljakom. Mrzle oči ima še in razloči vsako malenkost na grobu: vsako stebelce, vsako vejico in okrušino prsti. Ko pride pozneje mimo očetove gomile, se mu nekaj zgane v prsih. „Breza je stala v noči nepremično, z brezlistno golo króno, pripognjena z vrhom proti zemlji.... Peter se je odkril in upiral oči v drevo. Ko je že jahal mimo, se je okrenil v sedlu in prevzet od notranje neodoljivosti neprestano zrl vanjo. Ko je bil že na drugi strani, je dobila silhueta drevesa nestalno podobo. Postala je na tleh nočnega mraku podobna črni sragi, skoraj ploščnati. Postala je podobna ogromni glavi z zmrušenimi lasmi, sklonivši se brez moči z ramen in zroči v črno zemljo. Leden drget je spreletel ramena mladega jezdeca.

Pokopališčni strah ga je zgrabil za prsi in ga pridržal na poti. Roke so nehote pritegnile konjski povodec. Konj je obstal. Peter ni mogel odtrgati oči od očeta. Srce mu je zamrlo, zastal dih v prsih. Misli, splasene iz svojih mest, so poblaznele pod udarci presujenja in spreletavale onemoglo glavo. Nagla boleost tako silna, da je opustošila vso dušo, ga je zgrabila za srce liki notranje bodalo. Da bi samega sebe obvladal, samega sebe preveril, samemu sebi vrnil moč, fizično podavil ta nemoški, notranji, popadli ga strah — to bol, je Peter razjahal konja, vrgel povodec vojaku in z velikimi koraki šel k drevesu. Stopil je na nizko, razmito, razdrapano gomilo. Zgrabil je z rokami suho trhlenino križa. Z moško dlanjo si je prizadeval zgrabit in udušiti prikazen. Pesti so se mu napolnile s sipkim, grobim peskom. Obvisel je tako z rokami, oprtimi na kolec križa, presunjen od globokega gorjá trohnobe. — Tretjič kjdemo Petra, duševno že povsem prerojenega v Poljaka, na tem grobu, izkopavajočega očetovo ogrodje. Mrtvi oče je zmagal. „Čuvstva so se razprostrela v Petru kakor svit zore nad svetom. Postal je mehanična sila, gluha in slepa od dejanja“.

Ljubezen do ruske devojke se mora umekniti v ozadje. Konflikt je tem hujši, ker Žeromski tega razmerja ne popisuje kot kaj površnega. Ljubezen med Petrom in Tatjano spada med najsilnejša preživanja, ki jih je kdaj popisal avtor. Kritiki „Museiona“ Quis pravi dobro, da je njena zgodovina pisana ne z besedami ampak z ognjem. Ta ljubezen se konča z dvema artistskičnima katastrofama: s povestjo Tatjane, kako je ubila špiona revolucionarjev, in z njenim samomorom s prestreljenim plodom v telesu.

Po tragediji s Tatjano preneha Peter biti posamezna osebnost in postane junak poljski, jemlječ nase

vse današnje „lepote življenja“ poljskega. Posveti se poljskemu vprašanju. Na Podlesju se sestane z eksduhovnikom Wolskim, ki se je uprl svoji cerkveni oblasti in se posvetil povsem delu za kmeta. Tu ima Žeromski priliko, da odkriva — kakor pravi kritik Kreczowski v „Krytyki“ — poljske rane. „Cutiti mora narod in videti, da ne zaspi na dolge veke. Na jezuitski mrčes kaže, ki vrta poljsko telo, na pozlačeno rjo aristokracije, ki že od vekov grize dušo... Brez idealizacije, s prosto gesto razkazuje Žeromski zemljo, neutrudnega delavca na njej, sivčka kmetiča, šlahčiča na njegovem zaokroženem posestvu, človeka, ki je z onim ene krvi. Kaže na mlade sile, ki gredo s knjigo v roki podkopavat sovražnikove trdnjave. Roman dobiva utopističen značaj. Peter potuje po Ameriki in Angliji, prisvajajoč si vse pridobitke moderne tehnike. Potem se vračajo v domovino trije narodni delavci: eksduhovnik Wolski, da z zadrugami deluje na Podlesju, bivši sibirski kaznjeneč Bezmián na prosvetno delo, Peter — vojak z bojno mislijo. Onadva se trudita vsak v svojem poslu. Peter sestavlja — poljski aeroplan. Ta aeroplan in delo ob njem je očividen simbol in podoba sedanjih prizadevanj Poljakov, med katerimi se vedno bolj razširja misel, da je treba proti premoči sovražnikovi uporabljati vse rezultate moderne tehnike, zlasti tudi vojaške. Simbolično se roman tudi konča. Peter poleti s svojim aeroplanom — polet je popisan grandiozno! — in pade ž njim v morje. Ko se zopet zave, se njegove oči srečajo z grozečimi pogledi pruskih častnikov. Simboličen je tudi odgovor, ki jim ga daje Peter, ko ga vprašajo, kdo je: „Nag človek sem.“ Človečanstvo jim stavi nasproti, ki ga Prusaki ne razumejo.

O tem znamenitem romanu Žeromskega je nastala lani med

Poljaci cela literatura. Iž nje naj navedem samo eno značilno mnenje. Pisateljica grofica Wielopolska piše v novembrski številki krakovske „Krytyke“: Tri obnovitelje pošilja Žeromski v domovino: eksduhovnika, kličečega, da je treba kraljestvo božje udejestviti na Poljskem, vojaka, pozivljajočega, da je treba ljudi naučiti discipline duha, in mednarodnega idejnika, velečega: Ne! Treba je najprej zvaliti s pleč nasilstvo brata nad bratom! Značilno je, da poslednja dva propadeta, prvemu pa ukaže pisatelj živeti in iti med ljud helmski. Zakaj pogublja Žeromski ona dva, temu pa daruje žezlo kraljev poljskih? Pisatelj je prešinila misel kot nočna tica, da za ona dva še ni nastal čas na Poljskem, da je samo ta katoliški duhovnik, prognan iz cerkve, poklican, da varuje poljsko nivo dotlej, da pride čas tudi za ona dva. In v tem obstoji velika žalost knjige Žeromskega. Vodil nas je vedno više na Mojzesove gore, odkoder se vidi obljubljeni zemlja — dozdevalo se nam je, da pove ono, ki drži roke na žili naroda, naposled veliko besedo, besedo kakor zvon, besedo kakor grom: dorastel je narod do svojih velikih namenov. Medtem pa je v zadnjem hipu, na zadnjih straneh zopet odstopil in rekel kratko: ne še. Hranite le še to drobno, nezavedno vašo poljskost, s katolicizmom spleteno, dokler nekoč ne pride sejalec s težo novega zrnja....

I. P.

Jugoslavenska pitanja.

(Konec).

Razloživši u glavnom naše idejno stanovište i moje misli o jugoslavenstvu, uzimam prigodu da oslanjajući se na njih i na samu „Vedinu“ anketu, predjem i na neke detalje čisto praktične naravi — i da usput odgovorim u koliko mogu

baš na neka pitanja te ankete. Nek mi se ovaj nagli prelaz oprost. Napisan samo radi stvari, moj članak nije djelo niti ima pretenzija da bude cjelina — i ako najednom predjoh iz generalnog i idealnog na detalje i praksu, učinio sam to s toga, što sam želio prvo rastumačiti s drugim i obratno. Najvažnije pitanje koje nam se nameće između Srbohrvata s jedne i Slovenaca s druge strane, jest pitanje jezika. I potpuno se slažem sa važnošću, koju je cijenjeno uredništvo „Vede“ dalo ovom pitanju otvorivši u zadnjem svom broju anketu o njem: Uvjeren sam naime da se između Slovenaca i Srbohrvata pitanje uzajamnog poštovanja, povjerenja i srdačnosti može riješiti samo paralelno i međusobno sa pitanjem jezika, naime time, da se oni međusobno prije svega razumiju. Jedino, šta bi imao Vedinoj anketi prigovoriti jest to: da ona daje mnogo veću važnost teoretskim nego praktičnim pitanjima, dočim bi ja to uzeo obratno. Teoretska strana je bez sumnje veoma važna, ali ovdje gdje je stvar u principu već teoretski riješena (svi smo naime za jedinstvo i samo se pitamo: kako?), nameće se kao najvažnije praktično provadjanje, ako ne čega drugog a ono makar ovog principa! Jedno je naime već jasno: Ovakoznačje nas nezadovoljava i jezici se moraju približiti makar tako, da inteligenti razumiju i čitaju i jednoga i drugoga. U ovome se čak slažu i oprečni pŕolovi kao gosp. Ilešić i gosp. Kidrič. A to nije mala stvar; to je već baza, na kojoj se da veoma mnogo graditi i koja sama zahtijeva prešnog i ozbiljnog rada. Kao najvažnija i najprešnja dužnost svakome onome, koji hoće da radi na ideji jedinstva, nameće se: što skorije stvoriti uvjete, da se inteligencija jednog i drugog dijela

našeg naroda može međusobno razumjeti u govoru i u pismu, u kulturi, u duhu i u životu. I tu dolazim do jednog konkretnog predloga: Osnivanje jedne velike literarne revije — koja bi bila takova, da bi seju svaki inteligentni Slovenac, Srbin ili Hrvat čutio dužnim primati. Po svom značaju ona bi morala biti isto toliko slovenska koliko hrvatska i srpska, dakle: jugoslavenska. U njoj bi se morali naći naokupu svi naši najbolji i pjesnici, i književnici i znanstvenici. Ona bi reprezentirala ne samo nas nama, već i tudjini i to dostojno i jako: bila bi ogledalo cjelokupnog Jugoslavenstva, izraženog po njegovim najboljim sinovima. Uz malo više volje mogla bi okupiti oko sebe i naše plastične i glazbene umjetnike, donášati reprodukcije i opuse i konkurirati uspješno i njemačkim i italijanskim revijama, što se koče po našim kavanama, društvima i stanovima.

O materijalnom uspjehu neću ni da govorim. Reviju, u kojoj bi pisali: Župančič, Rakić, Nazor, Dučić, Cankar, Šimunović, Vojnović i Pandurović, onda Murko, Novaković, B. Popović, Skerlić, Drechsler, Prijatelj i. t. d., u kojoj bi imali reprodukcije našeg najvećeg Meštrovića uz Račkoga, Vidovića, Križmana i drugih... takovu reviju bi i primao i podupirao svaki i malo inteligentniji naš čovjek, a da ne govorim o tom, da bi se i u tudjini raširila.

Svaki prigovor, da bi takova revija ubila već postojeće, suvišan je. „Savremenik“, „Zvon“ i „Srpski knjiž. glasnik“ bi ostali svejedno i mogli — ako ne iz početka — a ono kasnije još i bolje uspijevati. Znanstvene kao „Veda“ i slične bi također ostale; a da koješta drugoga i pogine, nebi nam baš ni moralo biti osobito žao....

Pitanje odakle i kako da se započne, je istina malo teško: Kod nas Srbohrvata u monarhiji sa centromom u Zagrebu u današnje doba ne da se ništa započeti i nas isključujem odma. Ostali bi Srbohrvati u Srbiji i Slovenci; i u koliko ja poznam jedne i druge, mislim da bi najbolje bilo da stvar uzmu u ruke Slovenci. Prvo: u osnivanju i solidnom uzdržavanju knjižarskih podhvata pokazao se i dosada mnogo boljim od nas, a drugo i za ovu stvar napose pokazao najviše dobre volje i smisla. — Morala bi dakle ili sama redakcija „Vede“ ili jedan širi odbor, sastavljen n. pr. od gospode Ilesića, Prijatelja, Vošnjaka, Župančiča, Glonara, Kidriča itd., da preuzme stvar u ruke, dade inicijativu, da stupi u savez sa Srbima i Hrvatima i da s njima skupa stvar kraju privede. Tada bi se izabrao jedan redakcijski odbor, sastavljen od Srba, Slovenaca i Hrvata i taj odbor bi ujedno morao biti i ona „organizacija, katera bi smotreno vodila približevanje slovenskega jezika srbohrvatskemu“, pa je time i to pitanje riješeno.

Odbor sa svojom revijom bi se osobito brinuo oko stvaranja jedinstvene jugoslavenske terminologije za sva područja javnog života, trgovine, industrije i znanosti. U reviji bi se vodile diskusije i predlozi, a odbor bi imao brigu da ih sredi i uvede. (Mislim da je i to već jasno, da nam jedinstvene terminologije treba i da se ju može bez ikakvih poteškoća provesti. O puku se tu ne radi a inteligent može svakako naučiti i jednu zajedničku našu riječ, kad već može da nauči tudju.) Naravno u ovakovom odboru morali bi sjedjeti samo stručnjaci i odabranici!

Ovakovom jednom revijom postiglo bi se prije svega: da bi svaki naš inteligent bio u stanju, da makar

u glavnim i najboljim konturama prati čitavu literaturu, umjetnost i kulturu na slav. jugu, da upozna čitav savremeni naš život, naše težnje i naše prilike. Ovakovom revijom bi svaki Srbohrvat bio prinukan da nauči slovenski, a Slovenac da nauči srpskohrvatski, zato što bi u njoj bilo ljepota i srpskohrvatskih i slovenskih. U tu svrhu bi uredništvo moralo izdati male srpskohrv.-slovenske i slov.-srpskohrvatske riječnike, koje bi badava razaslalo svojim pretplatnicima. Srpskohrvatski dio riječnika morao bi bit štampan ćirilicom, da tako Slovenci lakše upoznađu i ćirilicu. Treće: Ovakovom revijom bi se i same naše literature više zbližavale, jedna drugu podupirale i postavale jedinstvenije i po vrsti i po duhu i po idejama i konačno — po jeziku.. A onda: Vrijeme gradi niz kotare kule.....

Odbor skupa sa revijom bi mogao prilično tako i naše samo knjižarstvo staviti na bolje temelje. U tu svrhu bi morala u reviji izlaziti jedna redovita, solidna i potpuna bibliografija, popis svega, šta na slovenskom jugu ispod štampe izidje, i da se sve to kraće ili duže, ali solidno i razborito recenzira. Ova je stvar mnogo važnija nego što se obično misli. Jugoslavenski knjižni trg će time postati zajednički, a prema tome; bogatiji i uspješniji. Osobito naša prevodna literatura će time mnogo dobiti, i Hrvati se onda neće trebati sramiti, što nisu preveli Niederle-ov „Slavenski svijet“ ili Macharov „Rim“, jer će te knjige naći kod Slovenaca i razumjeti ih kao i hrvatske. Dapače moralo bi se i urediti to: da knjiga (osobito znanstvena), koja je već prevedena na jedan od oba govora, ne smije bit i na drugi prevedena! Iz revije će svak pisca i jezik upoznati, iz bibliografije će znati šta je napisao i onda će to i

dobaviti. Cankar i Župančič će se početi čitati i na obalama Dalmacije i u Staroj Srbiji, a slovenski će inteligent doznat i koliko se može ponositi Meštrovićem i koli je veliko ime Dubrovnik. —

Konačno bi odbor mogao da provede i reorganizaciju našeg knjižarstva, makar u toliko, da se u svakoj knjižari na slavenskom Jugu mogu naći i dobaviti sve jugoslavenske knjige i da se svima pravi dostojna reklama. — Recenzije u reviji morale bi biti solidne prije svega i informativne. Više napisane radi onih, koji pisca ne poznaju nego radi onih, koji ga poznaju: da budu izključeni slučajevi, da jedan književnik Župančičeva imena, koji je i dobar Jugoslaven, ocjenjuje „Tudjinca“ („Zvon“) tako ostro i uništavajuće, kao da se radi o kakovom piskaralu, a ne o Šimunoviću, koji je ipak napisao jednu „Dugu“ i jedan „Mrkodol“... Treba reći: Šimunović, koji je prije napisao te i te dobre stvari, napisao je sada jednu slabu itd.

Ovaj pothvat bio bi bez sumnje mnogo uspješniji. nego je odluka obiju „Matica“, da uzajamno izdavaju po jednu hrvatsku i jednu slovensku knjigu. Između srpske i hrvatske Matice i Zadruga taj ugovor još ima smisla, ali između slovenske i hrvatske samo u toliko, u koliko je slov. Matica pučko društvo.

Izdanje „Tudjinca“ od slovenske Matice bilo je suvišno i bezciljno, s razloga, što ga inteligencija može i od Hrvata dobiti i većina je nje na Mat. Hrvatsku pretplaćena; a puk ga i onako neće čitati, prvo jer moderne stvari uopće nerado čita, a ako ih dobro ne razumije, onda još i manje. Slov. Matica bi mogla izdavati samo narodne pjesme srpskohrvatske (ne napisati samo hrvatske!), Čengić-agu, Botičeva djela, Kačića i slično i to sa dobrim i potpunim,

pučki napisanim slovenskim komentaram i informativnim slovenskim uvodom. Samo neznam, bi li za ovo pučko poduzeće bila možda još zgodnija družba sv. Mohorja. — Za Mat. Hrvatsku ima smisla izdavati slovenske knjige samo dotle, dok se zbliženje književnog trga ne provede (samo svakako nešto drugo, nego je „Pegam in Lambergar“).

Da se razumijemo: Ovo je moj idealni predlog! Za osobno nebih baš mislio, da bi bio neizvediv, ali znam, da će mnogi i mnogi to misliti. Znam i razloge: kapital, rad, početak itd. . . . Ali sve to još neznači, da ga se mora uopće napustiti. Ako se baš odma ne bi moglo svega do u tančine provesti, dosta bi bilo i u glavnom, dosta dapače i jedan dio, ono šta se može, ali glavno je to: ono što se može, nek se provede odmah, a to nek uvijek ide na bolje prema ovom uzoru!

S ovim sam gotov. Stavljam na srce onima, koji su pozvani i koji imaju volje. Ja u teoretska pitanja o jeziku ne mislim zalaziti i to neka učine kompetentni! Svakako uz to nek se ne zaboravi ni ovo, od kojega se mnogo nadam, i koje bi moglo najviše pomoći našem zbliženju i upoznanju i pobuditi u nama povjerenje, ljubav i volju za zajednički rad i na drugim poljima, do konačnog ostvarenja najvišeg našeg cilja!

* * *

Pri koncu sam, i samo još nešto: Nadovezujući na prijašnja moja razlaganja poznata osoba gosp. Scotusa Viatora dovela me je na još jednu važnu misao.

Čemu neki Hrvati ipak njega vole i to upravo neki ne baš pravaši ili ekskluziviste? Zato jer zagovara hegemoniju Hrvata nad Jugoslavenima i ističe Hrvate kao najkulturniji i najpodesniji centar.

Pri tom se ali zaboravlja, da je hegemonija Hrvata neprihvatljiva od Srba i Slovenaca i da tim što Srbe grdi i Slovence ignorira, dira i u Hrvate, koji su za narodno jedinstvo! Ovakih mi pogrešaka imamo dosta i ne samo to: iz ovog proizlazi, kako mi uza sve uvjerenje o narodnom jedinstvu još nemamo niti nazi-ranoga, niti zamišljenog jednog narodnog programa na bazi tog jedinstva. A to je zlo: Neću da kažem da program mora nastati odmah; znam, da to nije lahka stvar, ali hoću da istaknem: kako bi i o tom bila potrebna jedna anketa i to čim prije. U ovoj potpunoj neorijentiranosti veoma se lahko događa, da se naše najbolje sile i križaju i čak uništavaju međusobno, a kad bi se ih jednim programom svelo u isti smjer, onda bi se samo potpomagale i toga se nebi događalo.

Samo to moram i ovdje naglasiti. Pri gradnji programa najbolji suradnik i najčvršći temelj bit će opet čuvstvo: jednakosti, povjerenja, ljubavi i zajedničke budućnosti. Iz njega i iz svih naših diskusija o njemu, uopće iz našeg života mora nestati i „svesrpstva“ i „svehrvatstva“ i „planinskih Hrvata“ i — trializama! Ovo nek je jedan primjer: Veoma lako da bi sutra naši klerikalci taj trializam i primili. Po njihovu današnjem mišljenju dapače sigurno, sa svim tim što on može bit od Beča i Pešte podijeljen samo onda, kada s njim budu htjeli paralizirati rastuće slavenstvo, naime samo uz uvjet, da on bude značio ekskluzivno, neslavensko i dapače antislavensko hrvatstvo: pristavši na uškopljenje samoga sebe, obečavši gnjaviti što jače „veleizdajničke“ Srbe, žrtvovavši Slovence njemačkom putu na Trst, i obečavši biti uvijek vjerni Beču i Rimu! —

Ovakove eventualnosti moraju otpasti. Mi moramo svi skupa htjeti nešto o dredjena, nešto stalna

što je dobro za svih nas, a nipošto na korist jednoga a na štetu drugoga! Slovenstvo, hrvatstvo i srpstvo je nama jednako vrijedno i nijedno se od njih ne smije žrtvovati. Čim je tangirano jedno, tangirana je i cjelina i cjelina čitava mora reagirati! — Ovo su temeljne misli našeg Jugoslaventstva i u njima vidimo, ne samo naš uspjeh, nego i našu moralnu visinu, našu snagu.

Niko Bartulović.

Dr. Petar Karlič: Kraljski Dalmatin (1806—1810). Izdala „Matica Dalmatinska“. U Zadru 1912.

Marljivi delavec na polju hrvatske zgodovine, posebno književne, P. Karlič, gimnazijski profesor v Zadru, nam je podal važen prispevek za zgodovino Napoleonove vlade v Dalmaciji, ki zanima seveda tudi Slovence.

Pisatelj nam v kratkih potezah riše obseg Dalmacije od narodne dinastije do francoske vlade, ki je še le l. 1808 popolnoma stvarila današnje Dalmacijo, ko je Marmont uničil dubrovniško republiko. Po kratki avstrijski upravi (1797—1806) so Francozi dobili Dalmacijo v požunskem miru in 28. aprila 1809 je imenoval Napoleon za tamošnjega načelnika (it. provveditore, hrv. providor) svoje vlade Benečana Vicka Dandola, gorečega pristaša idej francoske revolucije, s katerimi je v Napoleonovem duhu hotel naglo osrečiti od beneške vlade strašno zapuščeno deželo. Da seznanj Dalmatince z novimi uredbami in s svojimi dobrimi nameni, je Dandolo osnoval v Zadru tednik Il Regio Dalmata — Kraljski Dalmatin, ki je prinašal na desnem stolpcu vseh osmih strani (v četverki, ki ni v vseh letnikih enaka) hrvatski, na levem pa laški tekst enake vsebine. Hrvatski tekst je bil navadno prevod iz laškega in to je bil med Hrvati

prvi list na narodnem jeziku, kajti prehiteli so jih v tem oziru Srbi (na Dunaju Serbskija Noviny l. 1791—92, Slaveno-Serbskija Vedomosti l. 1793—1794) in Slovenci (Vodnikove Ljubljanske Novice l. 1797—1800). Dolgo pa tudi ta list ni živel, izhajal je namreč le od 12. julija 1806 do 1. aprila 1810. Ohranilo se ga je le malo iztisov in zaradi tega smo Karliču še posebe hvaležni, da nam je pokazal vsebino vseh letnikov zaporedoma. Urednik ali bolje rečeno prevoditelj na njem ni imenovan, ali bil mu je v začetku frančiškan Paško Jukić, po njegovi smrti (7. nov. 1806) pa dominikanec Dominik Budrić iz Staregagrada na otoku Hvaru, ki se je proslavil kot pravnik, bogoslovec, propovednik in nabiratelj hrvaških narodnih pesni ter delil z našim Vodnikom isto usodo, kajti po Napoleonovem padu je pod avstrijsko vlado prišel v nemilost (umrl 1847).

„Kraljski Dalmatin“ je pel slavo Napoleonu, ki se vedno imenuje „Veliki“, ter je vsled tega mnogo poročal o takratnih svetovnih dogodkih, posebno pa o hudih bojih Francozov proti Rusom, Crnogorcem in Bokeljcem v južni Dalmaciji, proti Avstrijcem pa v severni Dalmaciji in na Hrvaškem v Liki. Takim poročilom pristavlja Karlič kritične opazke, še bolj pa je ocenil in dopolnil z arhivnimi viri poročila o napredni upravi Dalmacije, ki imajo za nas največjo vrednost. V mračnih podobah se slika v „Kraljskem Dalmatinu“ večstoletna prejšnja uprava, pod katero so prihajali „u vašu državu, suci (sodniki), koji ne mišljahu vas vladati nego robiti; i za to držahu vas u neumitnosti i u smutnji za njihovu osobitu korist“ (str. 43). Kako velika je bila zanemarjenost Dalmacije, kateri so se Francozi čudili, naj kaže primer, da beneška republika za ves čas svojega vladanja (1420—1797) ni osnovala v Dalmaciji ne samo

niti ene šole, vsaj ljudske, pač pa je delala še neprilike škofom, ki so poleg seminarjev hoteli osnovati tudi javne šole. Razlika je bila res velikanska, kajti po Dandolovi „Osnovi općeni općenoga nauka u Dalmaciji“ bi naj dežela dobila takoj eden licej (vseučilišče) v Zadru, sedem gimnazij, 19 ljudskih šol za dečke, 14 za deklice, dve „modroskupštini“ (akademiji), 4 seminarje za duhovnike in 8 obrtnih šol. Razen tega je vspodbujal „Kraljski Dalmatin“ župnike po vaseh, da bi mogli „naučiti dječicu štiti i pisati“. In tako je bilo na vseh poljih. Dandolo je gradil ceste (ta zasluga se preveč pripisuje Marmontu na podlagi njegovih „Spominov“) in se briga za napredek v gospodarstvu, obrti in trgovini; tako je n. pr. učil saditi krompir, tobak in murve, pospeševal je čebelarstvo in sadjarstvo, nasajal gozdove, sušil „blata“ (močvirja), pobijal škodljive navade in praznoverje ter premišljeval o tem, kako bi se dalo mnogo premajhno prebivalstvo podvojiti. Marsikaj nas pri tem spominja na reforme prosvetljenega absolutizma v Avstriji pod Marijo Terezijo in Jožefom II., v celem pa se lahko trdi, da je vzorec za ustavo in upravo ilirskih dežel (1809—1813), s katero nas je seznanil B. Vošnjak, ustvaril že Dandolo v Dalmaciji v l. 1806—1809.

Zanimivo je zasledovati, kako je Dandolo laskal državnemu in narodnemu patriotizmu Dalmatincev. To še kaže ime lista „Kraljski Dalmatin“, v njem se imenuje večkrat „ovo kraljestvo“, Napoleon je „Naš najvišji kralj“, poje se „Pisma na čast i pohvalu cesara franceskoga i kralja našega imenom Napoleona I.“, italijanski podkralj, kateremu je bila Dalmacija podrejena, se zove „ban“, dalmatinski narod je „vridni i plemeniti“, jezik hrvatski „slavni“, „dobro hrvatsko“ je tesno zvezano z napredkom dalmatinskim. V smislu starih dalma-

tinskih tradicij se imenujejo še „les provinces illyriennes“ „države slovinske“ ali pa „zemlja slovinska“. Pevec z otoka Krka, ki je slavil Napoleona, se pa spominja starih glasovitih dalmatinsko-dubrovniških pesnikov in posnema Andrijo Kačića. Treba je tudi omeniti, da se je Dandolo jako naslanjal na duhovništvo. „Kraljski Dalmatin“ prinaša posebno l. 1806 pastirske liste dalmatinskih škofov, ki priporočajo Napoleonovo vladu, sam Dandolo pa je poslal svoj „Kratki nauk čudoredni o človeških dolžnostih „za seljane“, ki ga je dal v hrvaščino prevesti in natisniti l. 1807, vsem župnikom s samo hrvatskim pismom, da ga ljudstvu tolmačijo.

V kakem jeziku se je učilo v šolah pod Dandolom, ni prav jasno. O ljudskih šolah tega Karlič ni omenil, v gimnazijah „je trebalo učiti latinski i talijanski jezik“ (82), na liceju pa se je bržkone le laški predavalo, ker se je gledalo na to, da se dobe najboljši profesorji iz Italije (84). Hrvatski jezik se imenuje kot predmet še le v liceju, ki ga je ustanovil Marmont l. 1808 v Dubrovniku, kjer je bil rektor znani literarni zgodovinar in slovnicař M. Appendini. Na vsak način so pa šole bile v korist hrvatski mladini, kajti l. 1807 je knez Andrija Borelli, predsednik državnega sveta, nagnovoril Dandola: „Ti učini da mladost hrvatska upravi svoj pogled put istine, put liposti, i da njezin razum promišlja uzorite pute od mudrosti“ (81). V Marmontovi Iliriji se je število šol pomnožilo, njihova smer pa nekoliko izpremenila. Gimnazij je bilo deset, ali v resnici je bila Dandolovim dodana še samo ena v Skradinu, Dubrovnik in Kotor pa sta bila še le pozneje pripojena Dalmaciji. Največji napredek je bil nameravan v ljudskem šolstvu, ker šole za dečke bi se naj ustanovile v vsaki občini (te so pa v Dalmaciji jako velike!), za deklice pa v vsakem okraju. V gimnazijah se je

zdaj učilo „francoski, talijanski, latinski“ (90), torej vpeljala se je še francoščina in postavila, kakor se more soditi po omenjenem redu, na prvo mesto. Kar pa pripoveduje Karlič dalje, da je v ljudskih šolah bil „nastavni jezik samo hrvatski, a djelomično i u gimnazijama, gdje se takodjer davalo maha narodnom jeziku“, se opira le na Prijateljevo razpravo o slovenščini pod Napoleonom (Veda I. 1.) in na Vošnjakovo knjigo. Tega pa za Dalmacijo ni dovolj. „Deželni“ jezik (o tem se govori v Marmontovem ukazu) je bil posebno takrat v Dalmaciji tudi laški, torej se je lahko in gotovo učilo v njem tudi v ljudskih šolah, saj vemo, kako razširjen je še danes v vseh mestih in na otokih. Za gimnazije pa nimamo niti dokaza, da je hrvaščina bila vsaj učni predmet. Ne vem tudi, na kaj se opira B. Vošnjak (Ustava in uprava ilirskih dežel, 154), ko pravi: „Še pred snovanjem ilirskih dežel se je Marmont krepko zavzemal za hrvatski živelj in baš radi tega je prišel v rezko nasprotstvo proti Dandolu, ki je bil naklonjen italijanski buržoaziji“. Uprave se to ne more tikati, kajti za kmečko hrvaško in srbsko (Karlič, 106) ljudstvo je tudi Dandolo mnogo storil, v narodnostnem oziru pa je bila razlika le ta, da se je Dandolo kot Benečan oklepal laščine, Marmont pa je namesto nje uvajal francoščino kakor vsi francoski uradniki, kar je popolnoma razumljivo. Organizacija ilirskih dežel pa je bila sploh udarec za Dalmacijo, kajti francoski centralizem je nazadnje došel tako daleč, da bi po Zadru tudi Dubrovnik izgubil licej (t. j. univerzo) in da bi ostal samo eden v Ljubljani (B. Vošnjak, 232). Domišljijam, da je mogel jezik dubrovniške književnosti, ako bi bili Francozi dalje vladali, že takrat postati občni književni jezik Slovencev, Hrvatov in Srbov, pa je napravil konec še I. Prijatelj, ki je pokazal (Veda I.

421), da abate Sivrić, od katerega se je ta čudež pričakoval že takrat in še v naših časih, na ljubljanski univerzi srbohrvatskega jezika niti ni predaval in sploh ni bil mož na svojem mestu.

Najbolj značilno pa je za Marmonta in francosko upravo sploh, da je prenehal edini laško-hrvatski list v Dalmaciji, katerega je Dandolo osnoval in tudi lepo razširil, saj se ga je tiskalo 1154 iztisov (Karlič, 42). Nikjer ni povedano zakaj, ali Karlič sluti prav, da ga je ubil novi list za vse ilirske dežele (prim. licej) „Télégraphe officiel“, ki je bil l. 1810 oglašen dvakrat v štirih jezikih: francoski, italijanski, nemški in „ilirski“, ter izhajal v Ljubljani, nekaj časa v l. 1811 pa v Trstu. Oba oglasa, ki ju je našel Karlič v namestniškem arhivu v Zadru, sta res hrvatska ali prvege letnika (1810/11), -ki se je bržkone izdajal tudi hrvatski (pr. Prijatelj, Veda I. 434) tudi on ni videl. Poleg laške izdaje, ki se je zaradi malega ozemlja laškega jezika „od Reke do Kotora“ smatrala sploh za nepotrebno, je torej skoro izginila tudi hrvatska, dasi je uredništvo govorilo še 8. dec. 1810 o veliki razširjenosti „ilirščine“. Ostala bi bila torej le francoska in — nemška izdaja, ako bi Nodier ne pripovedoval, da je „Télégraph officiel“ urejeval v treh književnih jezikih kraja v francoskem, italijanskem in nemškem, in da je v zadnjem letu (1813) za dva meseca dodal še prevod v slovenskem jeziku. In tako je nazadnje v uradnem listu „ilirskih dežel“ slabo razvita slovenščina pobila ilirščino navzlic njeni bogati književnosti in Marmontovim simpatijam za Dubrovnik. Eno so Slovenci nazadnje imeli največ koristi tudi od francoskega šolstva, ker je Vodnik hitro skrbel za potrebne knjige, sploh so se pri njih najlaže privajale nove francoske uredbe; Hrvati in Srbi v Dalmaciji in na Hrvatskem

pa so Napoleonu dajali radovoljno izvrstne vojake (v Dalmaciji je novačenje šlo najbolj hitro in uspešno, gl. Karić 59, 104), ali pravih dobrot njegove vlade vsled prevelike in občne kulturne zapuščenosti niso znali porabiti. Niti hrvatska izdaja francoskega uradnega lista se ni vzdržala, v Zagrebu pa se je avstrijska vlada l. 1810. zastonj trudila, da ustanovi svojega, kajti celó prosvetljeni škof M. Vrhovec se je izjavil, da še ni prišel čas za tako podjetje (treba bi bilo enkrat objaviti njegove razloge!).

S temi sklepi se ujemata sodbi francoskih zgodovinarjev E. Lavisse-a in A. Rambauda, ki si v *Histoire générale*, Tome IX, navidezno nasprotujeta. V ilirskih provincijah s sedežem v Ljubljani se je pre pod zaščito francoske zastave prebudila „nova narodnost“, kar dokazuje Vodnikova „Ilirija oživljena“ (str. 592—593), o Dalmaciji in zapadni Hrvatski pa se pravi: *Le contact prolongé pendant six ans du génie français et du génie slave ne produisit aucun résultat durable; ostale so le dobre ceste, na katerih je cesar Franc izrekel pomembne besede: škoda, da Francozi niso dalje vladali. V jedru je vse to resnično, dasi je pretirano, posebno kar se tiče vpliva na Slovence, katere je prosvetljena doba prebudila že v 18. stoletju in jim pripravila za Napoleonovo dobo tudi Vodnika.*

Karić takih vprašanj ne presoja, drži se pretesno svojega predmeta, dasi bi nam kot zgodovinar lahko dal še marsikatero pojasnilo. N. pr. bi bilo vendar zanimivo vedeti, zakaj se l. 1809 „več bio u Dalmaciji razmahao pokret u prilog Austriji“ (134). Tako gibanje je razumljivo na Slovenskem in še tudi na Hrvatskem, ali odkod taka navdušenost in požrtvovalnost za Avstrijo, ki je v Dalmaciji bila vladala še le celih devet let in v tem času ni ničesar posebnega storila in tudi ni mogla

storiti? In zakaj so bili Dalmatinci s Francozi tako nezadovoljni? —

Jezik „Kraljskega Dalmatina“ je bil po Kariću (159—160) „štokavština zapadnoga govora, ali ima i čakavskih riječi, pa i južnoga govora, t. j. uz ikavštinu gdješto i ijekavštine“. Semtertje se pri isti besedi rabijo ikavske in ijekavske oblike. Tako mešanje je sploh v navadi v stari dalmatinsko-dubrovški književnosti, ki je po moji sodbi vplivala tudi na jezik „Kraljskega Dalmatina“, kajti njegov urednik iz Staregagrada na Hvaru se v glavnih rečeh ni držal svojega govora. Semtertje bi se pa mogla mešanica razložiti tudi s tem, da je list prinašal prispevke iz raznih krajev, ako je sploh imel izvirna hrvatska poročila iz Dalmacije, kar je tudi zanimivo pitanje, na katero pa ne najdem odgovora. Sploh se je moglo več povedati o glasovih in oblikah prvega hrvatskega lista. V njegovem proglasu je n. pr. zanj j za lj (oglojbene, nevojne 44), posebno ako ga je prevlel Paško Jukić, rojen v Živogošću, torej v makarskem Primorju. Dobre so pa Karićeve opazke, da se na gramatične oblike in smisel v hrvaškem jeziku ni dosta pazilo, da je stil „slab, kadšto i nejasan“, da jezik mgoli od italijanizmov in slabih kovank, ker ni bilo terminologije in „uopće se nastojalo svaku riječ prevesti“. Temu se tudi ne smemo čuditi, saj se je v Dalmaciji do tega časa na narodnem jeziku v prozi razen molitvenikov le malo pisalo. Hrvatski jezik se je imel torej boriti z enakimi težavami kakor slovenski in tudi to nam pojasnjuje neuspeh „ilirščine“ pod Napoleonom na domačih in slovenskih tleh.

Karićeve knjige je napisana stvarno in vestno. Pohvaliti je treba pisatelja še za to, da je njegovo znanstveno delo lahko pristopno širokim krogom. Veseli nas tudi to, da se je „Matica Dalmatinska“ zopet enkrat oglasila z delom, ki

je dostojno njenega imena. Dalmacija namreč v znanstvenem in tudi v književnem oziru nikakor ne izpolnjuje naloge, ki bi pristojala zibelki hrvaškega kraljestva in naroda, njeni slavni književni prošlosti in visoki nadarjenosti njenih sinov. Tega pa ni kriva nobena vlada in čas bi bil že tudi za tako kritiko!

Spis o „Kraljskem Dalmatinu“ pa vzbuja tudi željo, da bi že enkrat kak Slovenec enako preštudiral in obdelal „Télégraphe officiel“ s slovenskega in južnoslovenskega stališča. Dokler se ne najde hrvaška in slovenska izdaja, bo morala za vsa vprašanja zadostovati izvirna francoska. Kakor o hrvaški in slovenski se pa premalo ve tudi o nemški in laški. Francoska vlada v južnoslovenskih deželah bi bila sploh zanimiv predmet še za več historikov.

M. Murko.

Bolgari ali Bulgari?

V naših časnikih se namesto edino pravilne oblike Bolgari piše vedno bolj Bulgari in v istem dnevniku in v isti številki se mešata večkrat obe obliki. Da je to najnovejša kriva in nepotrebna novotarija pod nemškim in češkim vplivom, nam dokazuje — Bolgar Dr. Iv. D. Šišmanov, bivši naučni minister, ki je za svojo veliko razpravo „Kritičen prêgled na vprôsa za proizhoda na prabŕgaritê“ v „Sborniku za narodni umotvorenija“, kn. XVI. i XVII. zabilježil vse pisave imena

svojega naroda od najstarih časov ter pri nas Slovencih do l. 1900 našel samo „Bolgar, bolgarski, Bolgarsko, Bolgarija“ (str. 707). Na Primorskem in v Istri je znan glagol „bugariti“, ki pomeni kričati, razgrajati. Ako torej danes že skoro prevladuje oblika „Bulgar“, je to slabo znamenje za naše poznavanje slovanskega sveta, posebe za naše jugoslovanstvo, in tudi za naše srednje šole, ki znajo pouk staroslovensčine tako malo porabiti za razumevanje zgodovinskega razvitka najnavadnejših pojavov v našem jeziku. Nekoliko je krivo tega tudi napačno stališče, da narodnih imen ni v Pleteršnikovem slovarju.

Stvar je vendar jasna kakor beli dan. Naši junaški brati zovejô sami sebe Blgare. I je enako „zlogotovoren“ kakor naš r in ima v sebi tudi več ali manje glasniškega elementa. V staroslovensčini in še do novejšega časa se je pisal torej polglasnik ь za l-om, v novejšem času pa ga stavijo Bolgari sami pred l, ki pišejo torej Bulgari, Bulgarija. Taka glasniška skupina prehaja pri nas kakor pri Rusih v ol, katerega pravilni izgovor nahaja še brzkone milost tudi pri elovcih, v nekih narečjih pa v u kakor pri Srbih in Hrvatih. Ako torej v književnem jeziku pišemo in govorimo volk, dolg, ne pa v ulk, dulg, kar se tudi nahaja v nekih jugoslovenskih zgodovinskih spomenikih in narečjih, moramo ostati tudi pri obliki Bolgar.

M. Murko.

Politika.

Teorije poljskega neoiredentizma. Evropa in balkanska vojna. Furlani, „Politika“. Zupanič, „Albanija“.

„Teorije poljskega neoiredentizma“. — Pod tem naslovom je priobčeval v marcu 1912 Konstantin Srokowski v „Novi

Reformi“ jako trezno kritiko v najnovejšem času zelo narastlih struj, stremečih po vzpostavljenju poljskega kraljestva. Sedaj so ti članki izšli v posebni knjižici.)

1) Konstanty Srokowski: Teorye neoiredentyzmu polskiego. Kraków 1912. Gebethner i spolka.

V avstrijsko-ruski bojni nape-
tosti poslednjih mesecev se je Gali-
cija faktično docela pripravila, da
v slučaju izbruha avstrijsko-ruske
vojne ponese med najširše sloje
ruske Poljske željo po neodvisnosti
(nepodleglosti) in sicer potom sploš-
ne vstaje. Obnovljenja svojega kra-
ljestva Poljaki niso nikdar pustili
iz oči. O tem nam govori cela vrsta
poljskih vstankov v prejšnjem sto-
letju, ki so se vsi končali zanje
jako nesrečno. Današnje iredenti-
stično razpoloženje ima svoj početek
v ruski revoluciji l. 1905. Zadnja
poljska vstaja l. 1863. je vzrasla
iz veliko bolj neznatnih tal, iz
nekakih polobljub Napoleona III.
Takrat se je vse snovalo v Parizu,
vse je izhajalo iz enega samega
hotela Lambert. Ob nedavni revo-
luciji pa se je tresel cel ruski imperij
v svojih temeljih. Bombe so pokale
po vseh večjih mestih. Na zgodo-
vinsko areno je stopil kot nov
družabni činitelj — organizirani
socialistični delavec, razvijajoč silo,
pogum in disciplino, dokler so ga
znali držati voditelji pod dojmom
fikcije takozvane „diktature prole-
tariata“. V onih okoliščinah, ko se
je po več nego štiridesetih letih
zopet razlila po varšavskih ulicah
stotisočglava patriotska poljska pro-
cesija, prepevajoč do včeraj naj-
strožje prepovedane himne, ko so
v nekem provincijalnem mestu polj-
ski delavci odstavili demoralizirano
rusko policijo in sami vršili var-
nostno službo, ko je v nekem dru-
gem mestu prišel sam policijski
predsednik v poprej tajno sociali-
stično tiskarno s prošnjo, da bi mu
natisnili carski manifest, v takih
okoliščinah je umevno, da je moral
stari poljski ideal praznovati vsta-
jenje v vseh srcih. Revolucija na
Poljskem (l. 1905) je bila vobče precej
krotka. Obstajala je poleg manife-
stacij v tem, da so se eni voditelji
vozili v Peterburg k Witteju, diktirali
mu pogoje pomirjenja dežele v
zameno za avtonomijo, drugi pa

so po delavskih shodih sklepal
konstituanto, katera bo šele imela
nalogo preiskovati, ali naj ostanejo
Poljaki v zvezi z delavsko in de-
mokratično rusko državo. Vse to je
minilo. Ostale pa so nenavadno
razžarjene sanje in fantazije. Žarišče
teh sanj tvori prepričanje, da je
treba pripravljati vstajo in bojno
organizacijo za slučaj, ako se v
bližnji bodočnosti zopet ponudi
prilika, izvojevati si samostojnost z
orožjem v roki. To je sedanji polj-
ski neoredentizem.

Srokowski razlikuje dva tipa
iredentizma. Realistični in trezni tip,
ki temelji na uporabljanju vseh
ponujajočih se možnosti, na izrab-
ljanju po vrsti se menjajočih poli-
tičnih in mednarodnih konjunktur
z določno začrtanim ciljem — pri-
pravljanjem pogojev, v katerih bi
se ideal neodvisnosti dal realizirati.
Tak iredentizem, izražajoč se v
pozornem zasledovanju lastnega
naroda in svetovnopoličnega toka,
je koristen in potreben, ako pre-
razžarjene želje ne zatemnijo jas-
nega pogleda, ako vlada misli neiz-
prosna logika, ako se predlogi ne
porajajo iz želj, ampak iz faktov.
Tak iredentizem, ki bi se mogel
imenovati pozitiven, ni nič dru-
gega, nego budna straža, postav-
ljena pred svetišče narodne bodoč-
nosti. Ako narod takega ireden-
tizma nima, si ga mora ustvariti.
Je pa še drugi iredentizem, ki ni
družega ko najčistejša romantika in
popolno nasprotje realnega strem-
ljenja po neodvisnosti. Iz sanj izvira
in želje določajo njegova pota. In
baš ta fantastični iredentizem je
sedaj najbolj razvit med Poljaki.

Vprašanje iredentizma se raz-
pravlja na Poljskem v številnih jav-
nih publikacijah. In značilno je, da
realni iredentizem nima skoraj
nobenega zagovornika. Najbližje mu
še stoji Władysław Studnicki v
svoji knjigi „Poljsko vprašanje“.
Studnicki je konsekventen publici-
stičen zagovornik iredentizma, držeč

se po večini konkretne dejanskosti. Le semtertja ga nekoliko zanese temperament rojenega agitatorja in organizatorja. Prej, ko je živel v Galiciji, je prvi zahteval za to deželo avtonomijo z določno iredentističnim namenom. Ko se je začelo ustavno življenje v Rusiji, se je preselil izpočetka v Varšavo, potem v Peterburg. Izdajal je liste, v katerih je ostro kritiziral politiko varšavskih poljskih politikov, bližajočih se Rusom pod znamko neoslavizma. V svoji veliki knjigi prihaja Studnicki do zaključka, da 1) poljski narod mora predvsem stremeti po državni neodvisnosti; 2) da se more to doseči samo z orožjem v roki; 3) da se mora oboroženi boj za neodvisnost Poljske vršiti na tleh ruske države in proti njej. Glavna trditev, od katere avtor izhaja, je ta: da poljski državni organizem v dobi katastrofe nikakor ni bil nesposoben za življenje, pokopala ga je samo nesrečna okoliščina. Iz tega stavka logično zaključuje, da je treba samo iskati in pripravljati dovolj srečne okoliščine, pa se bo v njih doseglo to, kar se je v nesrečnih izgubilo. Studnickega delo najboljše orientira o poljskem iredentizmu. Kardinalna njegova napaka pa obstoji v tem, da avtor popolnoma pušča iz vida prusko-poljsko vprašanje, vsled česar izgleda marsikaj seveda enostavnejše, nego je v resnici.

Drugo važno delo, ki dobro orientira o poljskem iredentizmu, je knjiga Tita Filipowicza „Politične sanje“. Avtor je član poljske socialnodemokratske stranke. Os njegovih razmotravanj tvori vprašanje realizma in idealizma v politiki, pri čemer prihaja pisec do zaključka, da mora idealizem vladati v sferi političnih ciljev, realizem pa v sferi sredstev, s katerimi se naj dosežajo cilji. Neodvisnost Poljske je piscu podobno kakor socialističen ideal „objektivna historična nuja“, ki mora tvoriti v sferi idealov najvišjo

idejo. „Historična nuja“ avtorjeva je rezultat doktrine o zgodovinskem avtomatizmu, danes že docela premagane. Kar se tiče neodvisnosti Poljske, bi se pač moglo govoriti o njeni nuji, toda ne s historičnega pogleda, ampak psihološkega, češ, stremljenje številno tako močnega in kulturno tako živega naroda se mora končno ostvariti. To bi bila neka subjektivna nuja, medtem ko je objektivna in historična nuja prazno govorjenje. Z ozirom na zahtevo Filipowicza, da mora biti nepodleglost Poljske v sferi ciljev najvišja in skupna točka vsake poljske politike, pripominja Srokowski, da do danes še ni eksistirala stranka na Poljskem, ki bi ne imela neodvisnosti zapisane na svojem praporu. Objektivno se torej ne dá dokazati, da neodvisne Poljske ne bo, ali da mora priti. „Eno pa je gotovo“, pravi Srokowski, „da dokler bo ena poljska glava mislila o poljskih stvareh, bo nepodleglost Poljske vedno zadnji cilj in najvišji ideal tega mišljenja. V tem mišljenju so vsi Poljaki edini, samo da n. pr. Wojciech Dzieduszycki prenaša moment realizacije tega ideala v dobo, ko bodo današnje države že anahronizmi in se bo vršila popolna rekonstrukcija človeške družbe na novih ekonomičnih in moralnih principih. Po mnenju drugih, n. pr. samega Filipowicza, zavisi moment te realizacije od razvojnega ali razpadnega procesa, ki se bo vršil v Rusiji. Ostali pa menijo, da bo ta moment nastopil takoj, čim prinesejo dnevnik novice, da je Avstrija stopila z Rusijo v vojno... Kar se tiče sredstev, svetujejo nekateri, da je treba pripravljati vsakojakih sil in čakati ugodnega trenutka. Drugi trdijo, da je zbiranje a ne takojšnje uporablanje sil nonsens. Sile se ne dajo magazinirati kakor moka ali premog. Treba je kultivirati „čin“, dejanje, ki sile pomnožuje in krepi. — Filipowicz stoji nekako v sredi med temi. Ne čaka sicer,

kakor pravi realisti, da se nabere čim največ sil, a vendar stavi realizacijo poljskega ideala v dobo razpadanja Rusije, ko bodo izpod nje posamezne države začele brsteti, kakor so brstele izpod Turčije Bolgarija, Srbija in Grška. To mišljenje izgleda precej verjetno in trezno, a ima v sebi veliko hibo. Stavi namreč poljsko nepodleglost samó v zvezo z edino Rusijo. V resnici pa je poljska zadeva ne samo ruska, ampak srednjeevropska zadeva, zanimajoča Rusijo, Avstrijo in zlasti Nemčijo, oziroma Prusijo. Rusija brez Poljske je še vedno Rusija, Prusija brez zemelj, vzetih Poljski, more biti vse, samo ne več današnja Prusija. Tudi balkanska primera Filipowicza je slaba. Zakaj brez pomoči tuje države bi ne bila dosegla svoje svobode niti Bolgarija, niti Srbija, niti Grška. Katera tuja država pa bo kedaj trgala trem državam poljske dele iz telesa, da iz njih ustvari svobodno Poljsko? Misel, da bi se povstanska Poljska mogla kedaj sama meriti vsaj z Rusijo, temelji na pesimističnem predsodku glede Rusije in optimističnem glede Poljakov. „Ali nas osvobodi Avstrija?“ vprašuje Srokowski in odgovarja: „Ni še tako dolgo, ko smo računali na Anglijo in Francijo in smo se motili, neglede na to, da je hipoteka francoska in angleška bila in je še veliko sigurnejša od avstrijske...“ Zasluga Filipowiczewa pa ostane, da je v nasprotju s svojo stranko porinil poljski ideal v ono sfero, v kateri mora dandanes biti, v sfero političnih sanj, plemenitih, krasnih in potrebnih, a vendar — sanj.

V poljskem irendentizmu igra veliko vlogo zadeva poljske vojske. Praktično se s tem vprašanjem najbolj bavi P. P. S. = poljska socialistična stranka v Avstriji. Poljski socialni demokrati v Rusiji, stoječi pod ortodoksno marksistovskim vodstvom Roze Luksemburgove, zanjajo možnost vzpostavljenja Poljske

z orožjem v roki in vidijo bodočnost poljske stvari v najtesnejši zvezi z ruskim delavskim slojem. Gališki socialni demokrati pa se teoretično in praktično pripravljajo na vojno z orožjem. Stranka izdaja priročne knjige iz strategije, vojaške geografije itd. Neki K. M—cki je izdal knjigo o „poljski armadi“ v nekakem proroško-biblijskem slogu, kjer trdi, da je armada za Poljake najvažnejša stvar. Podlaga, na kateri hoče pisec osnovati armado, je splošna zarota. Opirališče za to armado mora biti Galicija in Avstrija sploh, cilj njenega nastopanja Rusija, ki jo ima avtor že za militarično slabo vsaj v boju s Poljaki. Polaga namreč preveliko važnost na to, da se bodo Poljaki bojevali na domačih in znanih tleh. Armado mora sprejeti vsaka poljska stranka v svoj program in vežbati svoje člane v organizacijah v bojne svrhe. Pisec zaide tako daleč, da piše: „kjerkoli smo, na sibirski železnici, ali v kateremkoli državnem podjetju, na vsakem mestu ruske države, kot izgnanci, ali pri osebni zaslužku, ali v šoli, povsod moramo posvečevati svoje najboljše moči vojnemu ogleduštju poljskemu“. — Knjižico M—ckega Srokowski odločno odklanja, vsled česar si je zasužil ostro zavrnitev W. Studnickega v lanski „Krytyki“.

Intelektualno nekoliko višje, a vendar na isti podaljšani liniji stoji delo Jana Brzoze „Problem politike nepodleglosti“. Brzoza je socialni teoretik, delujoč z „eksaktnimi“ definicijami. Njegova metoda, ki hoče biti visoko znanstvena, povzroča, da jasne stvari izgledajo komplicirano in temno. Pisec je pedant, ki ne naredi koraka brez definicije. Da čim laže pride do poljske države, opredeljuje državo, da ta „nastane, čim se ljudstvo izvestnega teritorija pojmovno zedini z ozirom na vse, vežoče ga vzajemne relacije, katerih vsebina je vlada, izvajana v sferi tvorbe in

uporabe prava". Iz te definicije je Brzoza spretno odpravil vsak sled glavnega faktorja v državi, namreč moči in sile. Zato potem tudi lahko gradi poljsko državo in govori o njej kakor o gotovi stvari. Trdi namreč, da „pojmovni značaj države dovoljuje principialno državno politiko tudi v nesvobodi“. Vsa razmotranja Brzoze so morebiti teoretično zanimiva, a praktično brez vrednosti, ker vprašanja ne premaknejo niti za ped dalje. Zarota je tudi Brzozu važen faktor: „Zarota je neobhodna metoda poljske državne politike v stanju nesvobode“. Srokowski mu oporeka, češ, zarotniška država je „*contradictio in adiecto*“, za naravnost nemogočo pa proglašja pisčevno zahtevo, da bi zarotniška država (tajna) odklanjala vsak drugi zakonik, nego svoj, vsak drugi parlament, davke, policijo itd. Fiktivnost Brzozovih dedukcij gre tako daleč, da zahteva pisec tvorbo tajne monarhije, z ozirom na katero se naj smatrajo vsi poljski državni poslanci za diplomatske agente, akreditirane pri sosednjih državah.

Srokowski zaključuje kritiko poljske iredentične literature s trditvijo, da je te vrste slovstvo pri Poljakih v nekdanjih letih bilo vsaj polno čuvstva in vere ter emocijalne napetosti. Sedaj nam nudi samo še neke filozofične, metafizične in edukcijske miksture, ki se trudijo, da bi bile eksaktne. A kaj imajo iskati na eksaktnem polju — sanje!

I. P.

V *Revue des sciences politiques* XXIX št. 1. je priobčil L. de Saint-Victor de Saint-Blancard članek „Evropa in balkanska vojna“, v katerem so prikazani na prav poučen način začetki balkanske vojne. 2. februarja preteklega leta so bili zbrani vsi bodoči balkanski vladarji v Sofiji. Ta sestanek je bil prirejen na čast bolgarskega princa Borisa,

ki je postal polnoleten. Že ta sestanek prestolonaslednikov bi moral opozoriti zapadno javno mnenje na to, kaj se pripravlja. 30. maja je poročal „*Corriere d'Italia*“, da je bila sklenjena zveza med Bolgarijo, Srbijo, Grčijo in Črno goro. Evropsko javno mnenje spi spanje pravičnega in ne sluti ničesar. Ko se 14. avgusta začena vznemirjati grof Berchtold, se ne more Evropa dovolj načuditi nad njegovo nervoznostjo, češ, balkanska kriza je direktna posledica tripolitsanske pustolovščine. Bolgarsko-srbsko približevanje se začena v septembru 1911, ko je italijanska vlada sklenila zavojevati Tripolitanijo.

Balkanska zveza je bila veliko presenečenje za Rumunijo, to predstražo trozveze na Balkanu, ki je čakala, prešinjena od čisto pruske discipline, na geslo, ki naj pride iz Berlina. Toda to geslo ni prišlo, Rumuni so bili strašno dupirani.

Nezaupljivost Rusije napram Avstriji je bila *conditio sine qua non* iniciative balkanskih držav. Kaj bi zamogle balkanske države, ako bi bila Avstrija in Rusija enih misli? Omega zgodovinskega dne v Buhlavi v septembru 1908 se je začela dvigati zora balkanskega preporoda. Ambicije Aehrenthala in sovražstvo ruske vlade sta bila oba činitelja, ki sta dajala Balkancem prsto roko. Balkanska zveza je morala od samega začetka stremiti z vsemi sredstvi za popolno zmago. S silno energijo so Balkanci pripravljali to zmago. Kaj so zamogle pisarne velesil napram temu divjemu izbruhu mladih moči!? Avtor pravi, da še ni bila nikdar nobena borba začeta s tako soglasnim članom prebivalstva, ki je bilo pripravljeno doprinašati največje žrtve. Oficialno Avstrijo se najhujše zadele balkanske zmage. To je zmagoslavje Slovanstva. Včeraj še zasmehovana državnica dokazuje svojo življenjsko sijo z grozovitimi vojaškimi uspehi. Čez noč je nastala velevlast, ki se

more meriti z ono Habsburžanov. Usoda Turčije je opasna vsem konglomeratom ras in narodnosti. Tudi za Rumunijo so ti dogodki usodepolni. Rumunija je bila ponosna na svojo vlogo predstraže civilizacije na iztoku. Norčevala se je iz svojih malih slovanskih sosedov in sedaj so ti paglavci od včeraj povsem razbili prejšnje politično ravnotežje na Balkanu, ki je bilo Rumuniji tako po godu. Rusija je radostno presenečena vsled balkanskih zmag in Francija je zadovoljna, da tudi slovanstvo razpolaga z velikimi življenjskimi silami.

Kaj preostaja sedaj Avstriji, ki ji je odrezan pot proti Solunu? Odslej stremi Avstrija z vsemi silami za to, da Srbija ne sme ostati ob Adriji. Avtor pravi — mi seve temu ne verujemo — da je ta načrt brezdvomno prav spreten. Albanija je bila od nekdaj vzrok še hujšim konfliktom, nego so oni, ki jih ustvarja iredentizem. V Monci in Opatiji je prišlo do sporazuma. V Opatiji si je l. 1904. izposlovala Italija, da se ne sme v Albaniji kršiti načelo status quo. Podlage za avstrijsko-italijanski sporazum so bile torej dane, ko so se začeli razgovori v Pizi in San-Rossore. Uspeh razgovorov je bil, da se naj ustvari nevtralna Albanija in da se odreže Srbija od morja. Pa ta politika je bila za Avstrijo jako draga. Vojaški izdatki so oslabil državne finance in zunanja politika obeh Avstrijo vladajočih narodov je povzročila pravo finančno paniko. —

Ni dvoma, da se slovenska politična literatura lepo razvija. Kljub silni politični in narodni depresiji in občni dekadenci praktične politike se še nikdar ni pisalo toliko o problemih političnega življenja, kakor sedaj. Naše leposlovje hira, da že ne more bolj, literati in romanopisci so prenehali biti izključno odločilni v našem

kulturnem življenju. Družabni vpliv se vedno bolj koncentrira tam, kjer nimajo mnogo smisla za artistske finese in kaprice bohême. Opažamo, da se leposlovje vedno bolj umika v ozadje in z njim tudi neizogibna filologija, v ospredje pa stopajo vedno bolj družabni problemi, kakor jugoslovanski in socialni, oba pa s široko zasnovano narodno glavno potezo. Kje so časi, ko se je slovenska mladina še navduševala za proizvode izvestnega slovenskega modernega pisatelja, ko se je klanjala maliku pretiranega artizma?

Te uvodne besede karakterizirajo občno smer razvoja. Furlanijeva knjiga*) o politiki sicer zasluži, da izrečemo svoje priznanje avtorju, pa vendar ona ni izraz pravkar omenjenih teženj. Dolgovezni naslov se ne odlikuje po posebni točnosti in knjigi manjkajo tudi oni vidiki, ki bi dali temu spisu posebno značilno črto. Knjiga je kolikor toliko napisana in usum delphini, namenjena je kot politični katekizem v prvi vrsti pristašem štajerske narodne stranke. Gotovo pospešujejo taki spisi politično izobrazbo, ne odpirajo pa novih horizontov.

Da je današnja država plod omike današnjih dni, je nova državna teorija, kakršne doslej še nismo čuli, dasi so državoslovci že na vse mogoče načine tolmačili postanek države. Ta nekoliko izgrešena definicija nas je naravnost presenetila. — Načrt Furlanijevega spisa je sledeči. Razpravlja najprej o liberalizmu, potem o klerikalizmu, socializmu, krščanskem socializmu, štajerski narodni stranki, konzervativizmu, demokratizmu in mirovnem gibanju. Pisatelj namerava

*) Ljudevit Furlani: O najvažnejših političnih in socialnih strankah in strujah ali kratek uvod v praktično politiko. Zvezna tiskarna v Celju, 1912. str. 142. „Ljudske knjižnice“ zv. VI-X.

govoriti o najvišjih idealih dotičnih političnih in socialnih struj.

Razpravljajoč o liberalizmu pravi avtor, da je samo skupnost pravi gospodar nad svobodnim človekom (st. II). Pa vprašajmo se, kaj je s človeško svobodo, ako je celokupnost njen gospodar.

G. avtor, ki živi na Angleškem in je tam uprav na vrelcu vse politične kulture in napredka, bi nam zamogel obširneje karakterizirati parlamentarizem in druge važne pojave ustavne evolucije. Pa o ustavnih vprašanjih izvemo v tej knjigi prav malo. Radi tega ne more ta knjiga imeti značaj kakega občnega ustavoznanstva, ne značaj tega, kar imenujejo Nemci „Bürgerkunde“, niti ni resničen uvod v praktično politiko.

V poglavju o Narodni stranki razpravlja avtor o slovenskem narodnem programu. Misli, ki jih razvija avtor, se povsem ujemajo z onimi stereotipnimi pojmi o „Združeni Sloveniji“, ki pa niso prav ničesar prispevali k rešitvi problema. Popolnoma pa pogrešamo v tej knjigi, ki je posvečena slovenski politiki, razmišljanja o najvažnejšem slovenskem problemu, jugoslovanskem vprašanju, kakor tudi o narodni obrambi. To je velik nedostatek te knjige. Slovenska politika preteklosti ni v posebnih časih pri avtorju. Njegova kritika na st. 74. je precej neopravičena. Ne sme se našim prednikom očitati tega, česar niso dosegli; saj je ta konto vendar v precejšnji meri aktiven v primeri s politično mizerijo sedanosti.

Vkljub velikim nedostatkom ni dvoma, da bo Furlanijeva knjiga lep prispevek k politični izobrazbi Slovencev. Ne vem sicer, ali bo ta knjiga, kakor pravi izdajatelj „Ljudske knjižnice“, „politični katekizem za vodilne osebe v našem življenju“, pa prispevala bo gotovo v izdatni meri, da bo politična izobrazba širših krogov

večja, nego je sedaj, — če jo bodo čitali.

B. V.

Koncem l. 1912 je izšla na Dunaju brošura slovenskega rojaka o Stari Srbiji in albanskem vprašanju.* Namenjena je nemški publiki, vsebuje veliko zgodovinskih, zemljepisnih in narodopisnih podatkov, s katerimi dokazuje, da je Srbija upravičena obdržati vsaj severno Albanijo (stara Primorje), da je vsa stara Srbija pretežno srbska in ne, kakor govore albanofili nemški listi, pretežno albanska, ter da leži v interesu Jugoslovanov in Avstrije, če pospešuje naša zunanja politika ta proces razširjenja srbske moči, namesto da se moti z Albanijo, ki itak ne obeta ničesar dobrega ne za Srbijo in Balkan, ne za Avstrijo in evropski mir. Za nas, ki ne poznamo — sramotno je to priznanje, pa resnično — malodane nič srbske zgodovine, izvzemši imena carjev in junakov s Kosovega polja in pa Kraljevića Marka, je posebno važna niz zgodovinskih podatkov ali vsaj navedb, zlasti o srbski srednjeveški kulturi (slikarstvo, arhitektura, pravo). Avtor ne priznava Albaniji značaj naroda. Kritika je to grajala, češ, kaj Slovenci pred stoletji nismo bili narod, ko tudi nismo imeli knjižnega jezika? Ta „aequum et justum est“ je pa izgrešen. Slovenci smo bili narod tudi pred Trubarjem, saj smo imeli svoje vojvode, svoje pravo, se zavedali tega, in se razvili že preko konglomerata gruč in rodbin; mi smo imeli svojo zgodovino, le ne poznamo je sedaj. Albanci pa tega v taki meri niso nikdar imeli, in kar je glavno, oni so od nekdaj do danes živeli v gručah in rodovih, torej niso bili in niso narod,

* Dr. Niko Županić (K. Gersin): *Altserbien und die albanesische Frage*. Wien 1912. Brüder Susehitzky. Str. 55. Druga neizpremenjena izdaja.

marveč le pleme; imeli niso in nimajo niti enotnega jezika, ampak dve drugo drugemu nerazumljivi narečji. Ali imajo bodočnost, bomo videli. Do danes je njihov razvoj bistveno drugačen, nego je bil pri nas. Vsekakor pa prihaja to vprašanje v upoštevanje glede „Primorja“, kjer brezuvetno soglašam z avtorjem. —

Nekaj mi je na tem spisu posebno ugajalo: Der Hafen von Solun, Vilajet Bitolj. Mi žal nismo vajeni čitati slovanskih imen v nemškem tekstu, — avtor „Stare Srbije“ je častna izjema in vredno je ta pojav izrecno omeniti za vzgled.

V. K.

Politična ekonomija.

Državni dolgov. Budget za 1913. Mali finančni načrt. Izseljevanje in Canadian Pacific Railway. Literatura: Norman Angell, „Pogrešeni račun ali kaj pridobiš z vojno“.

Državni dolg. Javnopravne korporacije morajo kriti izredne potrebsčine z izrednimi prejemki, bodisi z izrednimi davki, znižanjem aktiv (prodajo premoženja) ali pa zvišanjem pasiv (najetjem posojil). Gospodarstvo države (in drugih javnopravnih korporacij, dežel, občin itd.) je navezano na javni kredit, ki je docela enakovredno, v mnogih slučajih boljše gospodarsko sredstvo, nego zvišanje davščin, dokler se pridrži kredit za zakonito kritje izrednih izdatkov. Država najame posojilo bodisi doma, če je njeno narodno gospodarstvo dovolj razvilo, ali v inozemstvu; v pr. em slučaju bodisi iz neproduktivnega odvečnega kapitala (Francija) ali pa — včasih na škodo produkciji svojega narodnega gospodarstva — iz produktivnega kapitala. Finančna politika države mora skrbeti, da se takó izposojeni kapital bodisi zasebno -, bodisi državnogospodarsko prinosno naloži. Končno poznamo izredna posojila, n. pr. v kritje primanjkljajev, vojna posojila itd.

Državni dolgov so ali po upravnopravni razdelitvi upravni ali finančni; po finančno-tehnični razdelitvi:

I. Viseči dolgov (schwebende Schuld):

- 1) dolgov iz tekoče uprave (poštne hranilnice, vojne uprave, javnih del itd.)
- 2) plačilni zastanki
- 3) posojila tekoče finančne uprave na kratke obroke.

II. Fundirani dolgov ali državná posojila:

- 1) povračni dolgov (Tilgungsschulden)
 - a) po zakonitem vračilnem načrtu
 - b) po pogodbenem vračilnem sistemu
- 2) rentni dolgov (brez dolžnosti vračila)
 - a) neodpovedljive ali večne rente
 - b) odpovedljive rente z vračilom izposojene nominala.

III. Državni papirni denar:

- 1) vnovčljivi papirni denar
- 2) nevnovčljivi papirni denar s prisilnim kurzom ali brez njega.

Upravni dolgov niso nobena posebnost državnega gospodarstva, marveč se nahajajo povsod; to so dolgov, ki nastajajo iz vodstva gospodarstva samega, — izvzemši seve finančno upravo. Upravni dolgov izvirajo iz raznih kreditnih operacij državnih organov (najemščina, sodni in pupilni depoziti, uprava javnopravno organiziranih zavarovalnic, poštne hranilnice itd.). Za najetje upravnih dolgov zato ni potrebno zakonito pooblastilo, ker spada tako najetje v splošno ustavno

in upravopravno kompetenco dotičnih oblasti. Važno je le, kedaj smejo oblastveni organi najeti posojilo in v koliki meri, ter da se dolgovi državne uprave ne pomešajo z dolgovi finančne uprave. Finančne dolgove najame finančna uprava, bodisi da si priskrbi izrednega kritja državnih izdatkov (večinoma fundirani dolgovi), bodisi da olajša blagajniško izvršitev državnega gospodarstva v teku določene finančne dobe (periode), t. j. da hipoma izjednači izplačila z vplačili ter popravlja razlike med nepričakovanim upadkom vplačil in prirastkom izplačil mimo proračuna. Za najetje finančnih dolgov je potrebno zakonito pooblastilo, bodisi v finančnem, bodisi v specialnem zakonu. Pri visečih, na kratko dobo najetih posojilih se smejo izdati do najvišjega zneska in določenega roka zakladne listine, ki se potem placirajo na javnem denarnem trgu. Za nepričakovane dogodke se najamejo posojila z vladarjevim soglašanjem navedbenim potom, potrebna pa je naknadna zakonita indenniteta (državnozbornsko odobrenje). Viseči dolgovi se razlikujejo od fundiranih po namenu, časovni dobi in upravopravni organizaciji najetja. Viseči dolgovi krijejo zapadle obveznosti, so torej bodisi upravni, bodisi finančni, kar je odvisno od pravnega značaja dotične obligacije. Zaradi kratke zapadlosti in odpovedljivosti mora zdrava finančna politika omejevati viseče dolgove na kar najnižjo mero, če pa narastejo, jih mora izpremeniti (konvertirati) v fundirane. Viseči dolgovi krijejo slučajne plačilne zastanke, zlasti pa omogočujejo vsakdanje gospodarjenje države in uresničujejo budget ter nadomeščajo kopičenje visokih razpoložnin v državnih blagajnah z menjicami, katere eskomptira finančna uprava, ali pa z odprtim kreditom pri bankah, zlasti velikih notnih bankah (Avstroogrška, nemška itd.); te

banke eskomptirajo ali prevzamajo obligacijske tzv zakladne listine, na katere dajejo kredit ali predujem. Fundirane ali državne dolgove (v ožjem smislu besede) imenujemo one, katere najame država v kritje izredne finančne potrebščine za posebne, večinoma trajne izdatke za daljšo dobo ali pa sploh brez vračilne dobe. Fundirana posojila so definitivno urejena in opremljena z obrestnimi termini ter tvorijo glavni del državnih dolgov; v modernih državah kažejo naraščajočo tendenco; vračati bi se morala sistemno po določenem načrtu. Fundirani dolgovi so torej vedno finančni dolgovi. Država najame bodisi prostovoljno bodisi prisilno posojilo, prvo na denarnem trgu po enakih načelih, kakor vsak zasebnik, t. j. v svobodni konkurenci, drugo prisilnim potom pri vseh ali le nekaterih vrstah državljanov. Prisilne dolgove imenujemo tudi „davčna posojila“, ker se bližajo po svojem bistvu izrednim davščinam od premoženja; prisilni dolgovi so redki in potrebni le v kritičnih časih.

Govorimo še o povračilnih rentah, loterijskih in premijskih dolgovih, nadalje o konverzijah, konsolidacijah, arrosiranju dolgov, papirnih in knjižnih dolgovih; govorimo o latentnem in o formalnem bankerotu (repudiaciji, v Avstriji 1811, 1816, 1818, v Rusiji 1839 itd.); upniki izvršujejo s pomočjo svojih držav nad zadolženo državo finančno kontrolo (Turčija, Grška). Parlamentarne komisije nadzorujejo upravo državnih dolgov, zlasti skrbne, da se posojila najemajo, obrestujejo in vračujejo, da se državne obligacije izdajajo ali kasirajo, da se izdaja ali pa uničuje državni papirni denar, vse to v smislu zakonitih in odredbenih predpisov. Podrobnosti vračila posojila se določijo navadno že ob najetju. Vračilo mora biti resnično, ne le navidezno. Država vračuje navadno del dolžne glavnice ali pa prebitke

iz proračuna, včasih konvertira dolgove in reducira obresti. Poznamo svobodno vračanje in vračilne fondе, za olajšanje svobodnega vračanja vračilne blagajne. Sistem vračilnih fondov se ni obnesel. Zgrajen je na misli, da dobi uprava državnih dolgov letno dotacijo, s katero nakupi vsako leto določeno število državnih zadolžnic, ki se obrestujejo nadalje v korist fondu. Vsakoletne obresti se prištejejo dotaciji, tako da se fondovo premoženje naglo in progresivno množi; s tako avtomatično naraščajočim fondom se dolg avtomatično odtehta in vrne. Mislilo se je sprva, da bo tak fond, — samostojna pravna oseba, ki prevzame dolg in vračilo nase — mogel pričrnsi z višino 1% najetega posojila in pri obrestni meri 3, 4 ali 5% vrniti celo posojilo v 47, 42 oz. 37 letih! Resnično vračilo se pa zelo razlikuje od računskega. Fondovi prebitki niso konkretni, marveč le fiktivni; popolnoma pa fond odpove, če se kontrahirajo med vračilno periodo novi dolgovi.

Svobodno vrača država svoje dolgove, če je vračilo odvisno od razpoložnine ali prebitkov državnega gospodarstva; vračilo postane odvisno od dobre finančne politike države in je tako največjega pomena za državno gospodarstvo.

Z avstrijskim državnim dolgom se peča debela skoraj 600 strani obsežna spomenica: 50 let državnega dolga 1862—1912¹⁾. Ta spomenica je tem važnejša, ker jo je izdala parlamentarna organizacija, je torej eminentno državljanskega pomena za vsakogar. Za nevesče dodam na tem mestu (po Berna-

tziku) kratek ekskurz, ki se nanaša zlasti tudi na zakonitost državnega zadolževanja v Avstriji in na avstr. terminologijo.

Po februarskem patentu (26/2. 1861) državni zbor ni imel pravice dovoljevati budget, marveč ga le „pregledati“; zlasti ni mogel vsakoletno dovoljevati davkov; pač pa je vseboval klavzulo, da se naj veljavni davki plačujejo, dokler jih ne izpremeni zakon, t. j. akt volje vseh treh zakonodajnih činiteljev (poslanska & gosposka zbornica, vladar). Ta klavzula je ostala tudi še v vladni predlogi od 1867 ter je bila odstranjena še le po hudem boju poslanske z gosposko zbornico. S tem je bilo tudi za Avstrijo (iz belgijske ustave) sprejeto temeljno načelo „parlamentarne monarhije“, [toda brez zadnje posledice, kakršno imajo Belžani, da sta brambni in davčni zakon leges annuae, perfektna in obvezna še le s vsakoletno parlamentarno odobritvijo].

Akti finančnega gospodarstva, kakor budget, konverzije itd. se uzakonijo po pravni navadi (ne po zakonitem pravu) s formalnim zakonom, izvzemši absolutorij, katerega prizna parlament z navadnim sklepom potem, ko je vrhovni računski dvor pregledal račune. Od l. 1893 do danes, torej celih 20 let, se parlament ni poslužil te pravice! Notranja zgradba budgeta parlamentarno sploh ni urejena. Posameznosti, n. pr. prepoved „virementa“, t. j. ugasnitve kreditov v določeni dobi, ureja letni finančni zakon. (L. 1908. je bil zopet po dolgih letih sprejet redni finančni zakon, pravočasno pa že nismo imeli rednega finančnega zakona od l. 1876, t. j. celih 37 let. Tudi sedaj živimo od provizorija).

Kaj pomeni beseda „posojilo“ („Anlehen“)? Upoštevati moramo, da se parlamentarno delovanje ne omejuje na odobrenje najetja in konverzije posojil, marveč da spadajo vsi državni dolgovi pod trajno

¹⁾ Fünzig Jahre Staatsschuld 1862—1912. Denkschrift aus Anlass des 50 jährigen Bestandes einer parlamentarischen Kontrolle der Staatsschuld im Auftrage der Staatsschuldenkontrollkommission des Reichsrates verfasst von k. k. Sekretär Dr. Jos. Püregger; Wien, 1912. Druck der k. k. Hof. u. Staatsdruckerei.

nadzorstvo „Kontrolne Komisije Državnih Dolgov“ (v bodoče okrajšano v K. K.) V praksi ima država mnogo dolgov, ki niso „posojilo“ (ozir. izposojilo), ki torej ne potrebujejo z a s e posebnega zakona (da si dozna parlament zanje o priliki posvetovanja in sklepanja o budgetu), ki se pa morajo vendar naznaniti K. K.

Razlikujemo :

1. Izposojila. Za nje potrebujemo specialnih zakonov. Izposojila so posojilna opravila, torej spadajo pod to zaglavje fundirani in viseči dolgovi, pa tudi predujmi, izdajanje „blagajniških nakaznic“ (Kassenscheine) z zastavljanjem državne lasti, ali brez tega. Poznamo pa tudi viseče dolgove, ki niso posojila, n. pr. kavicije, depozite in vloge pri poštni hranilnici.
2. Resortni dolgovi nastajajo iz pogodb, ki ne spadajo v posojilna opravila, torej iz kupnih in najemnih pogodb, iz katerih dolguje država kupnino ali najemnino. Prej navedeni dolgovi so torej finančni, sedaj navedeni pa upravni, za katere ni treba specialnega zakona. Pač pa morajo — načeloma — biti na splošno dovoljeni v budgetu.
3. Anuitetni (letni) dolgovi so taki upravni ali resortni dolgovi, ki se vračajo v več letnih obrokih, kakor n. pr. pri večjih investicijah (zgradba tržaških luk itd.); specialen zakon je zanje potreben le, če je potreben za celo v to svrhu najeto posojilo, ne pa tudi, če je bil izdatek odobren že v budgetu.
4. Specialni dolgovi so posebna kategorija državnih dolgov, bodisi da tvorijo v računu posebne postavke, bodisi da izvirajo iz posebnih računov s kako banko ali fondom, bodisi da so poseben tip dolga z lastnim borznim kurzom, n. pr. posojilo za regula-

cijo Donave ali od države prevzeti dolgovi železnice itd. Taki dolgovi potrebujejo seve tudi posebnega zakona. —

Spomenica ni, — kakor priznava sama v predgovoru — finančno-znanstvena monografija v strogem smislu besede, ker ni sprejela vsega materiala in extenso, marveč je zabeležila samo najmarkantnejša mesta ter tako postala „priročnik za vsakdanjo parlamentarno rabo“. Pa ravno to omejevanje na najvažnejše podatke jej daje posebno vrednost za laika, ki se hoče v kratkem seznaniti z zamotanostjo avstro-ogrškega državnega dolga, kakortudi za praktika, ki se hoče informirati, kako se je tekom polstoletja izpreminjala kameralistična praksa do sedanje, sicer moderne, če tudi ne še najmodernejše avstrijske prakse. Iz podatkov spomenice vidimo jasno največji nedostatek avstrijske države: dualistično ustavo, ki ni na finančnem polju nič manj usodna, kakor na socialnopolitičnem, državnopolitičnem in narodopravnem.

Vojna in ujme so prisilile staro birokratsko vlado, da se je obrnila l. 1761 za kredit na „narod“ ter izdala obligacij za 18 milij. gld. Obligacije je podpisal poleg centralnih uradov tudi po en zastopnik stanov (staležev). L. 1810 je na predlog predsednika „dvorne komore“ grofa O' Donella prišla emisija državnega papirnega denarja pod kontrolo „Plačilne in vračevalne deputacije“ (Einlösungs- u. Tilgungs-Deputation), obstoječe iz 10 zastopnikov staležev in 3 zastopnikov trgovskih mest Dunaj, Praga, Pešta. S patentom 22/1. 1817 se je ta deputacija izpremenila v „Vračevalni fond“ (Tilgungsfond) s kapitalom 52 milij. gld in letno dotacijo 1·5 milij. gld. Pri vsaki novi zadolžitvi se ima dotacija povišati za 1% posojilne glavnice. Ko je l. 1824 temeljna glavnica vračevalnega fonda dosegla 209.963 milij.

gld z letnimi obrestmi 7,285 milij. gld in letno dotacijo 7,5 milij. gld, se je letna dotacija sistirala, — bila je itak mogoča le z novimi posojili! — ter so se dohodki fonda omejili na zapadle obresti plačanih obligacij, na skupiček prodanega državnega premoženja in na slučajne dohodke, zlasti na 1%. „davek“ od bodočih posojil. Do l. 1847 je znašalo imetje fonda 190,770 milij. gld, drugi dohodki pa 8,333 in 1,888 milij. Od l. 1848 naprej so se (minister Kraus!) porabljali dohodki fonda za splošne državne izdatke. S patentom 23/12. 1859 se je (min. Bruckl!) ta dejanski stan uzakonil ter se namesto Vračevalnega fonda ustanovila Komisija državnih dolgov z dvema zadačama: 1. ugotoviti tačasno premoženjsko stanje razpuščenega fonda, 2. nadzorovati izbris državnih obligacijskih papirjev (efektov) tega fonda iz knjig blagajne državnih dolgov, 3. intervenirati pri javnem plačevanju teh obligacij, in 4. poročati vladarju. V podrobnosti naziranj, debat, posvetov in sklepov te komisije kakortudi njenega sodelovanja s finančnim ministrstvom se na tem mestu seve ne moremo spuščati. Komisija je ugotovila tedanji drž. dolg na 4,536,143,064 K 38/2 h z letnimi obrestmi 198,931,895 K 18 h! Za tisto dobo, pred polstoletjem, ogromna svota! Ta dolg je temeljil na 101 vrsti obligacij s 107 pododdelki!

To je bilo v dobi absolutizma. Oktobrski diplom (20/10. 1860) ni omenil kontrole drž. dolga, pač pa je §. 10. litt. c. februarkega patenta odkazal državnemu zboru „vsa opravila državnih financ sploh; zlasti državne proračune, pregledovanje drž. računskih zaključkov in rezultatov finančnega gospodarstva, najetje novih posojil, konverzijo obstoječih dolgov, prodajo, izpremembo ali obremenitev državnega nepremičnega premoženja, zvišanje sedanjih in uvedbo

novih davkov, davščin in pristojbin“.¹ Posle prejšnje komisije državnih dolgov je prevzela sedaj ustavna komisija za kontrolo državnega dolga (4 člani iz poslanske, 4 iz gosposke zbornice) na podlagi tzv. kontrolnega zakona (1862). Takoj se z ustavno dobo prične borba med napredkom in reakcijo: Komisija hoče nadzorovati ves državni dolg, finančna uprava pa jej hoče odtegniti viseči dolg. Ob trdovratnosti ministra Plenerja, kateremu je stala ob strani tudi gosposka zbornica, so se stremljenja komisije in poslanske zbornice razbila: Delokrog komisije je ostal v praksi zelo ozek. Enake važnosti je tudi spor o kontrasignaturi, ter o vprašanju, kaj so fundirani (konsolidirani) in kaj viseči dolgov. Izvajanja n. pr. na str. 27—51 so za vsacega politika velike važnosti, ker kažejo za vso dobo centralni urad v borbi s parlamentarno institucijo. Kolikor je na tem prostoru izvlečkov iz govorov raznih poslancev in ministrov, se poučimo iz njih o duhu parlamentarizma, pa last not leašt o mnogo višji moralni stopnji tedanjega avstr. parlamenta od sedanjega; za bodočega zgodovinarja avstrijskega parlamentarizma vsebujejo ta izvajanja mnogo navodil, ker se nikjer ne vidi tako jasno nasprotje med narodnim zastopstvom in birokracijo, nego v vprašanih državnega gospodarstva, ki je, žal, ne le širšim in najširšim, ampak tudi krogom razumništva zapečateni knjiga. Samostojnost finančnega ministrstva se nadaljuje do leta 1865, ko se zaradi sistiranja ustave parlamentarna kontrola formalno odpravi. Vendar to formalno prekinjenje kontrole ob sebi ni škodovalo; odgovornost vlade napram državljanom je postala tako važno temeljno načelo, da se je kontrola nadaljevala tudi v dobi sistiranja ustave 1865—68,

¹ Glej ekskurz zgoraj na str. 189—190.

četudi v tej dobi kontrola ni bila konstitucionalna, marveč je imenoval člane komisije vladar in se kontrolna komisija ni toliko borila z nadzorovancem. Za zgodovino državnega gospodarstva pred l. 1868. je sila zanimiv vpogled v nastajanje finančnih zakonov. L. 1859—62 je najela država „narodno posojilo“, l. 1864 premijsko posojilo in srebrno posojilo. Leta 1865. je poslanska zbornica sprejela naziranje, da spadajo depotni (zastavni) dolgovi, t. j. viseči dolgovi, pod kontrolo komisije, katero naziranje je prodrlo šele po hudih debatnih bojih s finančnim ministrom, ki je naznanil poslanski zbornici, da sta nad njo še gosposka zbornica in vlada! Sistiranje ustave je to pot prekinilo nadaljno konstitucionalno stremljenje poslanske zbornice in komisije, vazen pa je pasus iz grajalnega govora poslanca Giskre: „Pač malo pravne vede ti je treba, in razumel boš, da se pravi uničiti bistvo vsake kontrole, če izjavi nadzorovalec nadzorovalcu, češ, tvoji sklepi niso merodajni....“

Iz periode skupne države so menda najvažnejši finančni posli tzv. bančni akti, t. j. ureditev razmerja med državo in notno banko in ureditev valute. Fin. min. Plener je le nadaljeval Bruckovo delo (čegar najvažnejši del je bilo znižanje novega 2% dolga od 133 milij. na 99 milij. in sicer z uporabo vrednostnih papirjev razpuščenega Vračalnega fonda, ter vračilo 200 mil. glđ). L. 1861. je Plener naznanil vladne predloge o novi uredbi razmerja države k notni banki; po dolgih debatah je bil sprejet zakon z dne 27/12. 1862, s katerim je dobil finančni minister pooblastilo skleniti z banko (zakonu priloženo) pogodbo o podaljšanju njenega privilegija, o njenih novih statutih in novem reglementu ter o uravnavi dolga med državo in banko. (L. 1863 je bilo novo razmerje že sprejeto in pravomočno).

Iz vnovčenja dunajskega papirnega denarja preostali dolg 36,914.953 mil. glđ se obrestuje po 2% ter vrne v 4 enakih letnih obrokih od konca dec. 1863 do 1866, državni dolg 20 mil. glđ srebra se ne obrestuje ter se vrne v srebru in devizah tako, da je prva polovica plačana najdelj do konca 1865, druga pa najdelj do konca 1866; razven tega je dolgovala država 77,8 mil. in 87 mil. glđ (kriti s posojilom iz 1860 ozir. z državnimi posestvi). Iz skupne svote se je izločilo 80 mil., katere je banka pustila državi, dokler ne poteče ta (takozv. tretji) privilegij, le da plača država letno 1 mil. glđ v dopolnitev 7% bančne dividende; ostanek 108 mil. se ne obrestuje ter se vrne z dohodki na posojilo iz l. 1860 (60er Lose), s prodajo banki prepuščenih drž. posestev in plačilom finančne uprave, tako da je dolg plačan koncem l. 1866. Razven tega je bil določen način vračanja bančnih efektov državi ter s plačili tudi odtegotanje not iz prometa do one zakonite meje, ko so note krite v smislu statuta z gotovino. V srebru pričenja banka plačevati 1867., njen privilegij traja do 1876. Ta preuredba je bila za tisti čas moderno finančno delo prve vrste, ki dela vso čast toliko takratni zbornici kolikor finančnemu ministru.

S patentom 20/9. 65 je bila ustava sistirana, kontrolna komisija pa je še ostala v naprej na temelju zak. z dne 13/12. 62. Ker pa ni bilo več ustave in je dosedaj parlamentarna komisija izgubila pod nogami pravni temelj ter nekako obvisela v zraku, dejanski nadaljevaje svoje delo iz ustavne dobe, je izšel zakon z dne 27/10. 65, ki je pravno konstituiral ali imenoval novo 7 člansko „komisijo za kontrolo državnega dolga“, ki je bila prideljena neposredno cesarju, dobila (novum) imuniteto za svoje posle ter nalogo nadzirati tudi kratkoročna (viseča) posojila ter

protipodpisovati listine. V dobi obstanka te komisije je najela država 90 mil. gld srebrnega posojila v l. 1865 ter hipotekarno domensko posojilo 60 mil gld v l. 1866, beneško-lombardsko prisilno posojilo 1866. v znesku 12 mil. gld ter kreditno operacijo z notno banko v l. 1866 za 200 mil. gld, in sicer je dobila država 60 mil. predujma, za 90 mil. je bilo emitiranih državnih not, za 50 mil. pa 5% renta; treba je bilo plačati visoko vojno odškodnino 30 mil. gld, doma 17 mil., kurs pa je stal na — 58:58! Splošni državni dolg je znašal koncem 1866 celih 2.919,717.689 gld in l. 1867 nad 3 milijarde. Tu in v izgubljeni vojni 1866 je iskati glavnega vzroka (od avstr. strani) za zopetno uvedbo ustave decembra 1867. Seve je ta ustava bila tako potrjena, da bi morda bilo bolje počakati še nekaj let brez ustave ter poprej ukrotiti Ogrce, ki so zopet dvigali „razmršeno kariatiidsko glavo“. Finančna nagodba z Ogrsko 1867 je dotedanje finančne razmere države docela preobrazila, skoraj bi rekel zrevolucionirala, in izpremenila tudi kontrolo drž. dolgov.

Ogrom je bila vrnjena ustava že 17/2. 67, (nam še le decembra!) marca sta se finančni upravi obeh držav ločili. Zgodovina te nesrečne nagodbe ne spada tu sem; za ta referat so važni v izvršitvi zak. z dne 21/12. 67 in ogrskega čl. XII. iz 1867 z Ogrsko dogovorjeni zakoni o nekdanjem skupnem državnem dolgu, o kvoti skupnih izdatkov, o ureditvi „gospodarskih razmer“ obeh držav, od l. 1878 zakoni o skupni banki in od 78 o Bosni-Hercegovini. Spomenica podaja ob roki precej pregledno sestavljenega materijala lepo sliko one dobe, ko je avstr. državna zavest padla tako nizko. Pogajanja

so pa — po krivdi vlade — končala tako, da Ogrci ne priznajo „skupnega“ dolga, kakor ne priznavajo skupne države (Reich). Kesneje (1868) so se razni dolgovi unificirali s tem, da so se plačevale stare obligacije in sklepale nove; proces se je vršil dovolj hitro. L. 1869 se je unificiralo 2,314.090 efektov, dolg se je zvišal za 2.744,494.237 K. (Glej tabelo str. 261 spom.). 9 vrst dolgov je bilo od unifikacije izvzetih, ki se unificirajo še le sedaj.

Za kontrolo o upravi skupnega visečega dolga izbereta oba državna zbora iz sebe po eno kontrolno komisijo (6 članov, 8 namestniki), ki kontrolira, da svota državnih not in papirjev ne prekorači zakonite meje, nadzira zalogo in izdelovanje teh papirjev in uničenje razveljavljenih, nadzira upravljanje konsolidiranega dolga in neskupnega visečega dolga, z dolžnostjo protipodpisavanja.

Na str. 284—561 navaja spomenica razne finančne operacije od krize l. 1873 do l. 1912, skupaj devet naslovov novega državnega dolga, potem pomožno akcijo po krizi, regulacijo valute, konverzijo enotne rente l. 1903 in blokove rente v ogrski nagodbi l. 1907, 2 naslova resortnih dolgov in anuitete za tržaško luko in 6 naslovov visečega dolga ter podaja v kratkem pregledu izsledke finančnega gospodarstva od 1862 do 1912. Iz zgodovine kontrolne komisije teh 50 let je razvidno, da je opravila skupaj s finančno upravo precejšen kos dela ter tako dokumentirala svojo važnost za parlamentarno vplivanje na državno in narodno gospodarstvo in s tem svoj pomen za avstrijsko demokracijo. Tudi državni dolg se je v dobi 50 let precej „lepo“ razvijal („lepo“ v smislu, da se je to potrebno zlo sicer povečalo, da pa njegovi učinki niso tako škodljivi, kakor je kazalo pred polstoletjem). Tako vsaj trdi

¹⁾ Glej Žolger, Der oesterr. ung. Ausgleich, Leipzig, Duncker & Humblot 1911 in Bernatzik, Die oesterr. Verfassungsgesetze, Dunaj, Manz, 1911.

spomenica in pristavlja, da ne škoduje tej relativno ugodni sliki niti dejstvo, da se je v tej dobi zvišal državni dolg od 4.912,653.604 K na 12.372,127.299 K (nad 12 $\frac{1}{2}$ milijarde K!) ali za 151.84%. Kajti — to pravi spomenica — ne odločuje absolutno število, ampak značaj tega dolga: od skoraj 5 milijard dolga iz l. 1862 je bilo 826 $\frac{1}{2}$ mil. ali 16.8%, visečega (hitro plačljivega upravnega) dolga, od 12 milijard l. 1912 pa samo 225 mil. ali 1.82%. Splošni državni dolg se je zvišal od 4.912 mil. l. 1862 na 5.167 mil. l. 1912 ali le za 5.19%, in sicer zato, ker je od l. 1895 naprej bila le v l. 1901 in 1902 izdana k splošnemu državnemu dolgu spadajoča enotna notna in srebrna rentna kot vračilna rentna, druga sredstva za vračilo državnega dolga so se, pa dobila z emisijo kronske rente (kurs l. 1912 povprečno 89.50, letos pribl. 84!) Konsolidirani državni dolg (splošni in samoavstrijski) se je zvišal od 4.086,083.454 K l. 1862 na 12.147,036.381 K v l. 1912, torej za 197.28%, viseči dolg pa je padel od 826 mil. na 225,090.418 K, torej za 72.77%.

Iz obširnih tabel, ki so priložene delu, in na katere se nanaša tudi sklep spomenice, podam samo nekaj števil:

Leta	je bilo v kronah	
	konsolidiranega dolga	visečega dolga skupaj s 70% dolga v državnih notah
1862	4.086,083.454	826,570.150
1868	5.146,712.188	668,517.108
1908	9.912,530.898	61,437.353
1912	12.147,036.381	225,090.918
(koncem junija)		

Za te dolgove je bilo treba obresti:

Leta	v kronah		
	za splošni drž. dolg	dolg kronovin in dežel, zastopanih v drž. zboru	v s državni dolg
1862	220,637.251		220,637.251
1868	205,014.747	7,783.593	212,798.340
1908	211,740.243	187,526.271	399,266.514
1912	208,887.147	279,696.875	488,584.022
(koncem junija)			

Vkljub drugačni trditvi spomenice se torej iz teh števil samih ne vidi posebno ugoden razvoj državnega dolga; edini res ugodni pojav je konsolidacija drž. dolgov ter opravila komisije in finančne uprave pred ogrsko nagodbo. V isti dobi, ko se je državni dolg zvišal od 4.9 milijard K na 12.3 milijard ali za 151.84%, se je povišalo število prebivalstva (Avstrije brez Ogrske) od 19,163.152 na 28,831.030 ali za 50.45%, torej za 101.39% manj nego dolgovi, na glavo državljanja je prišlo v l. 1862 256.36 K dolga, l. 1912 pa 429.12 K

ali za 67·39% več. To imenuje spomenica „ein zweifellos ungünstiges Ergebnis“, — kar se sliši še vedno nekoliko evfemistično. V isti dobi so se dvignili prejemki iz direktnih davkov od 123,830.110 K na 403,397.290 K ali za 226·57%, iz indirektnih od 283,676.816 na 1.108,543.547 ali za 290·78%, na glavo torej

	direktni davek	indirektni davek
l. 1862	6·46 K	14·8 K
l. 1912	13·99 „	38·45 „

ali za 116·56 oz. 159·79% ! Skupno obdačenje se je torej pomnožilo za 207·10%, državni dolg s svojim 151·84% prirastkom je torej zaostal za obdačenjem za 55·26%. Ugodnejšo sliko nudi plačevanje obresti (glej zgorajšnjo tabelo): Od 100 K vplačanih davkov je šlo l. 1862 za obresti drž. dolga 54·14 K, l. 1912 pa 28·33 K; za posameznika je prišlo obrestnega plačila l. 1862 11·51 K, l. 1912 14·86. To razmerje je torej edino razmeroma še ugodno. Treba bi ga pa bilo primerjati z analogimi podatki Nemčije, Italije, Francije, Rusije, da bi se dalo na podlagi takega sinoptičnega primerjanja sklepati.

V zvezi s to publikacijo moramo pregledati ves gospodarski položaj Avstrije in ga podati vsaj v obrisih. Največja nesreča za Avstrijo je dualizem: naša država plačuje za skupne izdatke previsoko kvoto, katere zvišanje tekom časa je v zvezi z zaščitno carinsko politiko; avstrijska železniška politika mnogo zaostaja za ogrsko; tako se je pri nas ohranila južna železnica v zasebnih rokah, nekatere druge so se podržavile še le pred kratkim. Razdolževalna politika v obeh državah ni sijajna, zlasti še ni toliko kakor nič vrnjenega od 5 milijard K skupnega drž. dolga (1867). Do l. 1908 je bil vojaški kredit zadovoljiv, znašal je le ¼ skupnih stroškov, razmerje za poduk je bilo mnogo boljše. Tudi to se je v zadnjih letih docela

izpremenilo. Dobro pa je učinkovala — vsaj za nekaj časa — avstr. finančna reforma iz l. 1896 (ogrsko 1909); razmerje med direktnimi in indirektnimi davki se je v nasprotju z Anglijo in Francijo poslabšalo. (Glej gorenji izkaz). Sanacija otežuje že večkrat omenjena razkosanost države (poleg dualizma še dežele z lastnimi davki itd.) Vedno nujnejša postaja velika državna finančna reforma, toda v današnjih zunaj in znotraj zavoženih političnih razmerah ni niti misliti nanjo. Pomagamo si pač s krparijami, dočim smo od l. 1908 do 1913 zabredli v nove dolgove in z nerodnostjo v zunanji politiki uničili nebroj narodnogospodarskih dober ter si iznova izpodkopali kredit in nadomestili že itak upadajočo konjunkturo s splošno stagnacijo in depresijo. — Odkar je spomenica izšla, smo kontrahirali zopet dokaj novih dolgov, med njimi mnogo visečih. —

Avstroogrski delegaciji predloženi skupni budget za 1913 zahteva 493,400.322 K, proti 1912 več za 22 mil. K. Po odštetju prebitka carinskih pristojbin po 197,704.169 K ostane nekritih potrebščin 259,696.153 K, od teh odpade na Avstrijo 188,062.753 K, na Ogrsko pa 107,633.399 K. Samo vojno ministrstvo zahteva 18,301 mil. K ter 19 mil. izrednega kredita za izvršitev brambne reforme (2. obrok), 2 mil. pa podaljšanega kredita za novi topniški material; mornarica zahteva 2·5 mil. K rednega in 68,400 mil. K izrednega kredita za pomorsko oboroževanje za več let v naprej.

Vladna predloga avstrijskega finančnega zakona za l. 1913. preračunava vse državne izdatke na 3.137,202.566 K. 130 mil. te svote se krije s kreditnimi operacijami, drugo z davki po 3.007.481.539 K.

Oboroževanje, prestižna politika in depresija zadnje dobe so

še pospešile potrebo kriti rastoče in bodoče izdatke z novimi davki. Vlada je zato morala predložiti parlamentu tri finančne načrte, kojih najmanjši je pod imenom

mali finančni načrt

prišel resno v upoštevanje ter vzbudil veliko pozornost in mnogo debat v javnosti (se-ve ne v slovenski, kjer se takim vprašanjem, ki „morijo“, itak ne posveča pažnje). Novo predloženi davki pomenijo občutno nadaljnjo oteženje davčne moči trgovskih in obrtnih krogov, prihajajo torej v upoštevanje tudi za Slovence v precejšnji meri. Če pomislimo, da so meso, kruh in mleko v Avstriji dražji, nego v vsej Evropi, bi to sicer Slovence kot baje agraren narod moglo uzadovoljiti; toda to je napačen sklep. Mi nismo agraren, pač pa za 75% kmetijski narod, kar je nekaj povsem različnega. K temu pride splošna gospodarska stagnacija ter balkanska kriza, pomanjkanje ir. draginja denarja, zlasti zlata. Čas torej nikakor ni ugoden novemu obdačenju. Toda država rabi denarja, tem nujneje, ker si more dobiti kredita iz inozemstva le pod težkimi pogoji in ker ne kaže, da se bodo njene gospodarske razmere v kratkem znatno izboljšale. „Mali finančni načrt“ zato namerava dobiti denarja v državne blagajne, skoraj bi rekli „za vsako ceno“. Krparija, ker še ni mogoča širokopotezna v demokratičnem duhu izvedena finančna reforma. Dobra pa je na načrtu prva točka: Zvišanje davčne škode začenši s 10.000 K letnega dohodka za okrog 2,7% pa s progresivnim zvišanjem gori do 30% sedanje lestvice pri letnem dohodku 1.000.000 K. Letni dohodek med 1200 in 10.000 K bi se torej ne obdačil višje. Nova škala prične torej pri najnižjem dohodku 1200—1250 K z davkom 7,20 K ali 0,6% ter se poviša do 10.000 K na 265 K ali za 2,6%,

pri dohodku 10—11.000 K na 4700 K ali 4,7%, pri 96.000 K do 1.000.000 K letnega dohodka pa progresivno s 6,5%. Predlagalo se je tudi zvišanje davka prostega minima od 1200 na 1500 K. — „Moderna“ novost je davek na samce, državne prejemke hoče zvišati tudi novotarija, da se pri neenakih dohodkih ne računa triletni povprečni dohodek, temveč se obdači najvišji dohodek lanskega leta. Občuten udarec za uradništvo bi bila uvedba davka od plač, ki bi pri plačah 6400—8000 K znašal 0,4% ter se višal do 6% davka od plače 30.000 K in više. Ta davek bi se dal z demokratičnega stališča zagovarjati, zlasti mi Slovenci bi s to uvedbo ne bili posebno prizadeti. Največ nezadovoljnosti je pa — poleg veksatornega davka za samce in opustitve triletno povprečnice — vzbudil v trgovskih in obrtnih krogih nameravani oblativni upogled v trgovske in gospodarske knjige oz. listine po pruskem vzorcu (Francija in Italija sta tako določbo prepovedala, Anglija in Švica polagata večjo važnost na prisego, Ogrska je uvedla upogled za izjemne slučaje). Iz vzrokov trgovske morale, ohranitve kredita in obranjenja trgovske tajnosti so se vsi trgovski zastopi izrekli soglasno proti tej točki načrta; izpremenjenemu predlogu na fakultativen upogled se protivijo ravnotako, češ, ker bo fakultativni upogled, dasi bi po črki res ne škodoval, v praksi le pomenil le večno nadlegovanje in šikaniranje trgovca in obrtnika. — K tem izprembam na osebni dohodariji prideta davek na špirituoze in na vžigalice. Davek na špirituoze se ima zvišati za 50 K na hl. Ta davek bo najbrž prodrl, deloma ker ni prevelikega odpora proti njemu, deloma ker se bo najbrž l. 1917, ob novi nagodbi z Ogrsko, ves sistem obdačenja spirituoza itak izpremenil. Z davkom na vžigalice

se ogne drž. uprava nakupu tovarn, ki bi bil potreben pri uvedbi monopola. Finančni minister pričakuje iz reforme osebne dohodarine letni povečanje od 15—18 mil. K, še več pa iz uvedbe obligatornega upogleda v knjige. Država nujno rabi denar za uradniško pragmatiko in za dežele, kojih finance so na splošno desolatne (Češka, Goriška in Štajerska). Davek od spirituoz je dosedaj znašal 78 mil. K, od tega so dobivale dežele okrog 20 mil. Svota se bo zvišala morda na 120 mil. K, v koliko bodo deležne povečanja tudi dežele, še ni zagotovljeno. Z davka na vžigalice si obeta fin. minister dohodka 10—15 mil. K. Dostavljam, da bosta davka od spirituoz in vžigalic indirektna, obtežujeta torej široko maso konsumentov. Poleg zvišanja davka na visoko osebno dohodarino je simpatičen davek na šampanjec in na stave pri totalisaterju; za trgovce je važna kazenska amnestija glede doslej zamolčanih dohodkov. Vendar je to postranska določba. — Danes, ko to pišemo, še zadnja beseda o tem načrtu ni izrečena, verjetno je pa, da bo načrt uzakonjen še tekom aprila t. l., v bistvu neizpremenjen.

Izselsjevanje je za Avstrijo prava kalamiteta, zlasti od osemdesetih let naprej. Od 1880—90 se je izselilo iz Avstrije 200.000 oseb, od 1891—1900 nad 400.000 in od 1900—1906 565.000! Sedaj nam jemlje izselsjevanje nad $\frac{1}{3}$ prirodnega prirastka. Največ izseljencev je iz Kranjske, potem pride Galicija, Moravska, Šlezija in zopet alpske dežele (Štaj., Koroška ter nemške dežele). Od izseljencev kažejo Slovani visoko število nepismenih (Rusini 50%, Hrvati in Slovenci, ki se štejejo za en narod, 38%, Poljaki 33%). Prej se je obračal glavni tok izselsjevanja v Združene Države, v zadnji dobi se je precejšen del obrnil v Kanado in Argentinijo. L. 1906 se je izse-

lilo v Kanado 10170 ljudi, med njimi 7/10 Avstrijcev, priseljencev v Združene Države je polovica Avstrijcev, priseljencev v Argentinijo pa $\frac{2}{3}$, izvečine Poljakov.

Širjenje izselsjevanja je vzbudilo tudi v Avstriji nekaj skrbi. L. 1904 je bil izdelan zakonski načrt, s katerim bi se naj uvedlo varstvo izseljencev ter se obrnil njihov tok čez Trst, da imamo vsaj nekaj koristi, če že izgubimo toliko človeškega materiala: Wenn schon, denn schon! O načrtu se ni razpravljalo. Toda: L. 1906 — novejših podatkov nisem mogel dobiti — je šlo čez Trst le 8265 oseb, čez Reko 2643, čez Bremen in Hamburk pa 89.196, čez Anverso 22005, Amsterdam-Rotterdam 4794, Francijo (Havre, Marsilja) 5669 in Italijo (Genua) 3779 oseb! To nesorazmerje je dalo po mojem mnenju povod, da je država favorizirala konkurenco Canadian Pacific črte s črto Austro-Americane, saj vodita sedaj namesto ene razmeroma drage dve cenejši konkurenčni črti iz Trsta v Kanado s podvojenim voznim redom! Država je torej tu izbrala manjše zlo: Če že gredo našinci v tujino, naj gredo vsaj čez našo luko. Za Trst in tržaško luko ta korak vlade ni brez pomena. Seve, — ali se godi našim izseljencem bolje v Kanadi ali Združenih Državah, prihaja za našo vlado še le v drugi vrsti v upoštevanje, kar je pa vsaj razumljivo, če že ne etično opravičljivo. Polemika, ki se je vodila o tej zadevi v naših dnevnikih listih, je bila torej po očitkih in obrambi izgrešena. Treba pa je — in tu ima naša delegacija odprto široko polje — ustvariti zakon o zaščiti izseljencev, treba je zakonito omejevati lahko-miselno izselsjevanje ter iti z obsežnim zakonodajnim delom, zlasti glede razdolenja kmečkih posestev, notranje kolonizacije in razumne kreditne politike populacijskemu problemu na dno; pa vsa preven-

tivna sredstva odrečejo; ona morejo bedo le lajšati, ne pa odpraviti. Tudi sredstva kmetijske gospodarske politike niso panaceja, dokler ne bo v naši domovini dovolj kadečih se dimnikov, kjer bodo mase kaj zaslužile. To pa je v zvezi s podjetnostjo, kapitalom, konjunkturo in mednarodno politiko, torej s činitelji, ki nam Avstrijem v l. 1913 ne obetajo sijajne bodočnosti, Slovincem pa že celo ne. —

Z narodnim oz. državnim gospodarstvom je v zvezi celokupno življenje, zlasti — vsaj po veljavni teoriji in praksi — vse politično življenje. Vse socialne in politične teorije vključujejo gostobesednemu filozofiranju niso v bistvu nič drugega, nego teorija o gospodarstvu in njegovih premenah; niti najnovejša energetska filozofija, ki se naslanja na prirodoslovje, ni v bistvu nič drugega, nego moderen poizkus rehabilitirati prirodopravne spekulacije o človeškem gospodarstvu. V zadnji dobi čutimo velike gospodarske izpremembe, ki so v tesni zvezi s težnjo politične ekspanzije; leta že visi nad Evropo oblak nasprotja Made in England in Made in Germany, Maroko, pa Avstrija — Balkan. Industrijalizacija brez demokratičnosti je povzročila krize in depresije na evropskem severozapadu. Tesnoba leži nad Evropo, ko se razvijajo problemi v krize. Ni čuda, da rastejo spisi o tem predmetu, kakor gobe po dežju. Lani je vzbujal pozornost spis Gerharta Hildebranda o omajanem industrijalizmu, ključ delavca in kmeta proti pretirani industrijalizaciji, ki ne temelji na poljedelstvu. Letos pa vzbuja pozornost Normana Angella spis „The Great Illusion“, ki je doživel sproti več izdaj ter izšel končno v 17 izdajah raznih jezikov po celem svetu.*)

*) Izmed slovanskih jezikov je do sedaj prišla v upoštevanje le ruščina. Pred

Po navadi ne zaupam preveč spisom, katerim je privit tolik reklamni aparat ocene 48 listov, in sicer angleških iz Anglije, Združenih Držav, Kanade, Avstralije, francoskih in nemških, političnih, finančnih in vojaških, da nistem postal pozoren, ko sem opazil, da se sklicujejo na ta spis baje tudi možje, kakor Lloyd George, Jean Jaurés, Edward Grey, On, Beaufort, Hughes in druge znane in važne osebnosti. Tudi sem se spomnil začetkom čitanja na Ogrisov referat o nemškem gospodarstvu v eni lanskih števil „Vede“, kjer je referent napisal izvajanja, v mnogem slična avtorjevim. In danes moram reči, da mi ni žal lekture, ker se mi spis zdi dobro sredstvo za razširjenje mirovne misli, četudi ne soglašam s pretirano hvalo nekterih časnikarjev. Evo v naslednjem kratke vsebine: Splošno evropsko, zlasti angleško-nemško oboroževanje se ne more nadaljevati in infinitum. Ali treba — kakor mislijo pacifisti, temeljem mednarodne pogodbe oboroževanje omejiti, ali pa se enkrat pošteno zlasati, nakar se začne mirni razvoj in celi circulus vitiosus iznova. Oborožujemo se pa, ker velja splošno naziranje, da temelji gospodarska moč na politični in da bo vojaštvo rešilo to, kar jemlje trgovec. Ker so tudi pacifisti tega naziranja in ker pričakujejo vso rešitev le v etiki in pa v povdaranju „kuge, lakote in vojske reši nas, o gospod“, velika večina pa in implicite oni sami priznavajo, da bi se z oboroženim konfliktom res dosegel kak realen uspeh, ni ves pacilizem vreden piškavega oreha. Splošno naziranje torej pravi: Finančna in industrijska stabilnost, varnost trgovine, skratka ves dobrobit nacije (v političnem

menoj leži nemška izdaja: Norman Angell, Die falsche Rechnung. Was bringt der Krieg ein? Vita, Deutsches Verlagshaus Berlin. Str. 260. Cena 1.50 K.

smislu) je odvisen od njene potence odbijati napade tujih narodov (držav) ter povečati svojo lastno moč in dobrobit na stroške teh tujih držav. To pa je optična prevara. Vzemimo slučaj, da napade in premaga Nemčija Anglijo. 1.) je s tem še ni fizično uničila, ker je to nemogoče v današnji dobi. Potem tudi ni uničila trgovske konkurence, kakor bi ne uničila trgovske konkurence nizozemskih trgovcev, če anektira Nizozemsko, ampak to konkurenco še le poveča, ker jo spravi v meje istega carinskega ozemlja. 2.) Če bi pa zmagujoča armada pri invaziji res uničila Britanijo, bi s tem uničila i Nemčijo, ker je nemški kredit tako tesno zvezan z britskim in sploh mednarodnim, da pade drugi s padcem prvega in da bi uničenje enega narodnega gospodarstva uničilo celo mednarodno gospodarstvo. 3.) Iz istega vzroka je dandanes nemogoče nalagati premaganim narodom velike vojne odškodnine, ker izgubi s takim ropanjem tudi domači kredit. 4.) Ravno tako je fizično in gospodarsko nemogoče prisvojiti si z oboroženo roko zunanjo in transportno trgovino družega naroda ali mu z vojnim brodomjem onemogočiti trgovanje. 5.) Bogastvo in dobrobit naroda nista odvisna od njegove politične moči. Belgija, Danska, Švedska so majhne države, pa razmeroma bogatejše od Rusije, Francije, Avstrije, Nemčije. 6.) Zavzetje britskih kolonij Angliji ne bi škodovalo, zmagovalcu ne bi koristilo, ker ostane razven politične oblike vse pri starem, politična oblika pa ni vzrok vojne, ampak trgovska konkurenca. 7.) Gospodarska konfiskacija je sploh nemogoča, politična pa ne prinaša gospodarskih prednosti. Če danes vzamejo nemški polki ves denar iz angleške banke, imajo jutri doma v Nemčiji run na vse banke in popolen gospodarski propad. Toda trgovina

in denar se ne izpodriva z dreadnoughti in polki, ampak le s trgovino in denarjem. Švica je v tarifni borbi premagala Nemčijo, britska Kanada kupuje vkljub britskemu brodomju več v Franciji in Belgiji, nego v Angliji. Trgovina in finance ne temelje na armadi, ampak na kreditu, t. j. na gospodarski varnosti naloženega in kreditiranega denarja, velika armada pa ni noben porok gospodarske varnosti, ampak morda ravno nasprotno. Tudi posedovanje kolonij je treba ocenjevati iz tega vidika. Dokler moremo kolonije izrabljati in stiskati tako, kakor so to delali Rimljani, in dokler te kolonije niso moderno razvite, imamo nekaj dobička od tega ropa; tako moremo n. pr. izkoriščevati črnce ter jemati zlato in slonovino, dasi se tudi ta roparski način, ki ni produktiven, maščuje; če pa govorimo o trgovsko tako razvitih „kolonijah“, kakor so britske, ki pravzaprav niso kolonije, potem ni govora o dobičku iz kolonij (da, celo izgubo ima fiskus ž njimi), ampak le o dobičku iz trgovine. Ta dobiček je pa odprt vsakomur. Zadnji dogodki, Agadir in dr., lepo dokazujejo vse te misli.

So pa še psihološki vzroki, na katere se sklicujejo pristaši vojne, češ, gre za narodno čast in gre za Darwinovo načelo, da je boj neizogiben in da bo ostal le tisti, ki je močnejši v tem boju držav za obstanek. Toda gospodarski in moralni nazor se vedno bolj bližata tudi v javnosti, dasi bi se bila morala že zdavnaj približati, s čemur odpadejo vsi psihološki vzroki, ki itak niso družega, nego „vrag, ki je obsedel človeštvo“ radi kakega malenkostnega vzroka (Prohaska, namišljeni prestiž), ona biološka analogija pa je naravnost neumna: Življenje je boj, pa ne moža proti možu, marveč moža proti prirodi. Vrana vrani ne izkljuje oči, pač pa se posluži svojega ropa, rop člo-

veštva pa je zemlja in ne človeštvo samo.

Evropsko mednarodno politiko treba reformirati, in sicer v smislu, da se tu navedeno naziranje razširi in postane splošno naziranje vseh narodov in državnikov. Potem bo postala armada odveč. Seve se bo to zgodilo še le, kadar bo razvoj svetovnega gospodarstva sam odprl narodom oči, — česar ne morejo doseči tudi najduhovitejši in najresničnejši spisi. —

Spis je napisan z izredno konciznostjo in duhovitostjo, nabranege ima toliko materiala, polemik, mnenj in toliko bistroumni dedukcij, da je veselje čitati ta spis. Seve se je treba vedno spominjati, da je spis napisan za čisto drugačne finančne in gospodarske razmere, nego smo nanje navajeni mi. Za Anglijo, Združene Države in Nemčijo, Francijo, Italijo velja vse to, kar je avtor napisal, dokler imajo opravka med seboj. Ne velja pa, če imajo opravka z nerazvitimi deželami (Nemčija in Kamerun, Francija in Maroko, Italija in Tripolitaniya, balkanski Slovani in Turčija). V tej neenakosti tiči ravno največja zapreka mednarodnega pomirjenja, ker je ta neenakost vzrok deloma pretiranega varstva industrije z zaščitnimi carinami, deloma predmet spekulacij na rop in izkoriščanje, na veliko ekspanzijo kapitala brez razmeroma velikih stroškov, pa s pomočjo orožja itd. In končno avtorju ni znano nasprotje narodov — ljudstev. Kaj

bi rekel avtor, če bi ga kedo vprašal, je li imajo narodi skupinski gospodarski interes na tem, da se asimilirajo drug drugemu in raznarode, in ali imajo narodi kak interes na tem, da se osvobodijo iz srednjeveškega anarhičnega sistema tudi z orožjem, kakor so to storili balkanski narodi? Z avtorjem bomo torej brezuvetno soglašali, kadar bodo njegove trditve resnične vselej in povsod brez izjeme. Tam, kjer so že sedaj resnične, n. pr. glede neprestanega oboroževanja zaradi nasprotja Nemčija — Anglija ali Francija — Nemčija ali trozveza — trosporazum, tam govori avtor nepobitno resnico. Dogodki so njegove trditve dokazali ravno v najnovejšem času, ko se mednarodni položaj izboljšuje ravno iz strahu pred veliko uničujočo vojno vseh proti vsem zaradi albanskih vasi in avstrijskega prestiža.

Dostavljam, da so izmed vseh recenzij, ki so spisu privite, nemške najslabše, kakor da bi jih bili napisali okorni šolarji. Angleške in francoske so desetkrat duhovitejše in gibčnejše, jasnejše ne le po vsebini, ampak tudi po slogu. Komur ne zadostuje zgoraj navedena kratka vsebina in kdor bi se po bližje rad seznanil z avtorjevimi dokazi in protidokazi kritikov, temu z mirno vestjo priporočam, naj si knjigo prečita, ker je tega vredna, ne najzadnje za nas, ki smo s strahom preživeli krizo zadnjih mesecev in dni.

V. K.

Sociologija.

Literatura: Dr. F. Žižek, Sociologija in statistika. Statistika in higiena rase.

O stikih med sociologijo in statistiko razpravlja drobna, v nemščini pisana brošura odličnega na

Dunaju živečega rojaka*). Raziskovanje o stikih med obema naukoma

*) Dr. Fran Žižek, Privatdozent der Universität Wien: Soziologie und Statistik. Duncker und Humblot, München und Leipzig, 1912. Str. 47.

je času primerno, ker se sodobna sociologija često poslužuje statistike, ta si pa stavlja „sociološke“ smotre. L. 1911. se je v Draždanih konstituirala „Nemška Statistična Družba“ kot oddelek „Nemške Sociološke Družbe“. Nemški statistiki zvečine mislijo, da je njihova stroka samostojen sociologiji koordiniran nauk, Angleži in nekaj Nemcev jo pa smatrajo za posebno sociološko metodo. Avtor se omejuje na raziskovanje materialnih stikov med obema strokama ter postavlja za razlikovanje ta le zelo primeren kriterij: Sociologija je splošna veda o družbi v nasprotju s posebnimi vedami (politična ekonomija, moralna veda, bogoslovje, primerjalno pravoslovje itd.), statistika pa je poznanje in spoznavanje dogodkov statističnim (deskriptivnim) potom. Ta definicija se hoté izogiba veljavni nekoliko okorni klasifikaciji in terminologiji. Doslej je bilo med obema strokama le malo stikov, Comte, Spencer in Gumplovicz statistiki niso bili prijazni. To izvira iz svojstvene razlike med strokama: Statistika more obsegati le to, kar se more izraziti nazorno s številkami, sociologija se pa zanima tudi še za pravost, pravo, navade, verstvo, mite, prepričanja, razmerja v socialni moči, politične pokrete itd., se torej ne opira le na prvo, ampak tudi še poleg nje na politično, gospodarsko, kulturno in splošno zgodovino, antropologijo, etnografijo itd. Pri spoznavanju sodobnih razmer je statistika važno sredstvo sociologije, tako da so jo nekteri sociologi smatrali za eno najvažnejših, če ne za najvažnejšo metodo sociološkega spoznanja (Comte, Tarde, Durkheim, De Greef, tudi Tönnies, Schäffle). Sociologija daje statistiki navodila, jej nakazuje predmete raziskovanja, jej stavlja naloge (spoznati družbino strukturo, stabilnost družabnih pojavov). Zlasti važna je kooperacija obeh strok na narodnogospodarskem in na bio-

loškem polju. Končni sklep: Obe stroki sta medsebojno sicer neodvisni, vsaka ima svojo posebno nalogo, plodovito pa je njuno delo, če se medsebojno neprestano podpirata in izpopolnjujeta.

Razpravica je pisana z obsežnim strokovnim znanjem ter podaja misli v jako prijetnem slogu brez nepotrebne terminološke navlake, ki zlasti pri nemških pisateljih tako moti, zato se čita z zanimanjem in vzbuja zanimanje za predmet.

O razmerju statistike k biologiji plemen in zlasti higieni plemen govori podrobnejše druga razprava istega avtorja*).

Biologija rase leži na meji med sociologijo in prirodoslovjem, njeni statistični temelji vodijo od statističnih podatkov do „statistike kot vede“. Pleme (rasa) pa tu ne pomeni plemena v antropološkem smislu, marveč „vitalno raso“, t. j. zmožnosti plemena. Higiena rase (evgenika) se peča posebno z nevarnostmi, ki groze temu ali onemu plemenu in raziskuje sredstva za vzdržanje in izboljšanje plemena. Zlasti Angleži, narod telesne vzgoje, so na tem polju napredovali pred kontinentalnimi narodi. Na polju biologije in higiene rase je statistika morda važnejša, nego na katerem drugem, ker so biološka načela, katera raziskujemo, statističnega značaja, in ker imamo za človeško življenje mnogo statističnih podatkov, ki nam nedostajajo glede drugih bitij, ki pa tudi ne prihajajo pri drugih bitjih v upoštevanje, zaradi kulturnih predpogojev (n. p. alkoholizem, maltuzianstvo, življenje v velemestih itd.) Važna je statistika o obljudenju (spol in starost prebivalstva), o presnavljanju prebivalstva (število smrti, porodov,

* Statistiek und Rassenbiologie einschliesslich Rassenhygiene. Von Privatdozent Dr. Fr. Žižek. Posebni odtis iz „Statistisch-Monatshefte“, strani 29 vel. 8.

bolezni). Važna je uradna statistika, za nekatera vprašanja, ki jih iz vzrokov diskrecije uradi ne morejo staviti, pa tudi zasebna statistika zdravnikov itd. Biologija in higiena rase se opirata na splošno biologijo, v prvi vrsti torej na Darwinovo descendenčno teorijo: Izpremenljivost, dednost, prirodni in spolni izuor, (seve na današnje stanje te teorije). N. pr.: Izpremenljivost (važne razlike med individiji, kakor različno število otrok raznih žen, umrljivost v različnih življenjskih dobah, korelacija med raznimi znaki osebnosti, kakor intelektualna in fizična moč itd.); posebno bogat statističen material govori o dednosti (v kratkem odstavku, ki se

opira zlasti na raziskavanja Angležev, pogrešam imena Lombrosovega!); v ostalih delih podaja avtor lepo sliko o novejših in najnovejših raziskavanjih vprašanja, je li se človeški rod izboljšuje ali slabša (alkoholizem, spolne bolezni, tuberkuloza, epidemije; zmanjšanje umrljivosti otrok, pa tudi padanje porodov itd.).

Prej izrečena ugodna sodba velja tudi o tem zelo informativnem članku. Skoda, da se take kratke, koncizne in zelo poučne razprave ne pišejo vsaj sočasno tudi v slovenščini. Ne moremo se ravno pritoževati, da jih imamo v izobilju! Li ni nobene pomoči?

V. K.

Pedagogika in psihologija.

Vzgojni smotri po potrebi časa*). Slovensko srednje šolstvo. Eisenhansova knjiga.

Kant „ima dva smotra, ki obsegata vse vzgojne smotre in iz katerih se izvajajo vsi drugi: lastna popolnost in tuji blagor“.

Ne samo po potrebah časa, tudi po razmerah, bi se moral glasiti naslov. Pa to je vseeno. Saj je v besedi „čas“ tudi pojem razmere in zahteve časa, kakor nam pravi zgodovina. Opustil pa sem ta natančnejši naslov, ker mi ni namen govoriti o raznih časih, njih potrebah in razmerah, kakor so zahtevale smotre pri vzgoji, ampak se mislim na kratko ozreti na današnji čas z njegovimi zahtevami in potrebami. Brez zgodovinskih reminiscenc omenim le, da je ustanovil Likurg vsled potreb svojega časa in ustroja spartanske države praktično vzgojo

spartansko, t. j. urejeno po vojaško, kakor ni smel zahtevati Solon drugačne kot atensko, t. j. svobodno državljansko, zato ker je bila Sparta Sparta, Atene pa Atene. Tudi Konfucse je vedel, zakaj je ustanovil svoj sistem npravstveno praktične vzgoje. Platon, Sokrat, Jezus so bili utopisti in še danes je utopija v nauku Tolstega, ki hodi po stopinjah Kristusovih. Utopija brez prakse vsled potreb časa, vsled razmer in njih zahtev — to je velika škoda zlasti v današnjih dneh, ki so tako egoistični in ko čutimo ta egoizem vsi na svojih ramah. Postali smo vsled potreb njegovi hlapci na škodo svoji individualnosti, na škodo socialni smeri, ki bi morala temeljiti na prvi zahtevi ljubezni in pravičnosti.

Naša doba je skozinskoz socialna ter zahteva vsled celokupnosti v družbi vsakega človeka na svojem mestu, t. j. človeka, ki ima zmožnosti in moči, da služi name-nom in smotrom vse družbe.

*) Predavanje pri zborovanju Šmartno-rogaškega učit. društva v Šmarju, 2. svečana 1913.

Zato se mi ne zdi prav, če se vprašuje danes, ali bodi vzgoja individualna ali socialna. Rekel bi, da zahteva življenje individualno in socialno vzgojo; ta paradokson je paradokson življenja, je paradokson stavka „Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe!“ Tako mora biti, kajti izobrazba v našem stoletju bo le s tem polagoma z znanstveno izobrazbo se razvijajoča narodna vzgoja, ki ne išče zdaj svojih velikih principov več samo v veri in poznanju, marveč doumeva povzdigo individualnega duha v zavestno samoodgovornost. To je, kar pomeni v našem stoletju vzgojitev v njegovem višjem smislu. (L. v. Stein).

Še več! Ne samo individualna in socialna mora biti vzgoja vsled potrebe časa, vsled življenjskega razvoja posameznika in družbe, vsled dolžnosti in zahtev, ki jih ima proti življenju in jih stavi to nanj, tako na posameznika kakor na družbo, — biti mora vzgoja človeka hotečega, čutečega in razumnega, ki bo vedel, kaj hoče in zakaj hoče, ki živi sam po sebi in iz spoštovanja do sebe in do svojega bližnjega življenje v prid sebi in človeški družbi. Kot take hočem nekoliko osvetliti v zadnjem času splošne, potem pa še v najnovejšem času posebne smotre; in po njih si postavimo smoter, kakor ga terja naš čas, naše razmere.

Prav potrebno je, da si tudi še danes predočimo Kantovo zahtevo po „lastni popolnosti in tujem blagu“, in nič odveč, če omenimo, kaj razumeva pod prvim in pod drugim. „Pod popolnostjo razumeva prav tako izobrazbo vseh sil v telesu, v duši in v duhu, ki mora stremiti za njimi človek, da je vreden človeštva (t. j. človečanstva), ki je v njem, kakor tudi kulturo, t. j. izobrazbo volje do pravega čednostnega mišljenja, za kar je moralna postava edini vzrok

vseh zavednih dejanj. Drugi namen, tuji blagor, je treba postaviti po Kantu zato, ker naj odstranujemo, kolikor nam dovoljuje samoobramba, od svojega bližnjika vse, kar sili k prestopku dolžnosti, torej neprijetnosti, bol, pomanjkanje, ter naj pospešujemo ravno nasprotno“. (P. Barth).

Hedonizem in utilitarizem stopata v ozadje, ker sta oba preveč individualistična in premalo socialna. Celo idealni hedonizem, ki išče lastnih slasti in veselja v umetnosti, v znanosti, v dobrih delih in v izpolnjevanju prosto prevzetih dolžnosti, ne more imeti obstanka, ker se tudi to še ne približuje socialni zahtevi po demokratiziranju, niti oni po duševni plemenitosti, ter je vzrok in motiv vseh teh evdajmonističnih dejanj le lastni blagor.

Tudi utilitarizem ne. Četudi je življenjsko naziranje najbolj delavnih narodov in ljudi utilitaristično, vendar je preveč egoistično, da bi moglo služiti vzgoji človeka v individualnem in socialnem oziru. Zastopnik utilitarizma John Stuart Mill sam priznava: „Ponoviti moram, da sreča, ki tvori utilitaristično merilo npravstvenega vedenja, ni lastna sreča delujočega temveč vseh soudeležencev, kar priznavajo zastopniki utilitarizma redkokedaj dovolj pravično“. Barth mu očita, da so njegove zahteve iste kot Kantove in ima prav, — saj v škodo mu ni. Tudi utilitarizem se čisti in očistil se bo v popolni egoistični altruizem — če se sme imenovati tako paradokson — saj je utilitaristu Herbertu Spencerju altruizem „vedno dolžnost“.

Fr. W. Foerster hoče predvsem „Pfleger der inneren Kultur“, torej etične vzgoje, ali po njegovih, lastnih besedah, vzgojiti „v človeku junaka“. Ta vzgoja pa mora biti enotna, ker „značaj je enotnost — vsaka mnogostranska izobrazba brez istočasnega zbiranja duševnih

sil v enem velikem, vse pronicajočem življenjskem idealu vodi brez rešitve k neznačajnosti!" — Dve pa sta poti, ki vodita do smotra v vzgoji etično in tehnično izobraženega človeka: pouk v čednostih, katerih najvišja je um za samoovladavanje in delo. Foersterjeva pedagogika ima prihodnost, ima pa že tudi sedanjost — četudi žalibog, pri nas še ne.

Sorodna sta mu Amerikanca Adler in Dewey, skupnosti z njim ima Anglež Spencer. Zlasti so si sorodni v tem, da se čednost da učiti, kar je trdil že Sokrat in kar trdi tudi moderna psihologija, ki je že povečini obračunila s Schopenhauerjevim „inteligibelnim“ značajem, to se pravi: človek se dá vzgojiti z delom, poukom in navado, zlasti z navado, kar je Schopenhauer kakor znano zanikaval.

Spencer, ki izhaja v svoji psihologiji z biološkega načela, je uporabil evolucijo tudi v svojem vzgojeslovju. Korak za korakom, po razmerah, stopa vzgoja, da napravi iz otroka človeka, ki obvlada samega sebe, da bo pravičen proti sebi in drugim. Zato pa je tako malo mogoč sistem vzgoje, ker je istočasno z vzgojo otroka potrebna samovzgoja. „Tedad, ko boš vzgajal svoje otroke, boš imel opraviti s svojo lastno višjo vzgojo. V duševnem oziru moraš gojiti k višjim, plemenitejšim namenom ono komplicirano bitje, človeško naravo, kakor je v tvojih otrokih, v tebi in v svetu, v pravstvenem oziru moraš obdržati v vedni vaji svoja višja čustva, nižja pa zatirati (Spencer). Taka mora biti priprava za vzgojo. In vzgoja? Toži, da je tudi v vzgoji kakor vsepovsod, ko se ne vpraša, kdo da smo, ampak zakaj nas imajo, ne po notranji vrednosti našega znanja, ampak vedno le po njegovem zunanjem vplivu na druge. — Vprašanje vseh vprašanj pri vzgoji mu je:

„Predno se odločiš, da odkažeš leto predmetom, ki jih zahteva moda ali zanimanje, je treba, da prav skrbno prevdariš vrednost pridobitev v primeri z vrednostjo drugih pridobitev, ki bi jih dala ista leta, če bi jih porabili drugače.“ — Tako govori praktični utilitarist, idealnemu moralistu pa je bistveno vprašanje „Kako živeti?“ ne le v omejeno materialnem, ampak v najširšem pomenu besede.

Gurlitt trdi v svoji „Erziehungssichre“, da vzgoja ni le najpoglavitejša naloga za posameznika, ki ga vzgajaš, ampak za ves narod in za vse človeštvo.

Scharrelmannu v „Erlebte Pädagogik“ ni glavno vprašanje: Kako vzgajam v otroku harmonično vse sile, poglavitejše mu je vprašanje: Katere sile se naj predvsem razvijejo pri otroku? — Tudi ne mara za splošno formuliranje vzgojnega smotra, češ splošno formuliranje ne koristi nikomur. Zato ne preostaja drugo, nego da si najde vsak svoj lastni vzgojni smoter in si ga sam formulira. Pravzaprav je res to edino pravilno, čeprav se zdi na prvi hip radikalno negativno; saj je vzgoja vedno odvisna od zahtev in idej družbe, odvisna celo od vsakega posameznika. Nekaj povsem drugega pa je vsebina vzgoje in kot tozadevno svojo izpoved je napisal Scharrelmann: „Vse sile v otroku so pripravne za izobrazbo; vse naj se poživijo in prisilijo, da postane vsaka zasé in v polni harmoniji z vsemi drugimi popolna s pomočjo šole življenja. Ves svet je šola, ki hoče razviti v nas množino vse popolnosti“. (Weg zur Kraft). Vzgoja pa k svobodi...

Najbolj formuliran in pa najbolj tesno zaokrožen vzgojni sistem med Nemci je danes Kerschensteinerjev.

Kaj je Kerschensteinerju značaj vzgojenega človeka? „Pod tem razumemo ono trajno duševno stanje

v katerem je določeno vsako dejanje volje enakomerno s trajno v duši postavljenimi principi ali maksimumi. Če soglašajo ti principi z npravnostnim kodeksom časa, imenujemo karakter npravnosten; če ne soglašajo, ja karakter nenpravosten ali etično indiferenten“ (v „Charakterbegriff und Charaktererziehung“).

V vzgoji značaja pa priznava sam, da si ne domišljuje, da bi bilo mogoče doseči vse, ker „je mnogo lažje pisati knjige o vzgoji značaja, kot značaj gojiti, in je videti, da čim več se piše o tem knjig, tem manj ostane časa, da bi se študiral problem značaja na človeškem materijalu samem. — Tudi tega se moramo zavedati, da še dolgo ni mogoče vzgojiti vseh ljudi k zanesljivemu značaju“. — Povsod se pa lahko vpliva na smer, v kateri se naj razvija značaj, četudi nam manjka še danes za razvoj značaja kot takega predvsem pravočasnega spoznanja individualnosti v značaju. Eno le ve vzgojeslovje, da je vzgoja v pravi karakter najuspešnejša, če se dovoljuje gojencu že izkrajaj gotova prostost v njegovem delovanju, in da mora imeti individualne poteze na ti poti vzgojitelj vedno pred očmi.

Da pa se napoti karakter sam na nraven smoter, sta potrebni po Kersch.-ju predvsem dve reči)

a) da se lahko uveljavi vsakemu zdravemu človeku prirojeni nagon delovanja v smeri onih nagnenj, ki vodijo lahko k npravnim nalogam, in v dejanjih sploh, dočim je treba drugim nagibom in nagonom odvzeti možnost, da se javljajo v dejanjih;

b) da je delovno polje za te nagonne in nagibe, posebno za simpatetične nagibe, ki so gotovo v vsakem otroku, kolikor mogoče

raznovrstno in, kakor hitro se je razvilo življenje v predstavah, tudi kolikor mogoče prosto. Pravim, da kakor hitro se je zadosti razvilo gojenčevo življenje v predstavah. Predno pa se je to zgodilo — in to je zelo različno po gojenčevi okolici, po njegovi nadarjenosti in po načinu delovnega polja, — je sama po sebi omejena ta prostost in z njo tudi raznovrstnost. —

Le toliko o njegovih zahtevah o vzgoji značaja, ker natančnejši razgovor ne spada v področje teh izvajanj, ki jim je namen govoriti o tem, kakšni so smotri vzgoje in ne, kako se ti smotri dosegajo.

In zdaj o državljanski vzgoji!

Popraviti mi je naprej napačno razumevanje pojma državljanska vzgoja. V „Popotniku“ (1912), čitam sledeči stavek: „Šola vzgajaj dobre občane in državljane.“¹⁾ Meni se zdi, da se za naše razmere strelja tu preko cilja. Kerschensteinerju je državljanska vzgoja isto kot narodna: „Mislim vzgojo vseh za narod“, pravi sam (Grundfragen d. Sch.-Organis.) Ali se pa smemo postaviti mi Slovenci res na isto stališče „državljske vzgoje“? V jožefinski dobi so hoteli monopolizirati ljudsko vzgojo v šoli v državljansko vzgojo, centralizirati so jo hoteli in to s pomočjo germanizacije. Za tako državljansko vzgojo se ne bomo ogrevali nikdar. „Svoj eksistenčni cilj ima... narod v svojem zdravju in svoji moči, v svoji naobrazbi in konkurenčni zmožnosti, v organiški zedinjenosti, izravnosti in svobodi v notranjosti in v neodvisnosti napram vnanjosti“ (J. Černý - K. Příbil: „Narodna pedagogika“²⁾) — in to dobi lahko narod po narodni vzgoji, po vzgoji posameznika v narodno celoto, po izobrazbi, kar

¹⁾ Str 347, v članku: „Ali je egoizem vzgojni princip?“

²⁾ Popotnik (1913, str. 12).

¹⁾ Charakterbegriff u. Charaktererziehung, str. 123—124.

vodi k dobrobitu posameznika in celokupnosti. Le krepek, izobražen narod je trdna opora državi tudi pri nas, zato pravim: Naj vzgajata Adler in Dewey Amerikanca, pustimo Kerschensteinerja Nemcu, sebi pa dajmo Slovenca — človeka! — Da je to utopija? Potem je tudi zavest „Slovenec sem“ utopija.

Toliko se mi je zdelo potrebno omeniti, da razumevano nemško navdušenost za državljanstvo, t. j. narodno vzgojo, ki zahteva po skupnih smotrih individualno vzgojo v skupno. In o ti govorim.

Pred vsem se hoče tu ljudi, ki so vzgojeni v koristne ude narodove, v državljanke, ki dajo vse svoje sile na razpolago urejeni družbi, ki zahtevajo od nje, kar vedo, da lahko zahtevajo po svojem naravnem pravu, ljudi, ki, zdravi na duhu in telesu, vladajo sebe bodisi v republiki ali monarhiji.

Posebno razvita je ta vzgoja v Združenih Državah ameriških, v Švici, v Franciji — sploh, kjer je demokratizem tako visoko, da se čuti človek človeka, prostega in neodvisnega, razun dolžnosti napram človeku v sebi in v svojem bližnjem.

Tu je vzgoja v prvi vrsti etična, kot vzgoja volje. Barth imenuje pet čednosti, na katere se mora ozirati vzgojitelj volje, da postanejo gojencu navada: pridnost, samoobvladavanje, resničnost, pravičnost in dobrohotnost. Očrtal jih je ostro; jaz pa bi jih skrčil na eno: pravičnost proti sebi in drugim. Ta mi zadostuje, ker obsega vse druge v sebi. — V Foersterjevi etični pedagogiki je rdeča nit samoobvladavanje. Pa vendar ni to drugega, kot pravičnost proti sebi in drugim. Saj tudi stavek: „Ljubi svojega bližnjega, kakor samega sebe!“ ne pove drugega kot: bodi proti svojemu bližnjemu, kakor si proti samemu sebi, t. j. pravičen. In vendar je v tem stavku

najvišja zahteva vse vzgoje!

Za vzgojo državljanja je uvedel tudi Kerschensteiner že državno-znanski pouk. Na čem temelji ta, kolika in kje je njegova koncentracija z drugim šolskim poukom, pripoveduje poročilo o „Šolstvu v Münchnu“ (Pop., 1913), zato tu o tem ne govorim. Namen mu je bil pokazati le smotre in zdi se mi, da sem pokazal tudi, da so si v enem edini vsi, pa naj hodijo za njimi svojo pot pod tem ali onim praporom: da zahteva današnji čas človeka krepekega, močnega zaradi sebe samega in zaradi družbe, v kateri živi, zaradi naroda, k kateremu pripada; da je spoznal ta čas in da uravnava po tem vse svoje vzgojne zahteve. Res je, da je „makrobiotika državljanov v narodni vzgoji“ (Kerschensteiner).

Toliko glede etične vzgojne zahteve. Tehnična doba pa zahteva še tehnično vzgojo zaradi sreče in dobrobita posameznika in naroda, pa, da ne ostanemo pri golem utilitarizmu, tudi iz nravnih razlogov; največ zato se zahteva tehnika v šoli, da se uvaja v vzgojo delovni princip rečnega ob enem z duševnim delom.

Tako pa postane tehnika poleg praktične vrednosti etični pripomoček v vzgoji; čas zahteva, da hodi ročno delo roko v roki z vsem poukom in navajanjem v izobraževanje duha, plemenitenje srca, v dosego smotra: vzgojij človeka za človeka, vzbudi po njegovi lastni volji v njem njegove sile, vzgoji mu duševnost hotečo, čutečo, mislečo.

Pavel Flere.

Slovensko srednje šolstvo.

Razločevati moramo: 1. popolnoma slovenske srednje šole, 2. slovensko-nemške in 3. nemške

srednje šole, na katerih pa se poučuje obvezna slovenščina za slovenske dijake.

Popolnoma slovenski sta samo dve srednji šoli: knezonadškofijska privatna gimnazija v Št. Vidu na Ljubljano in mestni dekliški licej v Ljubljani. Oba zavoda bosta letos imela prvič zrelostne izpite. Popolnoma slovenske so do zdaj tudi vsoporednice na goriški gimnaziji, ki segajo letos do tretjega razreda.

Slovensko-nemške so sledeče srednje šole: prva in druga gimnazija v Ljubljani, v Kranju, Novem mestu, samostojni razredi z nemško-slovenskim učnim jezikom v Celju, vsoporednice na gimnaziji v Mariboru in realka v Idriji. Gimnazije na Kranjskem so imele lani do 4. razreda slovenski učni jezik v vseh predmetih razun nemščine, v matematiki in prirodopisu do 6., v verouku do 7. razreda. V Celju in Mariboru je bil slovenski učni jezik od 1. do 4. razreda za verouk, latinščino in matematiko. Na idrijski realki so se predavali v slovenskem jeziku predmeti: slovenščina, risanje in telovadba v vseh razredih, prirodopis do 6. razreda, verouk in matematika do 5., francoščina, fizika in kemija do 4., geometrijsko risanje v 2. razredu. Nekateri štejejo tudi ljubljansko realko k dvojezičnim, ker se verouk v 1. in 2. razredu takozvanih slovenskih oddelkov uči v slovenskem jeziku.

Slovenščina kot obvezen predmet za Slovence se je učila v vseh razredih na nemških gimnazijah: v Kočevju, Celju, Mariboru, Ptujju, Beljaku, Celovcu, Št. Pavlu, Gorici in Trstu ter na realkah v Ljubljani in Gorici; na realki v Celovcu v 1. do 4., v Mariboru v 2. do 4., v Trstu v 1. do 3. razredu.

Vseh slovenskih srednješolcev je bilo v šolskem letu 1911/12: 3329 na gimnazijah, od teh 56 v realno-gimnazijskih razredih, ter

783 na realkah, skupaj torej 4112 dijakov. Deklic slovenske narodnosti je bilo lani na ljubljanskem liceju 282, na gimnazijah 81, na realkah 12.

Na zavodih s popolnoma slovenskim učnim jezikom je bilo 457 gimnazijcev, s slovenskim in nemškim učnim jezikom 2154 gimnazijcev in 180 realcev, na nemških zavodih s priliko za obligatno slovenščino 731 gimnazijcev in 585 realcev, na dvojezičnih zavodih brez obligatne slovenščine 68 gimnazijcev in 30 realcev obojega spola.

Po deželah se razdelijo slovenski srednješolci: Na Kranjskem 1901 gimnazijec in 50 deklic, 500 realcev in 10 deklic, na Štajerskem v gimnazijah 615 dijakov in 9 deklic, v realkah 24 dijakov, na Koroškem 107 gimnazijcev in 5 realcev, na Primorskem v gimnazijah 706 dijakov in 22 deklic, v realkah 254 dijakov in 2 deklici. Na 10.000 prebivalcev pride na Kranjskem 50·1, na Štajerskem 15·8, na Koroškem 13·6, na Primorskem 36·9 srednješolcev, povprečno pri Slovencih 33·7, v celi državi pa 55.

Zelo neugodno je pri nas številno razmerje med gimnazijci in realci. En realcec pride še le na 4·29 slov. gimnazijcev, v celi Avstriji na 2·17, pri primorskih Italijanah pa že na 1·28 gimnazijcev. Zadnja leta celo pojema število slovenskih realcev ne le relativno, ampak tudi absolutno.

Dasiravno imamo Slovenci razmeroma manj srednješolcev ko drugi narodi v Avstriji, vendar moramo povdarjati, da imamo gimnazijcev posebno na Kranjskem odločno preveč, ker ni mogoče, da bi dobili vsi primerne zasluzka, ako se ne obrnejo pravočasno k produktivnim poklicem: poljedelstvo, trgovina, obrt in industrija. Kdor hoče dobro naši mladini, bo njej in staršem svetoval, naj obiskujejo

rajše realke, meščanske in razne strokovne šole, kakor so obrtne, poljedelske, trgovske itd. Le kdor ima veselje in dovolj sredstev za študij, naj študira, tako da bo iz srednjih in visokih šol res prihajal cvet naroda.

F. V.

Nova knjiga.¹⁾

Status quo v moderni psihologiji bi se dal z dvema tremi potezami označiti z navedbo imen Wundt, Ebbinghaus, Külpe. Ti možje so, zlasti s pomočjo eksperimentalne metode, na polju psihološkega izsledovanja pridelali bogatih in prelepih sadov ter ob enem temu izsledovanju odprli čisto novih vidikov.

Toda kdor bi hotel neposredno zajemati iz zakladnice njihovih knjig, ta ne sme biti več novinec v psihologiji. Zato pa mislim, da bo vsakdo, ki se iz praktičnih razlogov (bodisi učitelj ali zdravnik, duhovnik, sodnik...) zanima za psihologijo in ki mu je prišlo v roke Elsenhansovo delo, zelo hvaležen učenjaku, ki nam je osobito na podlagi, kakor so jo ustvarili Wundt, Ebbinghaus, Külpe, pred kratkim podal — sedanjemu stanju

¹⁾ Dr. Theodor Elsenhans, Lehrbuch der Psychologie. Mit 19 Abbildungen. Tübingen 1912, I. C. Mohr. XXIV + 434 str. Cena: nevez. 15 M, vez. 17 M.

vede vseskozi odgovarjajočo in ob enem čitno knjigo psihologije.

Reči moram, da je Elsenhansova, v vsakem oziru orientirajoča Psihologija najboljši učbenik za vsakogar, ki ni iz tega ali onega razloga direktno prisiljen, vzeti v roke kak prej omenjeni „Grundriss“. Da je ta knjiga znamenit pojav in psychologičis, to pač dovolj izpričuje pisateljeva izjava: „V ospredju je bila misel, vpeljati dijaka in pa lepo število tistih, ki jim je človeška duša predmet neizčrpljivega zanimanja in globokega premišljevanja, v psihologijo kot vedo, v kolikor se da vsestranski uporabiti v vsakdanjem človeškem dejanju in na vseh popriščih človeškega duševnega življenja, spričo nastajajočega duha v vzgoji in spričo dobrin, ki jih izkazuje človeška kultura v umetnosti, znanstvu, pravu, nravnosti, verstvu“. (Predgovor, str. V.)

Poglavje o psiholoških metodah, zlasti o pomenu eksperimenta v psihol. izsledovanju, je izdelano naravnost klasično. Tekst pojasnjuje slike so pač najčednejše, kar sem jih videl; isto velja tudi o vnanji opremi.

Zato pa bodi Elsenhansova Psihologija vsem, ki so dobre volje, kar najtopleje priporočena. Osobito učiteljske knjižnice bi naj segle po njej! K. O.

Publicistika in polemika.

Jugoslovanstvo, „Preporod“ in njegova ocena, pa „Slovan“. Bjelovučićeva brošura. „Vseučilišče v Trst!“ — ali ne?

„Ide četa, kuda? Kamo?“ — Ne rečem, da nima jasnosti ta ali oni posameznik, ali kot Slovenci, kot celota, nimamo jasnosti niti o svojem narodnem, niti o svojem jugoslovanskem programu. Vrhu tega je pri nas vse javno življenje v bolestni dekadenci, ne še le eno

leto, ampak že celo desetletje. Še le v zadnjem času se pričinja neka miselna koncentracija, neko seskupljanje kulturnih delavcev, pričinja se širiti nek globlji pokret razumljenja naših narodnih teženj. Pričenjamo se razgovarjati o problemih, iskati njihovo jedro, spoznavati pričenjamo samega sebe. To seve ne gre tako gladko. Največje težave so združene s praktičnim jugoslovanstvom, ki se začinja pri nas.

„...sistematiki! Tak išče kmet vremena v pratiki“. Ker je po mojem mnenju vse jugoslovanstvo najprej problem medsebojnega zanimanja, občevanja, rabe (in pa, seve, vrhu tega praktičen narodno-gospodarski in političen problem), sem z veseljem pozdravil „Preporod“, pokrajinsko glasilo jugoslovanske mladine, kakor se imenuje sam. Nekaj mi je simpatičnega na tem glasilu najmlajšega prirastka onih, ki nadajujejo „očetov naših imenitne déla“. Simpatična mi je njihova ogorčenost. Tega sem pogrešal v naši javnosti. Vse tako zaspano, indolentno, indiferentno, leno. Po navadi pravimo „Bolje je, da sploh ne delaš, nego narobe“, pri sedanji zaspanosti slovenske javnosti sem pa vesel, da se sploh kedó giblje, če tudi ni vse res, kar pravi. Pa končno, — „Preporodovci“ pravijo: „Proč z lenobo, začnimo dejanski izvrševati svoje Jugoslovanstvo, učimo se srbohrvaščine, pa čirilice, čitajmo srbohrvaške knjige, učimo se njihove zgodovine, zemljepisja, potujmo po jugoslovanskem svetu!“ Res, treba je popraviti toliko zamujenega ravno v poznanju političnega in gospodarskega položaja Jugoslovancev ter njihove kulture (novinarstva, zemljepisja, narodopisja, slovstva, znanosti, zgodovine itd.), da problem enotnega jugoslovanskega knjižnega jezika sploh še ni aktualen, dokler se marsikaj ne izpremeni **tu in tam**. (Pa počakajmo s tem do konca „Vedine“ ankete o tem predmetu). Medsebojno učenje, spoznanje, raba, simpatija, zavest neke idealne in interesne skupnosti, revolucionarnost proti mlakuži domače indolence, neka „évolution creatrice“, to je, hvala bogu, ona osvobojajoča beseda, kateré sem dolgo čakal med našo mladino. Vse drugo jej bo dodano, tudi spoznanje, da problem jugoslovanskega edinstva ni tako enostaven, kakor se mladim navdušenim prijateljem — zdi.

Le en primer, zakaj se in merito s temi mladimi revolucionarji ne razumemo. Govorimo pro domo: „Preporod“ prinaša obširno, žal do polovice zaplenjeno, pa precej poprano kritiko moje brošure o jugoslovanskem vprašanju. Najprej mi zameri, da se v tem izključno politični strani vprašanja posvečenem spisu ne dotikam tudi kulturnega jugoslovanskega problema. Potem pa, da sem nedosleden in da sem napisal to brošuro zgolj s stališča avstrijske diplomacije, ne pa Jugoslovancev. To je hud očitek. Ali ste, dragi prijatelji, pomislili, predno ste ga napisali? Politični problem Jugoslovancev je vendar, kako doseči državljansko svobodo. Neli? Kako jo pa doseže toliko milijonov avstrijskih Jugoslovancev? Z narodno vzgojo k demokratični politiki v tej državi, ali pa z razpadom države. Zdi se mi, da je prvo prej možno, nego drugo, — vsaj kolikor more dandanes presoditi človek, ki ni prerok. Zato mora vsakdo, ki govori o političnem problemu avstrijskega Jugoslovancev, govoriti o možnosti, kako doseči narodno avtonomijo v mejah avstrijske države zakonitim potom. (Neglede na to, da večjeje Podonavje in Balkan gospodarske in zemljepisne vezi, in da so Čehi in Slovaki takorekoč tudi Slovani. Toda tako daleč že naši prijatelji ne mislijo več). Nezakonita, četudi nam Jugoslovancev v slučaju uspeha (pa le tedaj!) koristna pot za moje raziskavanje sploh ne pride v upoštevanje. Razumete to? Mislim, da mi ni treba pisati več in izpostavljati „Vedo“ tisti usodi, ki je zadelo 5. št. „Preporoda“. Naj se prijatelji tudi vprašajo, je li kakšna druga kakor zakonita pot osvoboje avstrijskega Jugoslovancev sploh mogoča? Avstrijci smo in moramo biti, četudi ni treba, da smo pretirano lojalni, kakor je to v zadnjem času postalo marsikje običaj. Mnogo se moramo še učiti pri

Čehih! — Tudi marsikaj družega je „Preporodovemu“ kritiku nerazumljivo v mojem spisu. Tako n. pr. ne razume Ratzelovega izreka, da se mora država ohranjati z onimi sredstvi, s katerimi je nastala (namreč s prirodnimi, gospodarskimi in zemljepisnimi), tudi če nekoč avstr. dinastija in kesneje diplomacija ni vedela dati svoji državi pametne, njenemu postanku res odgovarjajoče politične oblike. Narodnogospodarska teorija, da se bogastvo naroda presoja po njegovi potrebi in sredstvih za izpolnjevanje teh potreb, mi je v tej zvezi, kakor jo čitam v kritiki, nova. Potem so pa črnici premožnejši od Slovencev, imajo sicer malo sredstev, pa dovolj, da krijejo ž njimi svoje potrebe. Logično! — Nevarno se mi pa zdi — če se razširi — nekakšen apoliticizem v smislu „action directe“: „Za narod, u protiv parlamenta“. To bi vzbudilo odpor, če bi bilo količkaj resno. Tako daleč pa za enkrat še nismo. — V ostalem: Kdor očita „zadovoljnega Kranjca“ meni, pač ne ve, kaj govori, ali si pa spisa ni prečital z ono vestnostjo, ki pristoji vsakemu kritiku, prvcu že celo.

Ni pa še treba, da se zaradi takih nesporazumljenj razstanemo z jezo v srcu. O „Preporodu“ sem čul in čital več sodb in obsodb, ki me niso zadovoljile. Moja sodba je, da je bil „Preporod“ potreben. Želim mu le, da izvrši, kar se da praktično izvršiti, da pa nad tem delom ne pozablja slovensčine in našega narodnega programa, ki je tudi del, in za nas najvažnejši del jugoslovanskega programa. Kadar bo to spoznal, ne bo več citiral Renana (Največji možje naroda gredo zanj v smrt) ampak Havlička: Največji možje naroda žive in delajo zanj. —

„Preporodu“ po osnovni misli podobno, četudi po obliki resno, kakor je pričakovati pri tako ugledni reviji, mi očita „Slovan“, da sem

napisal svojo brošuro premalo s slovenskega stališča, in opozarja poleg realnih gospodarskih (ne samo trgovinskih!) in zemljepisnih temeljev tudi na čustvo (jaz bi raje videl namesto čustva zavest, razum in voljo!), kot na činjenico, s katero je treba vedno računati, če hočemo, da bo naš račun pravičen. Sam sem bil vedno tega mnenja. Ne priznavam pa, da sem ta faktor prezrl. Nasprotno, na njem temelji moja zahteva po slovenski in jugoslovanski avtonimiji: Imeti vse svoje, vse lastno, dograditi si svojo moč, da moremo izvršiti vse to, kar si želimo. Adolf Černý je v referatu o spisu v „Slovanskem Přeledu“ to dobro povdaryl. Na to miselno jedro se opirajo vsa druga izvajanja spisa o našem političnem položaju v državi, ki nam ne daje, kar je našega. Čudno: Češki referent najde to jedro brez težkoč, takoj ga izlušči, — ali zato, ker je oddažen, ali zato, ker je Čeh? Saj so oni imeli mnogo prej svojega Havlička, nego mi svojega — Bleiweisa. — Zdi se mi, da se je velikega dela Slovencev, in ne samo mladine, prijela sanjavnost tudi glede politične strani jugoslovanskega vprašanja. Toda za nas prihaja za enkrat v upoštevanje vplivanje v onem smislu, kakor sem ga v tej brošuri in tudi že sicer večkrat povdaryl: Organizacija in koncentracija narodovih moči, — četudi ostanemo za enkrat Avstrijci. To poslednje vprašanje še dolgo ne bo aktualno, če ne pride vmes kakšen deus ex machina, zato moramo s vsem tem svojim političnim položajem računati, drugače, nego Toman et cons. 1867, pa tudi drugače, nego je bilo mogoče računati 1912 v Turčiji. Čustva torej tu sicer ne gre podcenjevati, nikakor ga pa ne smemo precenjevati: Naša moč ne leži toliko v zavesti, ker te je za narodovo življenje že sedaj dovolj, ampak v moči. Te pa še nimamo in jo bomo dosegli le, če

bomo mislili in delali praktično. — V interesu vprašanja samega mi je nad vse ljubo, če se „Slovan“ res še povrne k spisu, kakor obljublja.

Isto velja tudi za referat v „Dom in Svetu“.

O jugoslovanskem vprašanju piše tudi brošura „Federalistična monarhija i hrvatsko pitanje“ dr. N. Z. Bjelovučića (Dubrovnik 1913). Bjelovučić parcelira avstrijsko monarhijo, da cesarju, kar je cesarjevega in narodom, kar je njihovega, vsakdo dobi svoj kos zemlje, vse skupaj pa federalizira v podonavsko monarhijo. Brez pomislekov, brez zadreg, kakor da operira narkotiziranega bolnika. Da so nad nami Nemci, Ogrji, armada in več drugih reči, ki se ne dajo odpraviti z nikako revolucijo, bodisi tako ali tako, in ki se dajo izpremeniti le s političnim delom, je treba Bjelovučiću in drugim po tolikih letih avstrijskega narodnostnega razvoja in sedaj v času notranje in zunanje krize — še posebej povedati.

Jugoslovanski program treba do dobra spoznati. Imamo marsikaj, kar je v prvi vrsti važno samo za nas Slovence, kar je pa izrednega pomena za vse Jugoslovanstvo. Tako vprašanje izseljevanja, germanizacije Slovenstva na severni meji, industrijalizacije, vprašanje italijanskega in slovenskega vseučilišča v Trstu. Kaj bi ne bilo dobro, da bi „Preporod“ posvetil poleg svojih teženj po edinstvu tudi temu vprašanju kaj več pozornosti? Ravno štajersko in kranjsko slovensko dijaštvo se mora iz večine izpreobrniti od svojega lokalnopatriotičnega navdušenja za Ljubljano kot sedež vseučilišča. —

Spoznavanje, da spada naše bodoče vseučilišče le v Trst, se polagoma širi. Žal ne tako naglo, kakor bi to bilo želeli zaradi pomena zadeve. Dvoje revijalnih glasil negativno reagira na izvajanje moje brošure „Vseučilišče v Trst“! — „Čas“

(1. VII, zv. 1.) in „Zora“ (1. XIX, zv. 3.) govorita za Ljubljano proti Trstu. „Zora“ pravi, da ima Trst narodno nevtralnno lice, zato bi to utegnulo škodovati vseučilišču. Ne vem, ali more ta ugovor zadostovati. Končno je Trst nevtralen tudi za Lahe, ki vendar pravijo „Trieste o nulla!“ Oni namreč dobro vedo, kaj pomeni ital. vseučilišče za vzdržanje tržaškega Italijanstva, mi pa se ne zavedamo, kaj bi pomenilo slov. fakulteta v Trstu za vzdržanje in prirastek Slovenstva. Da pa bi se slov. vseučilišče v Trstu — poitalijanilo, tega pisec menda ne misli resno? „Čas“ bi rad imel dokaz o vprašanju, je li bodi univerza tam, kjer je trgovsko središče, oziroma nasprotno, ali ni umestnejše, v kulturnem središču? „Slovensko kulturno središče pa je Ljubljana in univerza, če naj bo slovenska, spada v Ljubljano“. Prvo vprašanje je zgodovinsko. Jena, Tübinga, Halle so univerze malih mest, male kulture preteklosti. O alte Burschenherrlichkeit! Berlin, Pariz, Hamburg (nova), Bologna, Rim so univerze velikih mest. (Anglija ne pride v upoštevanje, tam in v Ameriki imajo college, nekak „internat“, da se netočno označi ta institucija z eno besedo). Tu je treba torej le izbirati: Ali nemški zgodovinski, ali svetovni moderni tip vseučilišča. Mislim, da se najde za študij potrebni mir (!) tudi v Trstu. Dvomite? Druga pa je s trditvijo, da je Ljubljana slovensko kulturno središče. Da, bila je, toda ni več, in kolikor je, — kultura ljubljanskega mesta odgovarja njegovi socialni strukturi. Malomeščanska kultura, naslonjena na nemštvo, — t a m so doma zadovoljni Kranjci, — (ki nimajo radi Sem Benellija, pač pa Kálmanov Herbstmanöver. To le en parenthesin!) — Trst pa je mesto vrvenja, tam uči živo življenje Slovencega tega, kar mu je potrebno. Ljubljana mu bo dajala dobre pravoslovce in uradniški naraščaj do

nadprodukcije, Trst bi nam dal posvežek tam, kjer ga najbolj rabimo: Nimamo organizatorjev, počasi se nam germanizira jezik, nimamo dovolj stika z ostalimi Jugoslovani, ne poznamo manjšinskega dela, ne poznamo industrije in prometa, skratka ne poznamo življenja in ga v ljubljanskem „kulturnem“ središču ne bomo nikdar spoznali. Pomen Trsta za gospodarsko in politično vzgojo, — zaboga, kje se pa naj vzgojujem

gospodarski in politično, nego tam, kjer vidim in slišim!

Italijani bodo svojo tržaško fakulteto najbrže dobili; sedaj je bila sprejeta v proračunskem odseku. S tem še sicer ni zgrajena. Ali imajo že tudi kurze na Revoltelli. To je nevarneje. Mi pa le silimo v Ljubljano, — težko je ljudem iztrgati iz srca stare predsodke in jih naučiti misliti za bodočnost, ne pa za preteklost.

V. K.

Beleške.

„Naši Zapiski“, socialna revija, postanejo s prih. številko socialistična revija. Naše razmerje k tej starejši sobojnici na slovenskem kulturnem polju ostane slej ko prej prijateljsko. Tudi v bodoče imamo marsikje skupne cilje in skupen program. — Na referat v dr. Tumovem spisu o spolnem problemu se še povrtno, ko bo spis končan.

Matica Slovenska je obhajala letos svojo petdesetletnico. Dolga doba kulturnega dela, ki se pa še mora poglobiti marsikje, — če bo dovolj delavcev. Posamezniki ne zmorejo vsega! Jubilej ni vzbudil v javnosti tiste pozornosti, katero zasluži. —

Urednik „Svobodne Misli“: Albin Ogris. Je tudi urednik „Omladine“ in sodrnik „Vede“. Tako piše „Čas“. To se pravi: Svobodomislec je, že zato apriori dol ž njim. Objektivno to ni. — Kaj družega so pa Ušeničnikovi ugovori na nekatera plitva in surovomaterialistična izvajanja „S. M.“? Dokler nima svobodno mišljenje ekstenzivnejšega filozofskega temelja, nego je splošni nivo slovenskega tudi-inteligenca, je filozofska verziranost in načelnost Ušeničnikova še vedno simpatičnejša. Tako je bilo pri nas od Mahničevih časov sem.

V „Časopisu za zgodovino in narodopisje“ poroča v lepem znanstvenem članku dr. Fr. Kidrič o novonajdenem, jezikovno in zgodovinsko zanimivem sodobnem hrvatskem opisu oblege Sigeta, kar je vzbudilo pozornost tudi v hrvatskih krogih. — Koliko podobnega gradiva še leži po raznih arhivih v bližini!

V 1. zv. 19. l. „Zora“ predlaga Jos. Puntar ustanovitev „Kulturne Ma-

tice“, katoliško-kulturne organizacije, v času, ko se nasprotna inteligenca resno trudi, kako bi združila vse svoje pozitivne sile v močno inteligentno vrsto in dobila popoln vpliv na znanstvenem in splošno-kulturnem polju, zlasti na širši krog slovenskega razumništva“. In pa: „Ljubljana je naš kulturni problem!“ — Včasih je bila središče, sedaj je problem.

Jugoslovansko vprašanje je postalo predmet nepotrebnih sporov. Govori se o „novoilircih“, govori in po tujih listih tudi piše o njih nekoliko, hm — nehonetno. Na vprašanja „Napredne Misli“ že še pride pravočasno odgovor. Vsako kritikovanje pred časom in predno gospod kritik po lastnem priznanju sam ne ve, kaj naj kritizira, je odveč. Resnica bo že prišla na dan, samo prosimo več filozofske potrpežljivosti. — Trditvev „N. M.“, da bi srbska jadranska luka Škodovala Trstu in Avstriji, je tako temeljno napačna, da pisec tistega članka pač nima pojma o gospodarstvu. Konstatiram, da je čudna izvajanja „N. M.“ soglasno z ogorčenjem odklonila cela slovenska javnost.

Stilistično nesrečno, pa stvarno dobro se udeležuje diskusije o tem predmetu „Omladina“ (9. 10), češ, bodimo najprej dobri Slovenci, obenem naj pa naš novi ilirizem — napačen izraz! — podkrepni naš narodni čut in ga izpremeni v motorno silo, in — delajmo z ekonomičnim duhom. Res: Velik mora biti cilj, toda izvrševati ga moramo praktično in ekonomično. Drugi so rekli: Cilj ni nič, pokret k njemu vse. V tej prastari formuli tudi leži končna rešitev vprašanja, kakor se bo še izkazalo.

K.

Uredništvo je prejelo v zameno ali oceno sledeče publikacije

(odnosno številke revij in listov ter knjige, brošure, letopise itd.):

Naše Doba, Král, Vinohrady.
 Pedagogické Rozhledy, Praha.
 Česká mysl, "
 Správní obzor, "
 Slovanský Přehled, "
 Świat Słowiański, Kraków.
 Srpski književni glasnik, Beograd.
 Letopis Matice Srpske, Novi sad.
 Savremeni, Zagreb.
 Liječniški vijesnik, "
 Napredak, "
 Mlada Hrvatska, Beč.
 Hrv. Obitelj, Rijeka.
 Naši Zapiski, Gorica.
 Popotnik, Maribor.
 Slovan, Ljubljana.
 Ljubljanski Zvon, "
 Novi akordi, "
 Čarniola, "
 Čas, "
 Dom in Svet, "
 Lovec, "
 Preporod, "
 Oester. Rundschau, "
 Matica Slovenska, Ljubljana 1912.
 Zbornik XIV. (Ur. dr. Fr. Ilešič).
 Zabavna knjižnica XXIV.
 Knezova " XIX.
 Peterlin-Petruška, Po cesti in
 stepi.
 Iz svetovne književnosti VIII.
 Dostojevskij-Levstik, Zapiski iz
 mrtvega doma.
 Letopis za l. 1912. (O izgovoru
 itd.)

Matica Dalmatinska, Zadar 1912 :
 Narodna pjesmarica.
 Slovenska Šolska Matica, Ljubljana, 1912:
 Glowacki-Poljanec, Flora slovanskih
 dežel.
 Hauptmann, Didaktika.
 Kukovec, Domoznanstveni pouk.
 Pedagoški letopis.
 Jugoslavenska Akademija znaností i
 umjetnosti, Zagreb, 1912 :
 Milčetić, Gradja za povijest književ-
 nosti hrvatske, knj. 7,
 Šišić, Monumenta. Hrv. saborski spisi
 I. (1526—1536).
 Razredi hist. filologički i filoz. jar-
 dički, knj. 194 81.
 Smečiklas, Diplomatički zbornik, X.
 (1832—1842).
 Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravne-
 povijestni rječnik, sv. III.
 Maretić, Rječnik hrv. ili srpskog je-
 zika, sv. 31.
 „Edinost“, Trst (ponatisa) :
 Chocholoušek, Jug.
 Dumas, Vitez iz rdeće hiše.
 A. Gabršček, Gorica (ponatis „Soče“):
 Gorkij, Foma Gordjejev.
 Rud. Fr. Magjer, Novi zvuci, pjesme.
 Osijek 1913.

Današnji izdaji je priložen prospekt založbe Kleinmayr & Bamberg v Ljubljani: **Anton Novačan, Naša vas**, II. del. Prijazni sprejem, katerega je našel že I. del, vzbuja up, da nam nudi založba s tem delom lepo velikonočno darilo. Knjiga stane broš. 3.— K, vezana 4.50 K in se dobi v vseh knjigarnah.

VEDA

revija za znanost in kulturo. 3. letnik.

Dr. Karel Ozvald :

Srednješolska vzgoja.

A. Gabršček

Dr. Karel Slanc :

Avstrijski Jugoslovani in morje.

''

Vladimir Knaflič :

Socializem. Oris teorije.

Vseučilišče v Trstu!

Samozaložba.

Jugoslovansko vprašanje.

L. Schwentner.

SOCIALNA MATICA

GORICA

: KNJIŽNA ORGANIZACIJA :

izda svoje knjige tekom poletja 1913. Priglašajte se naravnost ali pri poverjenikih!

Iz pravil :

„Socialni Matici“ je namen, širiti potom znanstva med vsemi sloji umevanje sodobnih gospodarskih, državnih in prirodoslovnih problemov ter na ta način pospeševati občno državljansko vzgojo in izobrazbo.

Svoj namen dosega društvo s temi sredstvi :

- izdaja in omogoča izdajanje znanstvenih in poljudnih spisov gospodarske, socialne, državnoznanstvene, prirodoslovne in obče-kulturne vsebine.
- pospešuje ožjo organizacijo vseh činiteljev, delujočih na prosvetnem polju in odgovarjajočih društvenemu namenu.

Ali ste že poravnali

naročnino ?

